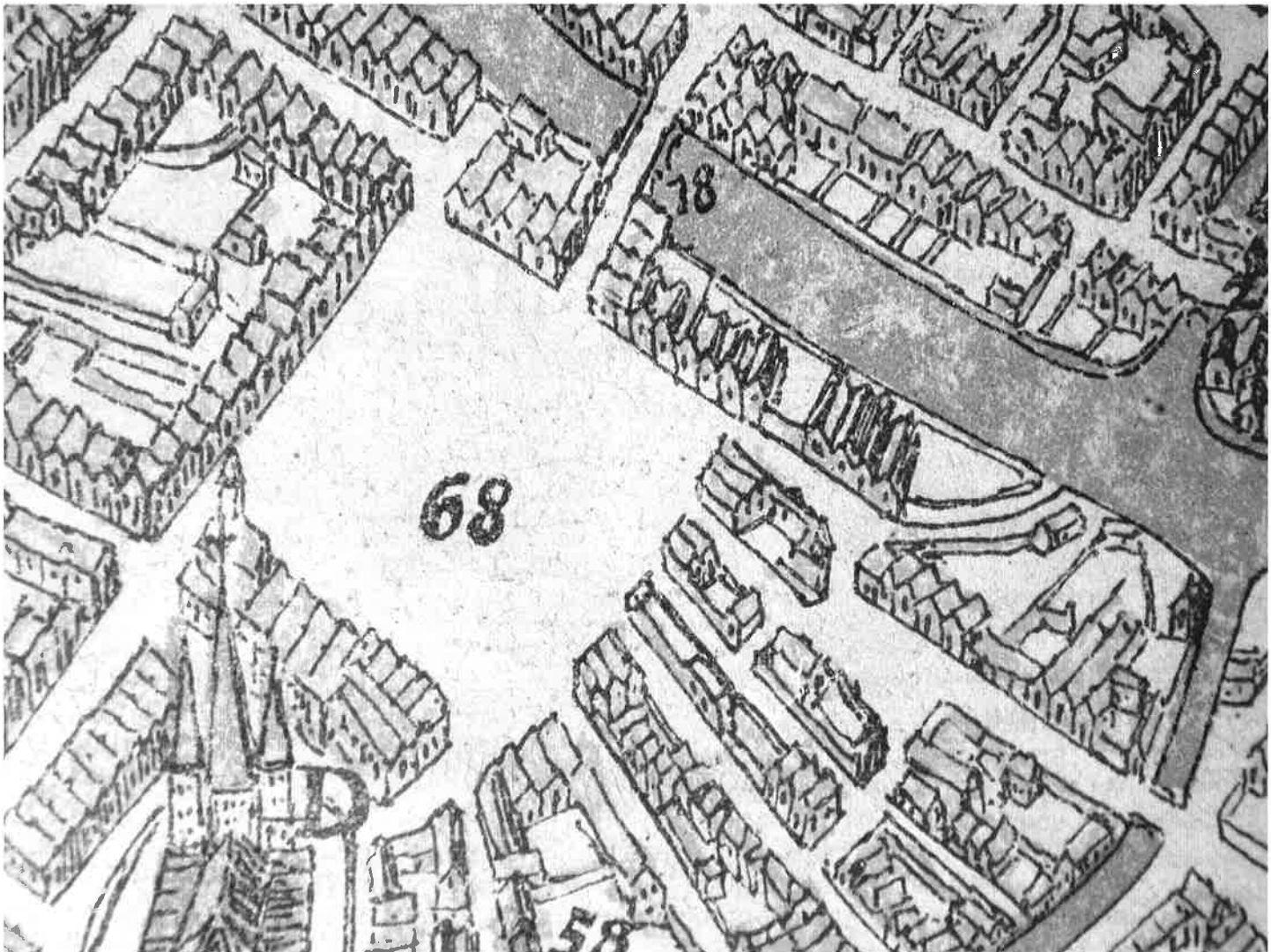
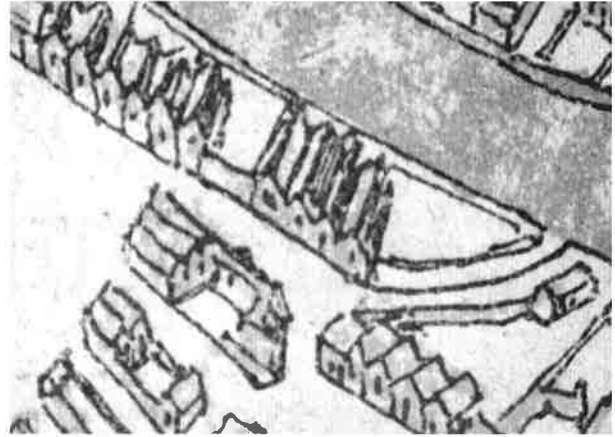

Van ambachtelijk bier &

*Fragment van het stadsplan van Gent anno 1619 door Jacques Horenbault, met weergave van de omgeving van de Vrijdagmarkt (nr. 68) met in de noordelijke hoek (rechts op het plan) de Waaistraat (zie ook detail boven).
(Stadsplan verzameling MIAT, Gent)*

internationaal textiel tot industrieel brood

De Gentse Waaistraat 1349 - 1907

Luc Devriese

Samenvatting

De Gentse Waaistraat is een kort straatje dat de alom bekende Vrijdagmarkt verbindt met het Edward Anseeleplein. In deze bijdrage wordt aan de hand van onderzoek naar lokalisatie van huizen, bezittingen en handelsactiviteiten van de bewoners een beeld opgehangen van een over vijf eeuwen heen verrassend sterk evoluerende bedrijvigheid. Het onderzoek concentreerde zich op de westelijke straatzijde, tussen de Leie en de straat, waar de diepe percelen en de toegang tot het rivierwater, al vroeg bepalend werden voor handel en wandel van de bewoners.

In het begin van de 15de eeuw waren daar de ene brouwerij naast de andere gevestigd. In de jaren 1600 en 1700 domineerde de grootschalige textielhandel. Vooral de uitvoer van lijnwaad naar Spanje scheerde hoge toppen. Aan het einde van de 18de eeuw en in de eerste helft van de 19de werd het beeld meer gevarieerd: de wijnhandel werd belangrijk, potten, pijpen en *bois d'acajou* meubelen werden geproduceerd, granen, lijnzaadkoeken, lood, tin, tabak werden verkocht aan stedelingen en marktbezoekers.

In 1768 begon men er met de raffinage van rietsuiker. Deze eerste industriële activiteit werd rond 1830 grootschalig aangepakt in een kolossaal nieuw bedrijfsgebouw. Bijna even imposante bebouwing kwam er in de tweede helft van de 19de eeuw voor een katoenspinnerij en een lijnwaadweverij. Daartussen vestigde zich een private industriële broodbakkerij. Deze werd tegen het einde van de eeuw overgenomen door de merkwaardige “neutrale” coöperatieve *Volksbelang*. Deze industriële broodbakkerij en distributieonderneming, *de bakkerij van de bazen*, werd opgericht door een katholieke journalist met het geld van een liberale havenmagnaat om het succes van de socialistische coöperatieve *Vooruit* te counteren. De Waaistraat werd de draaischijf van een felle ‘broodoorlog’. Dit was een van de hoogtepunten van de arbeidersstrijd, die te Gent zeer sterk beïnvloed werd door de coöperatieve beweging.

Het *Volksbelang* palmde bijna de volledige site in en werd beeldbepalend. Het altijd al relatief grootschalige karakter van de bebouwing werd nog meer uitgesproken en stond in sterk contrast met de andere straatzijde waar de kleine oude bebouwing opvallend goed bewaard bleef. Na W.O. II verloederde de buurt. Vanaf 1990 verrees er moderne kantoor- en hotelarchitectuur. Als getuigen van het verleden bleven gelukkig een wellicht 13de-eeuwse kelder en zijmuur bewaard, samen met één enkel redelijk intact gebleven overblijfsel van 17de-eeuwse wooncultuur en twee imposante bedrijfsgebouwen uit de 19de eeuw. Ze worden als herkenningsteken genomen voor de drie in dit artikel beschreven perioden die gedomineerd werden door eerst brouwerijen, dan grootscheepse handel en daarna industriële productie.

Inleiding

De Waaistraat is een van de vele Gentse straten en straatjes waarover nauwelijks iets bekend is. Frans De Potter, die het grootste aantal van zijn ca. 4000 bladzijden tellende monument *Gent van den oudsten Tijd tot Heden* vulde met de geschiedenis van de straten en hun huizen in de Kuip van Gent, vond er niets aan. Misschien was het omdat deze korte straat - amper 60m lang - niet te vergelijken is met de aangrenzende Vrijdagmarkt, dat hij schreef¹: *nopens deze straat hebben wij luttel aan te teekenen om er zich vervolgens met enkele losse notities van af te maken.*

Overigens moeten we geen illusies koesteren.

Ook in de hierna volgende wel wat langere tekst is slechts een fractie opgenomen van wat allemaal over deze straat, haar huizen en bewoners opgeschreven werd en nog in de archieven verborgen zit. En wat opgeschreven en bewaard werd, is zelf slechts de bijna onvatbare inkschaduw van het leven dat er zich afspeelde.

Grote buur van de kleine Waaistraat was en is de Vrijdagmarkt. Van oudsher was die in de eerste plaats het centrum van de handel in alles wat te maken had met kledij, van lijnwaad tot mutsen en linten, van gelooiden huiden tot riemen en schoenen. De garenhandel, een niet onbelangrijk onderdeel daarvan, ging tot in de 16de eeuw ook op datzelfde marktplein zijn gang, voor het Utenhovesteen bij het begin van de Waaistraat, waar nu Ons Huis zich hoog verheft. In de 17de en 18de eeuw verhuisde die bedrijvigheid naar het huidige Anseelepleintje aan het andere uiteinde van de straat. Wat er daartussen in de Waaistraat zelf gebeurde, blijft in het duister.

De twee zijden van de straat verschillen grondig van elkaar. Dat is nu het geval en uit wat hier beschreven wordt, zal blijken dat dit al eeuwen zo is². De westelijke kant naar de Leie toe, was al minstens sinds de 15de eeuw opgebouwd uit grote diepe percelen, 40 à 60m diep en met een bijna standaardbreedte van ongeveer 7 à 8m. Vanaf het ontstaan van de perceelvorming, vermoedelijk al in de 13de eeuw, moet dit zo geweest zijn. De achtererven aan de Leieoever lieten immers (voor die tijd) grootschalige activiteiten toe. Zoals nu nog te zien is, vertoont de andere straatzijde met zijn 4 tot 5m brede, meest slechts een 15m diepe percelen in een relatief nauw bouwblokje tussen de Waaistraat en een steegje, de

huidige Garensteeg, een heel andere opbouw.

In deze bijdrage wordt enkel één straatzijde en een onvolledig bouwblok behandeld. Dat blok, omsloten door de Waaistraat, het kleine Raffinaderijstraatje en de Leie, loopt naar het zuidwesten verder door tot bij het Zuivelbrugje over diezelfde Leie en het Meersenijsstraatje en tenslotte de Vrijdagmarkt. Het zuidwestelijke deel met het grote Utenhovesteen (nu Ons Huis) en de kleinere bebouwing aan het Meersenijsstraatje laten we buiten ons verhaal.

In het hier beschrevene zijn er nu nog slechts drie grote entiteiten en twee eigenaarconfiguraties. Het meest zuidwestelijke op de oude kadasterpercelen 371-370 (Sectie 2, blad 2) grenst nog gedeeltelijk aan de Vrijdagmarkt en is ingenomen door het gebouw van de 'Bond Moyson' waar hoog op de gevel de werklieden aller landen in vergulde letters opgeroepen worden om zich te verenigen. Het middelste (oude kadasterpercelen 363, 364, 366, 367, 368, 369) wordt gevormd door de kantoorbebouwing uit het begin van de jaren 1990 met achtergelegen parking van dezelfde 'Bond', terwijl het meest noordoostelijke gedeelte (oude kadasterpercelen 362, 363 en 365) verder grenst aan het Edward Anseeleplein en de Raffinaderijstraat. Zeer recent werd het omgevormd tot Ghent River Hotel dat in 2004 zijn deuren opende.

Op te merken valt dat dit deel van het bouwblok tot in de 19de eeuw niet aan het pleintje zelf grensde. In 1874 verdwenen enkele huizen aan de toenmalige Garenmarkt³. De nauwe doorgang (4m) van de Waaistraat en Raffinaderijstraat naar het plein werd toen weggewerkt middels een rooilijnverlegging. De oudere situatie is goed te zien op het kadasterplannetje van ca. 1835. Via lokalisatie op kadastrumnummers werd geprobeerd alle gegevens op welbepaalde percelen en in welbepaalde huizen te plaatsen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van het eerste of 'primitieve' kadasterplan dat in deze zone omstreeks 1835⁴ opgemaakt werd. Dit geeft nog vrij goed de situatie weer zoals die minstens sinds het begin van de 15de eeuw bestond. Wat daaraan voorafging is minder duidelijk. Het wordt voor zover mogelijk beschreven in een stukje 'Voorgeschiedenis'. Voor wat daarna komt werd in hoofdzaak gebruikgemaakt van drie types bronnen. Voor een eerste periode (15de en 16de eeuw) werd gesteund op gegevens te vinden in de jaarregisters van de schepenbank van de Keure en in mindere mate de staten van goed 'gepasseerd' voor de schepenbank van Gedele⁵. Voor de tweede periode (17de tot eind 18de eeuw) werden de zogenaamde 'Minuten van de staten van goed' (SAG reeks 332) met allerlei details over de bezittingen en vooral over de handel van min of meer gegoede inwoners systematisch nageplozen⁶. Voor de derde periode (eind 18de eeuw - begin 20ste) beperkte het onderzoek zich in hoofdzaak tot wat er in de 'Wegwijzers voor de Stad Gent en Oost-Vlaanderen' te vinden was over de handel en nijverheid in de straat⁷. Dit werd aangevuld met enkele verwante gegevens in andere archieven en publicaties. Om dit alles min of meer een gezicht te geven, werd alles wat kon opgedolven worden uit de bewaard gebleven bouwsubsidies en bouwaanvragen, al of niet met geveltekening, in de presentatie van de resultaten betrokken en in een afzonderlijke katern verzameld⁸.

Voorgeschiedenis

Hoewel er slechts luttel archiefgegevens bewaard zijn uit de 14de eeuw en een belangrijk, vermoedelijk nog ouder materieel stuk verleden onder vorm van de halfondergrondse kelderverdieping en een zijmuur van een Steen bewaard bleef, is het pas vanaf het begin van de 15de eeuw dat de Waaistraat goed in beeld komt. Vanaf die tijd kan achterhaald worden hoe de huizen in de straat heetten, wie er woonde en hoe de bewoners aan de kost kwamen. Het brouwbedrijf had er duidelijk de overhand. Vooraleer daarover een en ander uit de doeken te doen, eerst iets over de oudste toestanden voor zover gekend.

Oude plaatsnamen (en enkele jongere)

Bij die oudste archiefgegevens is er allereerst de straatnaam zelf. De specialist ter zake Gysseling noteerde *inde Waystrate* (1349) en *vander Duway straten* (1351) en gaf - met een vraagteken - een familienaam als mogelijke herkomst aan⁹. In 1325 was er een Gentse Wouter Way bekend en in 1327 was er sprake van een brand op de Vrijdagmarkt: *dart barn upte Vrijndaghmarct te Heinrichs Wayhers*. Hoewel het stevig kan tochten in die straat, slaat de Franse naam rue aux Vents nergens op. Ook de verklaring 'waa' als 'wad' (doorwaadbare plaats of drinkplaats) komt niet in aanmerking.

De zone ten noorden van de Vrijdagmarkt was tot 1213 begrensd door een stadsgracht die later de naam Ottogracht toebedeeld kreeg. In dat jaar verwierf de stad daar net over nieuw grondgebied. Hierop ontstond hetgeen later de Waterwijk zou genoemd worden. In 1212, één jaar voor deze uitbreiding, werd de naam *Hoec* genoemd en in datzelfde jaar ook nog eens *Houk*¹⁰. Dat was dus de naam voor die toenmalige 'uithoek' van de stad. Eerst besloeg hij enkel het gebied tot aan de Ottogracht, later werd dit uitgebreid met de nieuw verworven zone tot en met de Minnemeers.

Ook het kleine straatje dat naar de Leie afdaalt en nog het meest lijkt op een waterstraatje, is al heel oud. In 1370 noteerde men *ter Spaechaerde*, later werd het meestal de Spaechaerd¹¹. De naam betekent droge aanlegplaats. De toegang tot de rivier zal die functie gehad hebben voor de

¹ DE POTTER, F. *Gent van de oudsten tijd tot heden*, Gent, 1891, deel 6, p. 459-460. Alleen in werken met aandacht voor industriële geschiedenis kreeg de straat meer dan enkele lijntjes toegewezen (vooral in DESEIJN, G., *Gids voor Oud Gent*, Antwerpen, 1984, p. 477 en 483).

² De hier niet beschreven oostelijke straatzijde telde al minstens sinds 1572 (SAG, reeks 153/2 nr.21) een ongeveer gelijk aantal huizen als in de 19de eeuw en nu.

³ SAG, reeks G, Openbare werken nr. 212. Verkoopakte van de huizen op kad. nrs. 360, 361, 358 en 358bis aan de stad. De rooilijn voorgesteld in de gemeenteraad van 23-11-1861 werd bekrachtigd door het K.B. van 25-4-1862, gewijzigd in de Gemeenteraad van 17-4-1875 (K.B. 15-9-1875) en verder zie Gemeenteraad van 13-8-1877. De afschuiving van het bouwblok Waaistraat - Raffinaderijstraat verdween in 1907.

⁴ Het 'primitieve' kadasterplan van het bestudeerde gebied werd na 1834, vermoedelijk in 1835 opgemaakt. Dit kan afgeleid worden uit het feit dat de twee huispercelen die door Wattel in 1833 samengevoegd werden (zie verder), als één perceel weergegeven zijn (kad.nr. 371) en doordat de industriële bebouwing aan de Raffinaderijstraat en aan de Leie (onderdeel van kad. nr. 365) door De Meulemeester (1834) er op uitgetekend staat.

⁵ Voor de oudste periode kon dankbaar gebruik gemaakt worden van de nota's verzameld door Ferdinand Vanden Bemden (Centrale bibliotheek UGent, Hs. 2484, deel 12, p. 159 en 168-178) en van de regesten vooral voor de vroegste jaren gemaakt van een aantal registers en staten, bewaard in het Gentse stadsarchief (SAG).

⁶ Om de gegevens over Waaistraatbewoners te vinden, werd eerst in de 'Boeken op staten' of 'Pramingen' (SAG reeks 335) gezocht naar overleden ouders van minderjarigen uit de Waaistraat in de Sint-Jacobsparochie, die dan verder aan de hand van de data van 'passeringen' in de reeks 332 konden opgezocht worden.

⁷ Minstens één 'Wegwijzer' per decennium werd nagezocht op gegevens over de Waaistraat. Dit werd aangevuld met bewaard gebleven archieven over de brouwers in SAG, reeks 156bis en 160, over de handel in SAG, reeks 154bis en de nijverheid in SAG, Modern archief, reeks K.

⁸ Voor de 17de-eeuwse bouwsubsidies SAG reeks 400 (Stadsrekeningen); voor de 18de-eeuwse bouwaanvragen SAG, reeks 535 (raadpleegbaar op www.beeldbankgent.be); voor de 19de en 20ste-eeuwse particuliere bouwaanvragen reeks G12.

⁹ GYSSELING, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 84.

¹⁰ GYSSELING, M., 1954, p. 48.

¹¹ GYSSELING, M., 1954, p. 76.

bewoners op en rond het plein dat toen de *Plasch* heette (Garenplaats, nu Edward Anseeleplein, ook *Plaatseke* achter de Vrijdagmarkt). De aanlegplaats was zeker niet breed want in laat-15de-eeuwse teksten wordt het ook een waterstraatje genoemd¹². Het straatje was daarom nog niet onbelangrijk. Een aantekening in de stadsrekeningen van 1492 - 1493-1494 leert ons dat het minstens al in die jaren gekalseid was, net als de Waaistraat overigens¹³. Via dit mini haventje konden de omwonenden zich bevoorraden aan hooi, stro, bouwmaterialen en andere min of meer volumineuze producten die van buiten de stad over water aangevoerd werden. En, niet te vergeten, via dezelfde weg konden ze hun afvalproducten (mest vooral) kwijt en konden ze handelswaar aan- en afvoeren. Het was de kleinere tegenhanger van de Wannekenswaard (nu Grootkanonplein) die voor de Vrijdagmarkt functioneerde. Met dit verschil dat er tot aan het einde van de 16de eeuw geen markt gehouden werd op de *Plasch* en er waarschijnlijk weinig of geen marktproducten per boot aangevoerd werden. Nadat in de 17de eeuw een brouwer op het lumineuze idee kwam zijn etablisement aan de Spaeckerd

het Veercken te noemen (zie verder), kwam ook de naam *Verkensstraatje* voor de propen¹⁴. Over de oorsprong van de huidige naam *Raffinaderijstraat* (in de 19de eeuw *Raffinadestraatje* of *Raffinerijstraatje*) zal in het derde deel van dit artikel uitvoerig gehandeld worden.

Oude perceelsstructuren

Meer dan een zeven huispercelen zijn er in de bestudeerde zone nooit geweest. In de vroegste periode waarover de archieven van de Keure en van Gedele ons een coherent beeld geven van de bewoning, de 15de eeuw, waren er niet meer dan zeven huizen aan de straatzijde. Een van die zeven was echter gedurende eeuwen een dubbelhuis (zie de bouwgeschiedenis van *De Cause*). Samen met het naastgelegen perceel 366 is dit het enige perceel dat afwijkt van de standaardbreedte van 7 tot 8m in de bestudeerde zone. Op beiden was echter minstens sinds de 18de eeuw een poortgebouw opgetrokken naast het eigenlijke huis (zie katern 'Bouwgeschiedenis ...'). Alleen het destijds zeer sterk afgeschuinde perceel bij de huidige Raffinaderijstraat is atypisch.

Het kan er op duiden dat de toegang tot het water vanuit de Vrijdagmarkt en de Waaistraat eerder was en belangrijker was dan de bebouwing.

De eigendomsstructuur van de gronden waarop de huizen gebouwd werden, laat toe te veronderstellen dat de oorspronkelijke percelen te herleiden vallen tot niet meer dan vijf, misschien zelfs niet meer dan drie. Hoewel er geen zekerheid over kan bestaan, is het wel de moeite deze denkpiste hier even te volgen. Het kaderstukje 'Grondbezitters en huisbezitters' geeft hierbij een stukje basisinformatie. De gronden waarover het hier gaat, behoorden van de 15de tot halverwege de 18de eeuw tot zeven verschillende bezitters¹⁵. Niet minder dan vijf van die percelen waren Vrij huis - Vrij erf. Hierbij valt een zekere groepering op (zie afb.). Het meest zuidwestelijke perceel (onderdeel van oud kad. nr. 371 en van de 'Bond

¹² SAG, reeks 400 stadsrekeningen 1493-1494, f. 233v.: 'vanden cauchy en wat'straetken thenden Waeystraten'.

¹³ SAG, reeks 400 stadsrekeningen 1492-3, f. 102v. 'vanden cauchy ende Waystrate ende an eenen steeghere thenden Waeystraten'.

¹⁴ STEYAERT, J.J., *Volledige beschrijving van Gent*, Gent, 1857, p. 40.

¹⁵ Met uitzondering van het perceel met het dubbelhuis gedurende bepaalde periodes.

¹⁶ VAN LOKEREN, A., *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre*, Gent, 1868-1871, deel 1, nrs. 780, 781 en 784 ; BLOCKMANS, F., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, p. 91-92; BRAECKMAN, W., *De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen. De Sint-Pietersabdij te Gent 1150-1281*. In *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1963, deel 17, p. 76.

¹⁷ In het deel van de 'Hoek' over de Ottogracht was bijna alle grond vanaf de inlijving in 1213 stadseigendom en dit bleef zo tot aan de Franse Tijd. Daar waren slechts twee onaanzienlijke perceeltjes Vrij huis, Vrij erf. (DEVRIESE, L., *De Gentse Waterwijk. De stad verkavelde het terrein*. In *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 22 nr. 4, p. 23-39).

Moyson', 'oud' gebouw) lag naast het grote Utenhovesteen, dat feitelijk tot dezelfde categorie behoorde. Twee andere Vrij huis - Vrij erf percelen lagen naast elkaar op de kadastrumnummers 364 en 366-369. Nog twee andere Vrij huis - Vrij erf, tenslotte, bevonden zich aan de noordoostelijke zijde van het bouwblok (kad. nr. 362 en het deel van nr. 365 bij het pleintje en het Raffinaderijstraatje). De Vrij huis - Vrij erf gronden vormen er dus drie paren. Deze drie blokken waren van elkaar gescheiden door twee grondstroken die elk aan een parochiale instelling toe hoorden. Meest zuidwestelijk was er een erfgrond van de Pastorie van Sint-Baafs (noordoostelijk deel van kad nr. 371 samen met het

achteraan gelegen 370, tot 1833 nog een afzonderlijk huis). Meer oostelijk tussen twee blokken van telkens twee Vrij huis - Vrij erf lag er een cijnsgrond van het Sint-Veerlekapittel (kad. nr. 363). Het is mogelijk dat deze gronden door de oorspronkelijke eigenaarsfamilies, die wellicht ook de naastgelegen 'vrije' gronden in handen hadden, afgesplitst werden van hun eigendom en aan deze instellingen geschonken werden. In die veronderstelling zouden er daar dus slechts drie relatief grote grondeigendommen geweest zijn. Het is verleidelijk deze drie entiteiten, of minstens één of twee ervan in verband te brengen met drie huizen en bijhorende gronden die in 1268 door de in geldnood verkerende

Sint-Pieters-abdij voor aanzienlijke sommen verkocht werden aan drie Gentse poorters. Deze drie, Willem Herlewin, Jordanus Buuc en een zekere Godfried, werden daardoor opgenomen in de bevoorrechte klasse van de 'erfachtige lieden' (bezitters van een erfgrond of 'vrij erf') als ze het voordien al niet waren door nog ander grondbezit in de stad¹⁶. Of ze terug te brengen zijn tot de hoger beschreven eigenaarsstructuren, is niet met zekerheid te bevestigen. De nadere specificaties gegeven bij deze transacties (op de Sint-Jacobsparochie in de Houc bij de Vrijdagmarkt en tot aan de Leie strekkend, de ene naast of tussen de andere) laten wel niet veel andere mogelijkheden open¹⁷.

Hypothetische reconstructie van de 3 oudste 'Vrij huys - Vrij erf'-percelen.
Deze percelen tussen Waaistraat en Leie zijn dubbel gearceerd.
 (reconstructie auteur)

Oude Stenen

Met uitzondering van het noordelijke deel dat toegang gaf tot het achtererf, was het vroegere perceel kad. nr. 366 helemaal ingenomen door een gebouw in Doornikse kalksteen. Het besloeg een straatbreedte van ongeveer 8m. De bewaard gebleven halfkelder en de zuidelijke langsmuur (nu onderdeel van het gebouw van de Bond Moyson uit 1898) leverden bij archeologisch onderzoek uitgevoerd in 1989 belangrijke gegevens op¹⁹. Dit steen mat binnenwerks 6,96m. Het was, eveneens binnenwerks, 26,3m diep. De nu nog steeds bestaande zuidermuur was vanaf de basis minstens 10 m hoog. Drie bouwlagen konden daar onderscheiden worden. De muren waren gemiddeld 90cm dik. De halfkelder was in een grotere voorruimte en een kleinere achterruimte verdeeld. De voorruimte was verder nog in twee beuken verdeeld door middel van standvinken of

kolommen die een vermoedelijk houten zoldering droegen.

Merkwaardig is verder nog dat de voorgevel niet ingewerkt was in de zuidmuur¹⁹ en dat de aanlegdiepte van die twee muren ongelijk was. Ten noorden van de kelder werd een muur in Doornikse kalksteen met nog andere afmetingen (55cm dik), blootgelegd. Deze lag parallel met de rooilijn op 5,6m afstand ervan onder een nog in de 19de eeuw bestaande poortingang in het verlengde van een eveneens toen nog bestaande achtermuur binnen het naastgelegen perceel 364. De betekenis ervan was niet duidelijk.

Typologisch behoren huizen met dergelijke structuren tot de uitgebreide reeks Gentse 'Stenen' of patricische woonhuizen in Doornikse kalksteen, waarvan aangenomen wordt dat ze in de late 12de en in de 13de eeuw door

de toen bevoorrechte groep van 'erfachtige lieden' gebouwd werden²⁰. Dit kan overeenstemmen met de hierboven aangehaalde oudste gegevens over grondverwerving door poorters in deze zone.

Het voornaamste archeologische restant was dat van het huis waarvan de oudst bekende naam *De Lanteerne* was (oud kad. nr. 336; oudst bewaarde vermelding 1439 - zie verder). Het was samen met het naastgelegen huis *De Causse* (oud kad. nr. 364; vroegste vermelding 1398, eventueel 1358) een Vrij huis, Vrij erf. Het westelijk ervan gelegen huis (onderdeel van kad. nr. 371) waar de in 1989 onderzochte opstaande muur misschien toe behoorde, was *Den Inghel* (vroegste vermelding 1439). De grond met bijhorende landcijs daarvan hoorde toe aan de Pastorie Sint-Baafs (toen Sint-Jans).

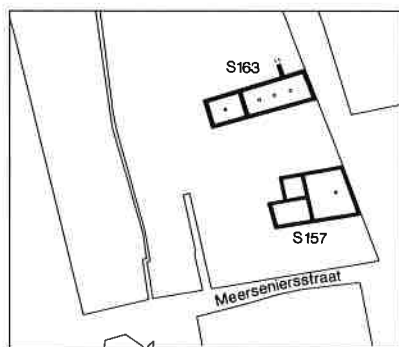
Grondbezitters en huisbezitters

Vrij huis - Vrij erf

Heel belangrijk voor een goed begrip van eigendom in het Ancien Régime is het onderscheid dat er te maken is tussen gronden en huizen. In die tijd werden huizen beschouwd als roerend goed, terwijl de gronden uiteraard onroerend waren. Meestal waren de grondeigenaars (landheren) niet dezelfde als de huiseigenaars. Te Gent waren de meeste landheren geen personen of families, maar instellingen. De belangrijkste groep vormden de instellingen die de parochies ondersteunden: de *cotidianes*, bijvoorbeeld, stonden in voor de kerkdiensten en de bedienaars ervan, de Heilige Geesttafels waren er voor de armenzorg. Deze haalden hun inkomsten voor een groot deel uit eigen bezit: gronden, huizen en renten. Andere instellingen met belangrijk grondbezit waren de begijnhoven, de godshuizen, in mindere mate ook de neringen en last but not least, de stad zelf. Hoewel het nooit precies onderzocht werd, lijkt het er op dat de stad de grootste grondbezitter was binnen de 14de-eeuwse wallen. De instellingen functioneerden als 'landheren' die de gronden tegen een door de eeuwen heen constant blijvend bedrag, de 'cijns', in gebruik gaven aan personen die er huizen konden op bouwen. Die huiseigenaars konden hun huizen onafhankelijk van de grond verkopen, laten vererven, bewonen of verhuren. De landheren van hun kant hielden de cijnsbetalingen bij in 'landboeken'. Daarin zijn de namen van de opeenvolgende huiseigenaars of grondgebruikers te vinden, idealiter ook met de overeenkomstige jaartallen. Dit hele systeem wordt uit de doeken gedaan in de handleiding *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*

Daarnaast bestond er het statuut 'Vrij huis - Vrij erf'. Daarin waren de grondbezitters ook de huiseigenaars en vice versa. Dit systeem vindt zijn wortels in de opkomst van Gent als 'vrije' stad met 'vrije' (of vrijgemaakte) grond, waarbij 'vrij' de betekenis had van niet onderworpen aan de feodale regels van leenheer en leenman. Belangrijk hierbij is dat ook de hierboven geschetste 'landheren' en hun stedelijke cijnsgronden helemaal buiten het feodale systeem te situeren zijn. Het valt op dat het instellingen waren die in de vrije stad zelf ontstonden. Hieruit mag verondersteld worden dat de Vrij huis - Vrij erf bezitters en de landheren in oorsprong veel met elkaar te maken hadden.

¹ CHARLES, L., EVERAERT, G., LALEMAN, M.C., LIEVOIS, D., *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent, 2001, p. 45-53

Steen S163 op oud kad. nr. 366 volgens archeologische bevindingen.

(Dienst Stadsarcheologie, Gent)

De ene brouwerij naast de andere (eind 14de - begin 17de eeuw)

Het onderzoek naar de geschiedenis van straten via archiefgegevens over huizen heeft iets van het maken van een puzzel. Pas nadat (bijna) alle stukjes, na veel zoeken en tobben uiteindelijk op hun plaats vallen, verschijnt er plots een duidelijk beeld van de situatie²¹. In het onderzoek van de Waaistraat werd onmiddellijk één ding duidelijk. Daar viel vooral in de oudste geschreven gegevens die tot een sluitend geheel konden gevormd worden, deze van de 15de eeuw, een allesoverheersende aanwezigheid van brouwerijen op. Naarmate de tijd vorderde verdween of verhuisde de ene na de andere. In de 16de eeuw was er volgens de (onvolledig) beschikbare documentatie, voor het grootste deel geen enkele brouwerij in werking, maar achteraf en tot in het eerste kwart van de 18de eeuw bleef er doorlopend nog één brouwerij bestaan. In elk van de zeven hier onderzochte Waaistraathuizen waren ooit brouwerijen gevestigd.

Langs de rivieren was dit zeker niet uitzonderlijk in de binnenstad, maar het typeerde hoe dan ook het hele bouwblok in de 15de eeuw.

In den beginne ... (14de eeuw)

Of het helemaal in het begin was van het Gentse bier brouwen, valt te betwijfelen, maar in elk geval is het zo dat de oudste bewaarde connectie met bier brouwen in de Waaistraat, al uit de 14de eeuw dateert. In 1358 was er ene Gherard vander Kausen actief aan de Waaistraat²². Hoe die aan de kost kwam, weten we echter niet, maar zijn niet perfect lokaliseerbare woning lijkt op de plaats te (kunnen) staan waar in 1398 *In de Cause* genoteerd werd als gedeeltelijke eigendom van Clays vander Vennen²³. Die bezat er trouwens ook het bijhorende brouwerijgereedschap en koren (rogge). Clays, die duidelijk welgesteld was en gronden buiten Gent bezat, bracht het tot gezwoorene en *clerc* van het brouwersambacht.

¹⁸ RAVESCHOT, P., *Waaistraat 1*. In *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1989, jg. 13, p. 31-33. LALEMAN, M.C., RAVESCHOT, P., *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100 - 1300*, Brussel, 1991, p. 127-128 en afb. 134. De structuren in de Waaistraat werden in de inventaris van Stenen onder nr. S163 opgenomen.

¹⁹ Detailopname van deze muur in DE NIL, B., DEFOORT, H., DENECKERE, G., VANDAMME, G., *Ons Huis*, Gent, 2002, kleurenkatern.

²⁰ LALEMAN, M.C., RAVESCHOT, P., 1991, p. 227-228.

²¹ Het verzamelen van het merendeel van de oudste (15de- en begin 16de-eeuwse) puzzelstukjes gebeurde meer dan een eeuw geleden al door Ferdinand Vanden Bemden in zijn hoger aangehaalde nota's. Het tobben, met ander woorden: het inpassen van de stukjes in het onbuigzame keurslijf van het kadasterplan, bleef voor rekening van schrijver dezes.

²² SAG, reeks 301 nr. 1, f. 180v. (17-4-1358).

²³ SAG, reeks 330 nr. 11, f. 60 (6-8-1398).

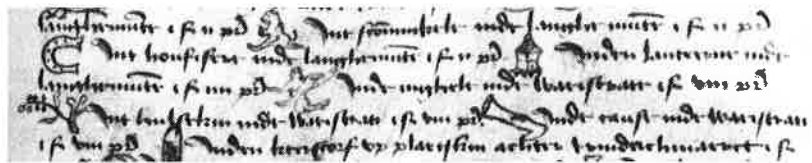
Allemaal brouwerijen, maar misschien niet allemaal tezelfdertijd (15de en eerste helft van de 17de eeuw)

Het gegeven 'de ene brouwerij naast de andere' klopt wel niet helemaal, in de zin dat er nooit zeven Waaistraatbrouwerijen gelijktijdig aan de bierproductie deelnamen. Maar zeker gedurende de 15de eeuw ontbraken de uitdrukkingen *wesende eene bruwerie* of *naast NN, bruwere* in bijna geen enkel koopcontract of staat van goed (lijst met eigendommen van een familie) uit deze straat. Ook vinden we de uit dergelijke akten bekende namen van eigenaars terug in de ledenlijsten van het brouwersambacht uit de overeenstemmende periodes²⁴.

Zo woonde in 1431 Jan van Tempelberghe in *Het Hulsekin*, in 1439 Jacob vander Beke in *Den Inghele*, in datzelfde jaar Jacob van Bruesele in *De Lanteerne*, in 1433 Lieven Tayaert in *De Cause*, in de periode 1418 - 1456 Gillis vander Haghe in *De Mute* en Lieven van Ghend in 1402 - 1417 in *De Croene*. Deze zes brouwerijen waren effectief allen naast elkaar gelegen. In tabel 2 wordt een klein overzichtje gegeven van de brouwactiviteiten ter plekke.

Brouwerijnamen

De meeste oude huisnamen in de Waaistraat duiden op brouwerijactiviteit. Ze waren grotendeels typisch en veel gebruikt voor brouwerijen in verschillende Gentse stadsdelen en in verschillende periodes. Zo was er in 1494 niet alleen een brouwerij *Het Hulsekin* aan de Waaistraat, er was er ook een op Overschelde (omgeving Brabantdam), aan Het Pas (bij de Jooremaiebrug) en op de Muide, ook *ghenaempt thoech huus* (omgeving Sleepstraat - Nieuwland). In datzelfde jaar zijn er ook nog twee of drie brouwerijen elders in de stad bekend die *Den Inghele* of *De Cause* heetten. Ook de *Lanteerne* en in mindere mate *Het Vercken* waren populaire brouwerijnamen. *De Arent* kwam blijkbaar pas in de 18de eeuw op. Soms schreef

Het rijtje brouwerijen in de Waaistraat kan moeilijk beter geïllustreerd worden dan door een fragment uit het neringboek van de pijnders (1494). Dit toont een geschreven en 'getekende' tarieflijst door de Gentse pijnders (lastdragers) toegepast op de brouwerijen. In dit verbluffend historisch-volkskundig document werd bij bijna alle toenmalige brouwerijen (niet minder dan 111) een schetsje gegeven van de uithangborden met de naam van die brouwerijtjes. Wellicht waren die illustraties, net als de uithangtekens zelf, bedoeld voor de leden die niet konden lezen.

We zien inderdaad een engel getekend met ernaast Inden Inghele in de Waeistrate, een hulsttak met hulstbessen en Int Hulsekin in de Waeistrate en een kous met de tekst Inde Cause inde Waeistrate.

(Zie noot 28)

men ook *Dubbelde Arent*. Misschien werd hij simpelweg afgeleid van de naam van de eigenaar, Joos Arents, die er omstreeks halverwege de 17de eeuw woonde. Alleen de naam *Mute* is niet op andere plaatsen bekend. Misschien sloeg die op een eigenaardigheid van het brouwerijgebouw? In het geval van *De Twee Vuusten* is er nog een interpretatieprobleem. Werd op twee *vuusten* (dakvorsten) gealludeerd of op twee *vuisten*? Later schreef men immers ook *Vuyst*. Vermoedelijk had men het inderdaad over twee *vuisten*. Die zijn gemakkelijker uit te beelden op een uithangbord dan dakvorsten en herkenbaarheid was de bedoeling van al die huisnamen.

In de Waaistraat herinnert er nu niets meer aan deze namen, maar elders in de stad zijn er nu nog indrukwekkende stenen herinneringen aan vooral de brouwerijnaam *De Cause*. Zo is er het mooie voorhuis Brabantdam 56 uit 1730 van de brouwerij met die naam op Overschelde, terwijl zowel de brouwerijgebouwen uit 1860-1861 als het woonhuis (1769, 1792 en 1823) van de brouwers in *De Cause* up de *Mude*, in de 19de eeuw brouwerij Van Schouwenberghe, bewaard bleven aan de Huidevetterskaai ter hoogte van het verdwenen Caussestraatje²⁵.

²⁴ Systematisch opgenomen in de ambachtsledenlijsten verzameld door D. Marijns en ter beschikking in het stadsarchief.

²⁵ DEVRIESE, L., *Van de huidevettersbrugghe tot de Huidevetterskaai*. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, Gent, 2003 nr 1 (deel 81), p. 42-43.

²⁶ Volgens DE POTTER, F., deel 6, p. 427.

²⁷ DE POTTER, F., deel 6, p. 425-426. In 1626 werd de huisnaam aan de hoek van de steeg al genoteerd met het stereotype 'van audts ghenaeft Den Inghele'. Vermoedelijk nog een andere naamsverhuizing betreft *Den Helme* (zie 'Een ketters nest?'). Deze huisnaam vertrok blijkbaar uit de Waaistraat 'achter commende op t water' naar het andere hoekhuis van het Garensteegje aan de Vrijdagmarkt (vergelijk DE POTTER, F., deel 6, p. 425 en 427 met p. 460).

²⁸ SAG, reeks 186 nr. 1, f. 25, 25v°, 26. In extenso beschreven en gereproduceerd in HOSTE, L., *Gentse brouwersuithangtekens in 1494*. In *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 1986, jg. 16, p. 30-40. De pijnders hadden het monopolie op het transporteren, lossen en laden van graan. Daarvan bevoorraden ze ook de brouwerijen.

De Contentast wordt Engelsteegje: huisnamen veranderen of verhuizen

Blijkbaar gebeurde het eerder zelden dat een bestaande naam veranderde terwijl het brouwen doorging. Nieuwe eigenaars namen welbekende namen over. Het fenomeen is niet nieuw. Waarom *De Lanteerne* halverwege de 15de eeuw veranderde in *De Twee Vuusten*, valt niet te achterhalen. Het is in elk geval het enige voorbeeld van iets dergelijks in de straat. Toen men in de *De Mute*, twee eeuwen nadat de brouwketel(s) er drooggevalen

waren, opnieuw aan brouwen gedacht werd, had men uiteraard geen besef meer van wat er zich daar vroeger afspeelde. De oude *Mute* werd *Den Arent*.

Meestal verdween de naam samen met het brouwen of in de jaren er na. Dan kwamen er al of niet nieuwe uithangtekens voor de proppen. Zo veranderde *Het Hulsekin* waar aan het begin van de 16de eeuw de laatste brouwersfamilie genoteerd werd, in 1570 in

Sevensterre. Die verdween al in 1591-1562 toen de zaak er blijkbaar *De Vergulden Pattijne* heette en nauwelijks enkele jaren later was er *Het Hantvat*²⁶.

Het buurhuis *Den Inghete* verging het nog anders. Nadat de brouwerij vermoedelijk kort na 1500 verdween aan de Waaistraat, dook de naam een paar tientallen meter verder op voor het hoekhuis²⁷ aan het steegje parallel aan de Waaistraat tussen de Vrijdag-

Tabel 1. Lokalisatie van de huisnamen

Huisnamen	Oud kadasternummer (ca. 1835)	Toestand anno 2004
<i>Het Hulsekin, Sevensterre, De Pattijne, Het Hantvat</i>	370-371	Publieksruimte Bond Moyson
<i>Den Inghete</i>	Idem	Idem
<i>De Lanteerne, De Twee Vuusten, Den Helme</i>	366-369	Kantoren Bond Moyson
<i>De Causse</i>	364	Idem
<i>De Mute, Den Arent</i>	(+ deel van 365 aan de Leie) 363	Poortingang hotel
<i>De Croene</i>	(+ deel van 365 aan de Leie) 362	Oud hotelgedeelte
<i>Het Vercken</i>	(+ deel van 365 aan de Leie) 365	Receptie hotel

Tabel 2. Locaties, namen en periodes met in de archieven gedocumenteerde brouwactiviteit of aanwezigheid van brouwers

Oud kad. nr. voorhuizen	Naam als brouwerij	Brouwers (van en tot*)
370 (zuiddeel)	<i>Het Hulsekin</i>	1396 - 1506
370 (noorddeel)	<i>Den Inghete</i>	1404 - 1500
366	<i>De Lanteerne</i>	1407 - 1455
Idem	<i>De Twee Vuusten</i>	1456 - 1474
364	<i>De Causse</i>	1358? - 1398 - 1515
363	<i>De Mute</i>	1418 - 1456
Idem	<i>Den Arent</i>	1672 - 1714
362	<i>De Croene</i>	1402 - 1417
365	<i>Het Vercken</i>	1606 - 1658

* De periodes 'van en tot' zijn minima gebaseerd op de beschikbare gegevens. Wellicht werd in de meeste brouwerijen eerder en langer gebrouwen.

'Dubbel' bier gedoopt met 'klein' bier

In de 15de eeuw, toen er verschillende brouwerijen aan de Waaistraat hun ketels vulden en stookten, waren er slechts twee soorten eigen bierbrouwsels te Gent'. Het 'klein' bier en het 'dubbel' Gents bier dat welgeteld dubbel zoveel kostte als het kleine broertje. 'Dubbel' is nog steeds goed bekend bij bierdrinkers, al prefereren sommigen onder hen 'tripel'. Klein bier was de drank bij uitstek van de kleine man. Het was eigenlijk niets anders dan een verwaterde versie van het 'goed' bier. De hoeveelheden graan en mout, de onderlinge verhoudingen, bleven dezelfde. Men voegde er simpelweg dubbel zoveel water aan toe. De term 'goed' bier bleef ook veel later nog een verzamelnaam voor lokale en ingevoerde kwaliteitsbieren.

Blijkbaar was die tweeledige bierpraktijk nogal fraudegevoelig, zoals dat heet. Net zoals vroeger nogal wat melk door melkboeren verdund werd met water ('melk dopen'), gebeurde het ook dat de tappers hun 'goed bier' een beetje durfden aanlengen met 'klein bier'. Misschien vooral als hun klanten al iets te veel gedronken hadden, om nog het onderscheid te kunnen maken? Maar niet allen lieten zich vangen²:

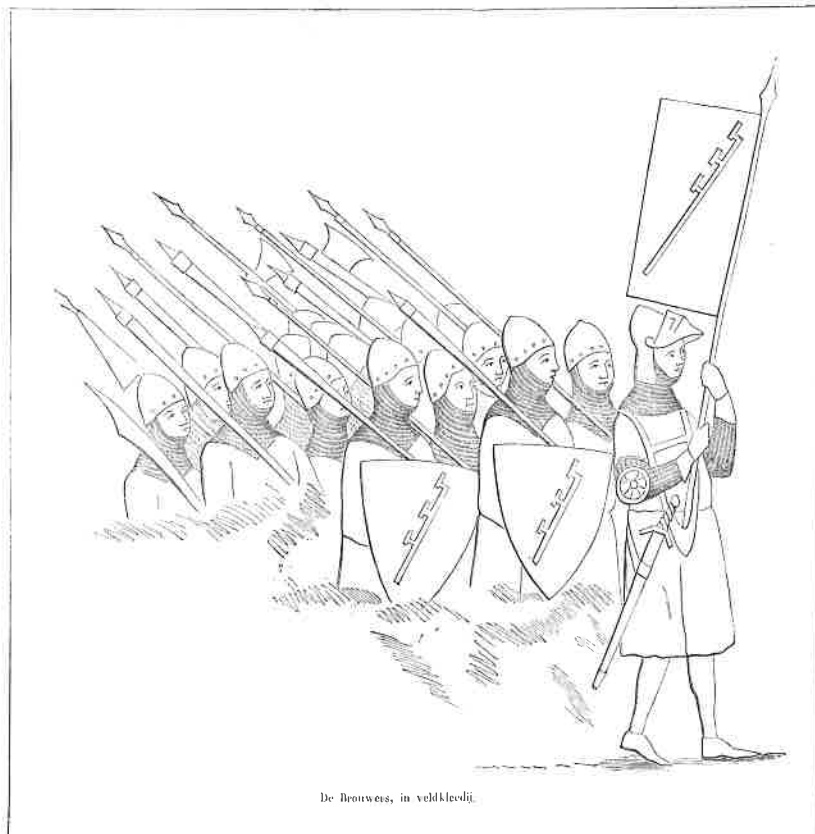
*Ghy lieve drinckebroeders bidt voor dit bier
... want het heeft de groote Water-ziecke ghekreghen
...Het heeft langhe ghesien seer bleeck ende blaeu
Maer nu is't eenemael flaeuwer dan flaeu
...Het swalpt in den buyc. 't Can niet verheughen ...*

Hoe het ook zij, het stadsbestuur vaardigde een voorgebod uit, dat bepaalde dat tappers van dubbel Gents bier, keyt of ander vreemd bier geen 'klein' bier mochten verkopen. Van dat 'klein' bier mochten ze maar een welbepaalde kleine hoeveelheid in huis hebben voor eigen gebruik³. Of dat veel te maken had met bezorgdheid van de overheid voor de bierconsument, valt te betwijfelen. De belasting op 'goed' bier bracht immers veel meer op dan die op het fluitjesbier.

¹ De Gentse gegevens werden ontleend aan DE COMMER, F., *De brouwindustrie te Gent, 1503 - 1622*. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1983, deel 37, p. 95.

² Uit *Veeldehande Geneuchlijcke Dichten* geciteerd in AERTS, E., PUT, E., *Jezuïetenbier. Bierhistorische beschouwingen bij een brouwhandleiding uit 1627*. In: *Volkskunde*, jg. 93, Antwerpen, 1992, p.117.

³ Het voorgebod dateert uit 1517, maar het te bestrijden misbruik zal ook al vroeger bestaan hebben.

De brouwers trekken ten strijde (of paraderen in een optocht) met hun rake op schild en standaard. Reproductie van een fragment uit de vermoedelijk 14de-eeuwse muurschilderingen van de verdwenen Leugemeetekapel van het Sint-Jan en Pauwelgodshuis bij de Brugsepoort.

De Brouwers, in veldkledij.

De Gentse brouwers in enkele cijfers

Het is hier elders al neergeschreven: in 1494, toen de Waaistraat nog volop geurde naar mout en biergist, waren er zo maar eventjes 111 brouwerijen of brouwerijtjes te Gent. Hierbij zijn nog minstens een tiental kloosterbrouwerijen te rekenen. In 1663, toen er in dezelfde straat nog amper eentje overbleef, waren er nog 51. Deze aantallen illustreren een evolutie, waarvan we alleen maar kunnen hopen dat ze onderdeel vormt van een golfbeweging: van heel hoog in de middeleeuwen tot heel laag bij de Franse revolutie, terug hoog in de 19de eeuw en pijlsnel weer naar beneden in de 20ste. Tot helemaal nul. Maar misschien via amateur-ambachtelijk initiatief in de toekomst terug naar ...?

Enkele gegevens om dit in te kaderen in het Gentse ambachtswezen¹. Wat aantallen betreft, behoorde de brouwersnering tot de middelgrote categorie van de 'kleine' neringen (alle ambachten buiten de weverij). In rangorde van prestige stond ze een trapje hoger. In allerlei manifestaties die daarmee te maken hadden, namen de brouwers de vierde tot zesde plaats in onder de iets meer dan vijftig 'kleine' neringen die er voor de Carolijnse Concessie (de hervorming en politieke neutralisering in 1540 door Karel V) waren.

Hoeveel brouwerijen zouden er te Gent geweest zijn in de 14de eeuw, toen de vroegste sporen van brouwactiviteit in de Waaistraat opgetekend werden? Er bestaan heel precieze bronnen die de aantallen neringleden uit die tijd weergeven, maar ze zijn moeilijk interpreteerbaar omdat ze zonder onderscheid meesters en (vrije) gezellen bevatten. Zo kwam men in de literatuur aan onwaarschijnlijke aantallen van 245 brouwersmeesters in 1363 en 214 in 1394-1395. In 1356 trokken er 208 brouwers mee op in de oorlog tegen Brabant, maar ook toen waren daarin gezellen en waarschijnlijk ook leerlingen begrepen¹. Het waren hoe dan ook grote aantallen, zeker wanneer men ze vergelijkt met de aantallen werkzaam in de sector in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw (zie hieronder). En niet minder belangrijk: ze plaatsen een reuzengroot vraagteken onder de bewering dat Gent in die tijd overwegend een wijnconsumerende stad zou geweest zijn.

De Gentse situatie verschilde van de goed gedocumenteerde Antwerpse, waar de bekende ondernemer en 'projectontwikkelaar' Gilbert van Schoonbeke omstreeks 1550 deze industrietak zelfs trachtte te concentreren en te monopoliseren. Ondanks een aanzienlijke productiestijging bleef het aantal brouwers er in die jaren beperkt tot 22 à 23. Te Gent, waar de productie in de 15de eeuw allicht hoger lag, was er in feite een analoge evolutie. Waar er rond 1500 nog meer dan 100 brouwerijen actief waren, halveerde het aantal brouwers in een halve eeuw bijna: in de tweede helft van de 16de eeuw waren er nog maar gemiddeld 60. Uit de Waaistraat, waar het brouwerswezen ooit zo bloeide, verdwenen ze zelfs helemaal.

In de daaropvolgende eeuw ging de concentratie verder: in 1738 waren er nog slechts 26 brouwersmeesters. Volgens eigen zeggen hadden ze samen slechts 12 knechten in dienst samen met welgeteld één leerling. Het gebrek aan opvolgers deed zich voelen: in 1787 waren er nog amper 7 brouwersmeesters. Een met uitsterven bedreigd ras. Maar al heel kort daarna kwam er een wonderbaarlijk herstel. In 1812 waren er weer 42 brouwerijen actief waarin in totaal (slechts) 120 personen werkten. In de tweede helft van die eeuw draaiden er ook in de randgemeenten niet onbelangrijke brouwerijen. Deze inbegrepen, waren in 1900 net geen honderd brouwerijen in werking (99). De teruggang van de aantallen, voorlopig nog gecompenseerd door een productiestijging in enkele grote ondernemingen, zette in met W.O. I. In de hele regio Gent waren er in 1948 nog 28 bedrijven.

¹ SAG, reeks 400 nr. 8, f. 153v. Voor wat de eigenlijke ledenlijsten betreft, dient men er rekening mee te houden dat ze in sommige periodes een onbekend aantal niet actieve leden (meesterskinderen) bevatten. In 1406 bvb., was er een geschil over het stemrecht in de nering voor leden die slechts zelden of nooit een 'perse' (staak) aan hun gevel uitstaken ten teken dat ze brouwden (DE POTTER, F., deel 8, p. 56-58). In dat opzicht is de lijst van uithangtekens door de pijndersnering in 1494 opgesteld bijzonder waardevol, omdat ze meer dan waarschijnlijk alleen maar actieve brouwerijen omvatte.

Gegevens over aantallen in latere tijd uit DE COMMER, R., 1983, p. 127 en 144 en VAN DE WIELE, J., *Bier en brouwerijen in het historische Gent*, Gent, 1986, pp. 28.

markt en het Edward Anseeleplein dat zijn ongegeneerde middeleeuwse naam *Contentast* toen al afwisselde met die van *Garenstraat*. Van lieverlede werd dit het *Engelstraatje*. Het werd door de revolutionaire Fransen omgedoopt - of, zeg maar ontkerkend - tot *rue des Oiseaux* en officieel is het nu Garensteeg. Maar ... het is ook mogelijk dat de Engelnaam niet afgeleid werd van de bekende hemelse wezens, maar van *ingsele* (hangsel, hijs- of weegtoestel)²⁹.

Milieuprobleem of banale burenruzie? Glas in een brouwhuisvenster (1407)

Boidin van Bruesele, brouwer in *De Lanteerne*, had aan het begin van de jaren 1400 blijkbaar flink last met zijn buurman Lievin Meeuws in *De Causse*. Zoals gebruikelijk in burengeschillen over eigendommen, kwamen de stadserfscheiders meester Gillis de Suttere en meester Jan Heebins (Ympins), voorlopers van onze stadsarchitecten en stedenbouwkundigen, ter plaatse in de Waaistraat de toestand onderzoeken. De schepenen lieten vervolgens aan de hand van hun bevindingen een en ander vastleggen³⁰. Enkele aspecten van deze geschiedenis overstijgen het lokale belang, omdat ze ons tonen dat zelfs in die tijd al wel eens maatregelen moesten genomen worden om rook- en geurhinder te beperken. Een bijzonder waardevol, misschien zelfs uniek gegeven daarbij is dat de tekst bewijst dat anno 1407 ook sommige werkhuizen van vensterbeglazing voorzien werden. De schaarse bewaarde glasresten uit die tijd willen ons laten geloven dat beglazing een luxeproduct was van sierkunstenars bestemd voor kerken en weelderige verblijven van rijke lui, maar blijkbaar kon glas ook louter utilitair zijn.

Om te beginnen waren er serieuze problemen met de muur tussen de twee eigendom-

men. Die kennen we (zie 'Oude stenen'), want het is de noordmuur van de halfkelder die in 1989 door de stadsarcheologische dienst onderzocht werd. Die muur *die onder Boidins huus stond*, behoorde hem helemaal toe *also hy staet nellinc (vanaf) d'erde*. Maar buurman Lieven had in die muur *caven* (schouwen), *notene* (balksteunstenen) en *aysementen* (toiletten) en die waren er ook al van oudsher. Lievin Meeuws mocht ze laten waar ze waren, maar nieuwe mocht hij er alleen aanbrengen als zijn buurman daarin zou toestemmen. Blijkbaar bestond er instortingsgevaar, niet voor Boidins *Lanteerne*, maar voor wel Lievins *Causse*, *want ghevalt dat Lievins huus vervloette* (ging wegschuiven, stabiliteitsproblemen krijgen, heet dat nu) *dat god verhoeden moete*, dan mocht hij wel werken uitvoeren maar hij zou *niet naerdere moghen temeren noch metsen dan tot an de uutcante van Boudins muere also hy staet nellinc d'erde recht uppe te loede* (loodrecht vanaf de aardebodem). Het schietlood was niet onbekend aan de vaklui van die tijd, al zou men voor wat privé woningen betreft, wel eens geneigd zijn dat te betwijfelen.

Regenpijpen waren evengoed in gebruik en in dit geval was het Boidin die er moest voor zorgen dat een en ander in goede banen geleid werd: *ende voert sal Boidin eene ghote doen maken van Boidins achterste commende achterwaert streckende an syn remisen* (bijgebouwen, bergruimten) naast een scheidingsmuurtje tussen de twee eigendommen. *Ende de voors(egde) ghote sal Boidin met eenre busen neder leden zodanig dat Lieven er geen grief* (ongemak, schade) *af en hebbe van Boidins watre*.

Dat waren toestanden die de erfscheiders en heren schepenen wel meer te behandelen kregen en wat ze hier voor oplossing bedachten, was zeker geen unicum. Behoorlijk uniek was

echter de rest van de tekst: *voert (verder) sal Lieven eenen mantel doen by syn bruhuus boven den fornysse* (fornuis, *fourneau*, oven, brouwketel) *met eenre pype* (buis) *boven ter vurst* (dakvorst) *ute commen(de) ende de vors. pipe sal hoghe syn boven der vurst zes voete(n)* (180cm). We kunnen hieruit minstens afleiden dat dichtbebouwde steden zeshonderd jaar geleden al af te rekenen hadden met problemen die ook nu niet onbekend zijn. Zolang geleden is het niet dat de weë zoete geur van brouwerijen in tal van onze steden prominent aanwezig was. De brouwactiviteit verdween voorgoed uit de stadscentra. Restaurants en dergelijke met afzuigsystemen en afvoerpijpen van allerhande makelij kwamen in de plaats.

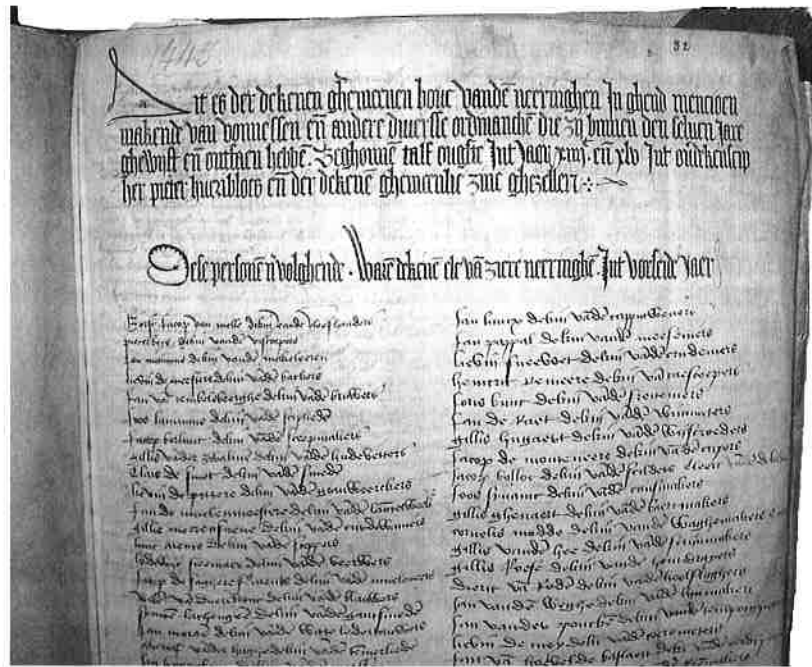
Nog merkwaardiger is de laatste zin van het schepenenbesluit: *ende ghelief(t) Lievin syne ute gespanenene venstren* (dakvenster) *die in syn bruhuus staet up de syden ter Boidine waert te houden stane, so sal hi se wel doen verglasen*. De reden waarom werd er onmiddellijk aan toegevoegd: *dat Boidin ter diere stede* (op die plaats) *geen grief* (ongemak) *en hebbe van Lievins roke of van wazene* (wasem). Zou hier voor het dakvenster van het brouwhuis glas in lood in een houten raamwerk of 'koud' ingewerkt bedoeld zijn? Was het vlakglas of waren het ronde, zogenaamde *fonds de bouteille*? Aangenomen mag worden dat het neutraal (ongekleurd) glas was, groenachtig, dik en nauwelijks doorzichtig³¹. Brouwers waren zeker niet onbemiddeld, maar glas moet duur geweest zijn. Er was geen lokale Gentse productie. Vandaar misschien dat aan Lievin Meeuws tussen de lijnen door de mogelijkheid gesuggereerd werd dat hij zijn dakkapel ook kon laten wegnemen. Die beglazing moest alleen als het hem *geliefde* de dakkapel te behouden. Jammer genoeg komen we niet te weten of het *verglasen* er ooit kwam.

Dekens en huismeesters in de brouwersnering (15de - eerste decennia 16de eeuw)

Enkele Waaistraatbrouwers speelden blijkbaar een rol in het ambacht. Net als de andere officiële neringen werd het brouwersambacht geleid door een jaarlijks wisselend bestuurscollege (de eed). De leden ervan - de gezworenen - zwoeren bij hun aantreden de eed van trouw aan de ambachtsregels. In de ambachtsbesturen speelden in die jaren naast de deken, ook de huismeester en de klerk een belangrijke rol. Hoger vermeldden we al Clays vander Vennen (1398) in *De Causse* die als gezworene lid was van het ambachtsbestuur. Zijn bedrijf werd verder gezet in de volgende eeuw door schoonzoon Lieven Meeuws. Deze vervulde net als zijn opvolgers Lieven Tayaert, Jan de Wevere, Arent en Claeys van Cauwenberghe vooraanstaande functies in het ambachtsbestuur³².

Het lijkt er op dat vooral *De Causse* vanaf het einde van de 14de tot het begin van de 16de eeuw doorlopend in handen was van vooraanstaande brouwers. Maar een monopolie hadden ze zeker niet in de buurt. Buurman en niet al te goede vriend Boidin van Bruesele uit de *De Lanterne*, was in 1411-1412 huismeester van de nering en Gillis vander Haghe (o.a. *Den Inghel*, 1413-1414) volgde hem daarin na een korte onderbreking op. Jan van Tempelberghe uit *Het Hulseken* was deken in het schepenjaar 1445-1446.

Of deze figuren hun vooraanstaande positie binnen het neringbestuur te danken hadden aan beroepsprestige verzameld in hun brouwerijtje aan de Waaistraat, weten we niet. Tenminste sommige onder hen waren immers, meest via erfenissen, eigenaars van meer dan één brouwerij, wat zal blijken uit het hiernavolgende hoofdstukje. Vooral de dekens moesten kredietwaardig zijn³³. Zij waren verantwoordelijk voor het financiële reilen en zeilen van de nering.

Lijst van dekens in het schepenjaar 1445 - 1446 met Jan va(n) Tempelsberghe, deken va(n)de brufwers, op de vijfde plaats.

(SAG, reeks 156 nr. 1, f° 82)

²⁹ De verklaring voor de naam Engel als hijstoestel werd naar voor geschoven voor het gelijknamige huis aan de Graslei, nu 'Nieuw Metselaarshuis' (BARBRY, N. e.a. *Middeleeuws Manhattan. Rijkdom in Gentse Stenen*, s.d., p. 13). Voor het Waaistraathuis lijkt dat onwaarschijnlijk.

³⁰ SAG, reeks 301 nr. 19, f. 53 (7-7-1407). De huisnamen worden hierin niet vermeld (Lievin Meeuws als eigenaar van *De Causse* in SAG, reeks 301 nr. 20, f. 80, 15-6-1410; Boidin van Bruesele wonende in een brouwerij in de Waaistraat in SAG, reeks 301 nr. 6, f. 96; Jacop van Bruesele als eigenaar van *De Lanterne* naast *Den Inghel* in SAG, reeks 301, 14-6-1439, f. 191v. Jacob was de zoon van Boidin (VERSTRAETEN, F., *De Gentse Sint-Jacobsparochie*, Gent, 1975-1979, deel 1, p. 194. Hierin foutief Wudins sone i.p.v. Budins sone). Zowel Lievin als Boidin komen voor de ledenlijsten van de brouwersnering uit die tijd. Ze waren er beiden 'huismeester'.

³¹ EVERAERT, G., *Vensters. Zeven eeuwen techniek en esthetiek*, Gent, 1993, p. 31-33.

³² Lieven Tayaert (1459-1460) en Claeys van Cauwenberghe (1532-1533) waren deken, Lieven Meeuws (1419-1420), Boidin van Bruesele (1411-1412) en Arent van Cauwenberghe (1481-1482, 1501-1502) huismeester. Jan de Wevere (1455-1456) was 'clerc'.

³³ DAMBRUYNE, J., 2002, p. 264-267, p. 760

Ze moesten over voldoende kontanten beschikken om geld voor te schieten dat pas maanden later terugbetaald werd. Om een en ander veilig te stellen, moesten er trouwens steeds een aantal borgens aangeduid worden. Ook de huismeesters en klerken (of 'knapen') hadden een verantwoordelijke functie. De eersten hielden toezicht op de roerende en onroerende bezittingen van de nering waarbij moet vermeld worden dat de brouwersnering tot de ambachten met de meeste bezittingen behoorde. De huismeester was speciaal belast met het beheer van het godshuis en de armenzorg binnen het ambacht. De klerk of knaap hield de registers bij, bracht berichten en convocaties rond, en inde boeten. Hij was dus niet louter een 'bode'. Zo was Lieven Tayaert uit *De Causse* in 1447 *clerc* alvorens hij in 1459 deken werd.

Brouwen in het bloed: de vander Beke's en de vander Haghens

De Gentse brouwersnaam bij uitstek tijdens het Ancien Régime was vander Beke. In de talrijke namen van brouwers die Dieudonné Marijns in de vorige eeuw verzamelde uit de ambachtsslijsten, is deze naam veruit het best vertegenwoordigd. Ook in de Waaistraat was deze familie present. We vinden leden ervan in 1439 -1459 als eigenaar of mede-eigenaar terug van niet minder dan drie brouwerijen steeds in familieverband met figuren uit de tweede voornaamste Gentse brouwersfamilie, de vander Haghens. In 1456 werd de dochter van Gillis vander Haghen en van Mergriete vander Beke via erfenis van haar *moeye* (grootmoeder) Jacquemyne vander Beke eigenaar van *De Mute* en van *De Twee Vuusten*. Ze werd daarbij mede-eigenaar van de brouwerij *Den Inghelē*, naast de *Twee Vuusten*, van de helft van nog een huis in de Waaistraat en bovendien nog van een brouwerij *staende binnen der Ketelpoorte gheheten De Duve*³⁴. *Den Inghelē* was verhuurd. Of de families vander Haghen en vander Beke de andere brouwerijen zelf uitbaatten komen we niet te weten.

Een nieuwkomer: *Het Vercken* (17de eeuw)

Alleen voor het laatste huis naar het huidige Anseelepleintje toe zijn we voor wat de 15de en 16de eeuw niet gedocumenteerd over enige brouwactiviteit ter plekke. Dit veranderde met het aantreden vanaf 1606 van de opeenvolgende families de Jonghe, vande Velde en Fabry tot 1650. De leden van deze families die het huis op kad. nr. 365 bewoonden waren allen lid van de brouwersnering. Hun brouwerij droeg toen de welluidende naam van *Het Vercken*. In de lijst van 51 brouwerijen die Justus Billet in 1663 opnam in zijn Politye boeck ontbreekt deze naam dan ook niet³⁵. Het aantal brouwerijen was dus in de 170 jaar die de lijst van Billet scheidt van deze van de pijnders (1494) tot minder dan de helft gedaald (van 111 tot 51). De daling was nog meer uitgesproken in de buurt van de Vrijdagmarkt. Aan het einde van de 15de eeuw waren er immers nog vier brouwerijen actief aan de Langemunt, één aan de Zuivelbrug, drie in de Waaistraat en twee aan het Edward Anseeleplein. Van deze tien stuks had alleen *De Lelie* aan de Zuivelbrug stand gehouden en *Het Vercken* in de Waaistraat was de enige nieuwkomer.

Een statistiekje uit 1654 leert ons iets over de productie in die brouwerij in vergelijking met de algemene Gentse situatie³⁶. In een bepaalde periode werden er toen volgens de opgaven 695 brouwsels geproduceerd door de Gentse privé brouwers. De *huysbieren*, *asynbieren* ende *cloosters* werden *geextimeert* er daar nog 150 aan toe te voegen. De *vremde bieren* geïmporteerd uit andere steden werden *geextimeert* op slechts 75 brouwsels. *Het Vercken* stond in voor 15. Het behoorde voor wat productie betreft tot de hogere middenportie. De twee grootste brouwerijen van toen, *De Sleutele* en *'t Lam*, namen elk 25 brouwsels voor hun rekening. De kleinste, *De Paele*, was goed voor 5. Net als veruit de meerderheid van de Gentse brouwerijen beschikte de brouwer aan de Waaistraat over twee brouwketels, een grote

en een kleine. Slechts enkele brouwerijtjes brouwden in één enkele ketel en geen een had er meer dan twee.

Van slechts één van de brouwers in *Het Vercken*, of liever *Het Veercxken*, zoals men toen schreef, weten we iets over de zakelijke toestand. Toen Magdalene Coppejans, de vrouw van Marten Fabry stierf, liet ze tien weesjes na³⁷.

Het echtpaar bezat in de Waaistraat een huys, stede ende erfe ... metten brauhalme (brouwalaam, brouwgereedschap), achterhuuse, cuypen, tonnen, backen, vloten midtgaeders ketels ende alle d'hander toebehoorten. Het was een Vrij huis - Vrij erf. Het achterhuis kwam uit in het Spakaertstraetken en het erf reikte tot aan de Leie en de hoek van het straatje met het water.

Er waren aan het Spackaerdstraatje ook nog twee huusekens die verhuurd waren. Na verrekening van alle schulden en van de huisinboedel met daarbij ook nog het graan en het mout op de zolder bleef er nog een redelijk sommetje te verdelen onder de tien kinderen. Maar uiteindelijk had elk van hen slechts iets meer dan 46 pond groot tegoed. Daarnaast waren de wezen nog gerecht in de helft van wat nog moest betaald worden voor levering van bier. Alles samen was dat weerom een behoorlijke som (125 pond groot), maar voor elk van hen slechts iets meer dan zes pond ... tenminste in het hoogst onwaarschijnlijke geval dat ze allemaal bleven leven tot aan hun meerderjarigheid.

Een laatbloeier met verzekerde afzet: *Den (dobbelen) Arent* (eind 17de - begin 18de eeuw)

Financieel gezien lagen de zaken er een halve eeuw later beter voor bij de opvolger van het *Veercxken*, *Den Dobbele Arent* (kad. nr. 363)³⁸.

Het brouwersechtpaar Jaspaert Martens en Joanne Toebast was niet alleen eigenaar van de brouwerij met die naam in de Waaistraat, ze bezaten ook de herberg *Den Dobbelen Arent* op het Nieuwland. En niet alleen dat. Ook de herbergen *De Meermin* op Meerhem, *De Lindeboom* in de Savaanstraat en buiten Gent, de herberg *De Boschquette* (Boskeete, allicht) op Drongen - Luchteren, de herberg *De Croone* in het Drongense dorpscentrum, nog een herberg *De Croone* op Vinderhoute met daarbij ook nog *De Wilden Driesch* in datzelfde dorp en de herberg *Sint-Huybrecht* te Merendree.

Verder bezaten ze nog een behuise hofstede te Gentbrugge en een deel in het huis *Den Henxcel* op de Vrijdagmarkt. Uit de staat van goed vernemen we nog dat Martens naast rauwe en gekiemde gerst ook nog boekweit en spelt (beiden eerder 'arme' graansoorten) in zijn bedrijf verwerkte en dat hij stookte met '(h)ouillie collen' (steenkool). Uiteindelijk bleef er de mooie som van 1244 pond groot te verdelen en bijna het dubbele daarvan (2321 pond groot) was nog te innen.

Vermoedelijk betrof die laatste toch wel hoge som vooral betalingsachterstallen voor bierleveringen.

Jammer genoeg bleven er daarvan geen details bewaard.

Die details bleven gelukkig wel vermeld in de 'staat van goed' uit 1719 van Sieur Philippe de Wulf getrouwd met Joosyne Martens, vermoedelijk dochter van de hierboven beschreven Jaspaert Martens, gestorven in 1716³⁹. In de 25 jaar die tussen de twee 'staten' lagen, overwegend in oorlogstijd, hadden ze niet slecht 'geboerd'. Wellicht was de Wulf zelf gefortuneerd - hij bezat bvb. een leen dat volgens het feodale erfrecht voorbehouden was aan de oudste zoon. Verder waren er gronden en hofsteden, waarvan zes in het Land van Nevele en naast de brouwerij ook de herberg *De Admirael* op de Achterleie, het achterhuis van een woning in de Sleepstraat.

Buitengewoon interessant is verder de lijst schuldenaars voor bierleveringen. Hierin ontbreken de Gentse herbergen niet. Met naam genoemd voor de levering van *goet bier* of *wit goet bier* (zie kaderstukje 'Dubbel bier gedoopt met klein bier') zijn: de herberg *Meulestede ande Muydepooorte*, *De Groene* (Huidevetterskaai), In de Roose (vermoedelijk de nog goed bewaarde ex herberg bij de Grauwpoort), *In den Bruynvisch* op de Hoogpoort, *In den Posthoorne* (Sleepstraat), de herberg *Eecloo* in het Tinnenpotstraatje, de eveneens goed bewaard gebleven *Oranjeboom* in de Gelukstraat en het ons welbekende *Dambert* op de *Coorenmerckt* waar Jacques van de Velde voor 42 pond groot in het krijt stond.

Allicht niet toevallig waren er verder een hele reeks debiteurs in het noordwesten van Gent, waar voorganger Jaspaert Martens al zijn herbergen had. Te Nevele *In de Pauw* en nog anderen, te Baarle - Drongen *In 't Strop*, te Hansbeke en te Landegem. De tegoeden lagen meest rond de enkele tientallen pond, behalve aan de Korenmarkt waar er alles samen zo'n

³⁴ SAG, reeks 330 nr. 27, f. 270-271 (19-4-1456).

³⁵ Handschrift in SAG, deel 4, f. 81v.

³⁶ SAG, reeks 156bis nr. 7-19.

³⁷ SAG, reeks 332 nr. 62 bundel 63.

³⁸ SAG, reeks 332 nr. 261 bundel 16.

³⁹ SAG, reeks 332 nr. 437 bundel 6.

Gruit of hop?

Allereenvoudigst gesteld, begint het bierproductieproces meestal met het mouten. Door weken laat men graan kiemen, waardoor enzymen vrijkomen die het graanzetmeel omzetten in suikers. Dit mout wordt in een zogenaamde beslagkuip langzaam opgewarmd, waardoor de al gevormde suikers vrijkomen uit de compartimentjes in het graan, samen met het overgebleven zetmeel dat verder versuikert. Na filteren in 'stuikmanden' verkrijgt men een klare vloeistof: het wort. Daarmee begint het eigenlijke brouwen: in koperen ketels wordt dit wort gedurende enkele uren gekookt. Hierdoor worden de enzymen geïnactiveerd en de suikervorming stopgezet. Dit kooksel is nog steeds geen bier. Dat wordt het pas wanneer bepaalde gisten 'toegewaaid' komen of 'ingezaaid' worden. Deze micro-organismen vermenigvuldigen zich zeer snel in die rijke voedingsbodem waaruit door koken (is eigenlijk steriliseren) alle concurrentie van andere microben verdwenen is. Zij zijn het die de suikers omzetten in alcohol. En vanaf dat moment is het suikerwater bier geworden.

Enkele Gentse voorgelopen leren ons welke basisproducten er in de 14de - 15de eeuw gebruikt werden¹. Beslist eigenaardig voor ons klinkt het wel dat haver een belangrijk brouwgraan was. In 1337 moest in de beslagkuip dubbel zoveel haver als gerst terechtkomen. Meer dan een eeuw later, in 1462 moest elk brouwsel bestaan uit rogge en 26 jaar later luidde het voorschrift: ongeveer evenveel haver als gerst, beiden gemout, samen met iets minder tarwe. We mogen aannemen dat de beschikbaarheid op de markt en de graanprijzen daarop veel invloed hadden. In die tijden waren mislukkende oogsten ver van zeldzaam en de prijzen konden aanzienlijk schommelen.

Maar ...'bier is niet te drinken', zegt men wel eens². Hiermee geeft men te kennen dat het hierboven beschrevene bar slecht smaakt. Tenzij wanneer het heel sterk zou zijn, is bier bereid met louter mout, zoet, weeïg en zacht. Drinkbaar wordt het pas wanneer bij het wort een of ander zuur, harsachtig aromatisch kruid of kruidenmengsel, hop of gruit, in de brouwketel gevoegd wordt. Met hop had men aan één plantensoort genoeg, maar de concurrerende gruit was meestal een kruidenmengsel met gage (*Myrica gale*) als voornaamste component. De mogelijkheden tot variatie waren eindeloos. De Gentse brouwingenieur Ingels publiceerde een lijst van 106 planten die in de literatuur vermeld werden als mogelijke bestanddelen van gruit³. Aangenomen mag worden dat er met die gruit de meest diverse smaken, misschien wel van zeer goed tot zeer slecht, verkregen werden.

Eigenlijk weet men niet precies wat er eerst gebruikt werd. Was het hop of gruit? Algemeen wordt aangenomen dat het gebruik van hop zich vanuit Noord-Duitsland, via Holland naar onze streken verspreidde en de gruit in de 14de eeuw langzaam verdrong. Het oudst gekende brouwrecept in het Nederlands zou een vroeg-14de-eeuwse Gentse tekst zijn, waarin men het had over *hoppen ende ghage*⁴. Brouwden Clays vander Vennen (1398) en zijn 15de-eeuwse nakomelingen in *De Causse* en hun burens aan de Waaistraat met hop of met gruit dat ze uit de gruitkelder van de Gentse gruutheren, de familie de Grutere (heden in Novotel aan het Gouden-Leeuwplein) haalden? Het is geen gemakkelijk te beantwoorden vraag. De archieven die zich vooral bekommerden om het bewaren van financiële gegevens, belastingen en zo, helpen ons niet verder. Men schreef in als 'gruitgeld' en dat bleef zo ook nadat veel of alle gage en konsoorten vervangen waren door hop.

¹ DE POTTER, F., *Gent...*, deel 8, p. 58.

² Deze en andere gegevens uit DAELEMAN, P., *Het 'zouten van bier'*. In: *Ons Heem*, 2001, jg. 55 nrs. 3-4, p. 251-293.

³ INGELS, A., *Gruit en gruitbier*. In: *Voedingsmiddelen Technologie*, 1987, vol. 20 nr. 3, p. 12-26.

⁴ DE VREESE, W.L., *Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten, zegeningen en tooverformules*, Gent, 1894.

Staten van goed

Minuten van staten van goed

Boedelschattingen (*prijzijen*)

Bij een overlijden van een ouder met minderjarige kinderen werd een staat opgemaakt, niet alleen van alle bezittingen (als die er waren) maar ook van alle *schulden van baeten* (tegoeden door anderen verschuldigd aan de familie) en alle *schulden van commeren* (schulden van 'het sterfhuis' aan anderen). Dat was een verplichting die door de stedelijke overheid, te Gent meer bepaald door de schepenen van Gedeede, opgelegd werd aan de familie. Bedoeling was het erfdeel van de kinderen veilig te stellen en hun opvoeding (en voeding!) te verzekeren. Dat was geen evidente zaak in die tijd. De overheid trad daarbij actief op. De families werden aangemaand (letterlijk: 'gepraamd'), niet zelden herhaaldelijk, om een deelvoogd aan te stellen. Die moest familie zijn van de overledene om voldoende tegenwicht te vormen voor de weduwnaar of weduwe (de 'houder' of 'houderigge') en zorgen voor de verdeling. En dat was niet zelden een aartsmoeilijke taak die soms pas na ettelijke jaren kon geklaard worden. Eenmaal dat voor mekaar gebracht was, werd de 'staat van goed' voor de schepenen 'gepasseerd' en in de schepenenboeken opgenomen.

De soms uitgebreide bundels 'minuten' die samengesteld werden om de eigenlijke (samenvattende) staat op te maken, bevatten niet zelden allerhande onverwachte details. In de reeks waarin die minuten bewaard worden in het Gentse stadsarchief (Oud Archief, reeks 332 - Minuten van Staten van Goed, 1505 - 1788, verder gezet tot 1795 in de reeks 330), zijn inderdaad gegevens te vinden die elders nauwelijks of niet te achterhalen vallen. Onder de *schulden*, bijvoorbeeld, werden er bij ambachtslui en handelaars hele lijsten opgenomen van leveranties of prestaties die een soms verrassend inzicht geven in het beroepsleven of de handelsrelaties van anders weinig bekende sectoren. Blijkbaar nam men in 17de- en 18de eeuw ruim de tijd om te betalen, zodat de lijsten van achterstallen (gelukkig voor ons) lang waren en gedetailleerd. Die niet-contante betalingen lijken een vaste gewoonte geweest te zijn, onafhankelijk van de financiële gezondheidstoestand van het huishouden of het handelsbedrijf. Vrijwel alle gegevens verwerkt in het 17de- en 18de-eeuwse Waaistraatverhaal zijn uit deze bron afkomstig.

Bij de 'minuten' bleven ook talrijke 'prijzijen' of boedelstaten bewaard. Dit zijn gedetailleerde opsommingen en prijs-schattingen van wat er in huis en eventueel in de zaak aanwezig was: meubels, huishoudvoorwerpen, de meestal overvloedig aanwezige *lijnen en wullen* (linnen- en wollegoed), sierstukken, handelswaar. Deze boedelstaten zijn het best bekend en ze werden dikwijls bestudeerd en beschreven in de talrijke studies over het 'persoonlijke leven' die enkele decennia geleden en vogue kwamen. Ze vormen slechts een onderdeel van de staten van goed en vertellen slechts een deel van het verhaal. In deze Waaistraatstudie werd er slechts zijdelings aandacht aan gegeven, om een of andere situatie te illustreren of een pittig detail te reveleren. De aandacht ging in de eerste plaats naar de gegevens over handel en nering.

200 pond groot aan bier nog niet betaald was. Ook in de buitenplaatsen als Nevele en Drogen waren de tegoeden niet te vermaden. Zo had 't *Strop* te Baarle nog 40 pond te betalen.

Daarnaast was er nog een opvallend groot aantal (151 crediteuren!) klanten waarbij genoteerd werd, dat de schulden moeilijk inbaar waren. De slechte betalers waren ongeveer op dezelfde manier in de stad en te lande verspreid als hierboven beschreven, met een paar uitschieters. Zo waren er vier Brugse schuldenaars en een Rijselaar stond voor 50 pond groot in het krijt. Erg grote sommen (64 en 102 pond) waren ook nog te innen, maar blijkbaar moeilijk inbaar in een plaats genaamd *Halfweghe Brugghe*.

Naast al dat *goet bier* waren er ook nog de achterstallen voor de levering van *cleen bier*. Die gaf een heel ander beeld te zien. De ongeveer 80 daarbij met naam genoemde personen waren waarschijnlijk allen Gentenaars aangezien er geen lokaliteiten aangeduid werden. Samen hadden ze slechts ongeveer 95 pond schulden aan de *houderighe* (overlevende vrouwelijke ouder) Joosyne Martens en de erfgenamen (de kinderen). Onveranderlijk betrof het sommetjes van rond het pond groot. Blijkbaar werd het verbod op schenken van klein bier in herbergen (zie kaderstukje) goed nageleefd.

Zelf had 'sterfhuis' ook schulden. Buiten enkele renten (o.a. aan Jan Stalins, *brauwer* in *De Sonne*) betrof het meest goederen die direct met de beroepsactiviteit te maken hadden: gerst (voor 50 pond groot), mout (aan drie verschillende personen, resp. 20, 26 en 36 pond), *houillecollen* (steenkool), eveneens aan drie leveranciers (voor 41, 31 en 40 pond). Verder was men ook nog maalloon schuldig en was er een relatief kleine som te betalen aan Sr. Anthone van Auweghem, *ontfangher van het biercontoir over proceskosten jehens de neerynghe van de brauwers*.

Uiteindelijk bleven er net iets meer *commeren* (schulden) dan *ghereede deelsaeme baete*. Maar geen nood: de wezen bleven 'gerecht' in de achterstallen ten bedrage van zo maar eventjes 1856 pond groot, ongeveer 75 jaarlonen van een ongeschoolde bouwvakker. De praktijk van laattijdig betalen was sterk verspreid in die tijd. Nadeel was allicht dat de slechte betalers zich daar erg goed bij voelden. Daar tegenover staat een onbetwistbaar voordeel voor ons: dank zij die letterlijk ellenlange lijsten debiteurs komen we te weten wat er geproduceerd werd, wie de afnemers waren en waar ze woonden.

Zo kan uit deze archiefvondsten zonder meer geconcludeerd worden dat sommige brouwerijen mede voor het omliggende platteland produceerden, dat ze er toen ook al graag eigen herbergen met verzekerde afzet op nahielden, dat ze (althans in 1716) niet zelf moutten en dat ze toen ook voor vrij grote sommen aan steenkool gebruikten om hun brouwketels te stoken.

Via de Waaistraat naar Cadiz of ... Kaprijke (eind 16de - eind 18de eeuw)

Uit de 17de en vooral uit de 18de eeuw bleven meerdere gedetailleerde archivale getuigenissen bewaard van drukke handelsactiviteit in de Waaistraat. Deze handel mag als (voor die tijd) grootschalig en overwegend internationaal getypeerd worden. Sevilla en Cadiz waren de voornaamste bestemmingen. Spaanse termen en verspaanste namen waren schering en inslag (zie kaderstukje op pag. 29). Maar ook de regio (Kaprijke werd hier als kapstok genomen voor de vele andere steden en dorpen) werd bevoorrad. Textiel, vooral ruw (ongebleekt) lijnwaad, was het hoofdproduct. De toen buitengewoon florierende handel op en rond de Vrijdagmarkt was daar natuurlijk de motor van (zie de kaderstukjes 'De Gentse lijnwaadmarkt' op pag. 22 en andere). De Waaistraat was daarin zeker niet uniek. In de vele straten en straatjes rond het plein waren overal textielhandelaars gevestigd. De Waaistraathandelaars mogen hier als voorbeeld gezien worden. We zijn er ook getuige van hoe de textielhandel de basis werd van het fortuin van nu nog bekende geadelde families (Goethals, de Potter).

Ongeveer alles wat we weten over de hieronder beschreven handels-ondernemingen, bleef bewaard, dankzij (?) de vroegtijdige dood van een vader of moeder met minderjarige kinderen. In die gevallen immers werd de familie volgens een geijkte procedure verplicht een geschreven 'staat van goed' op te maken met onder andere ook de achterstallen voor betalingen van handelsverrichtingen (zie kaderstuk 'Staten van goed - Minuten van staten van goed - Boedelschattingen'). Maar hoewel vele ouders relatief jong stierven, bleef de meerderheid, mogen we aannemen, min of meer gelukkig in leven. In dergelijke gevallen kunnen andere geschriften (familiepapieren, handboeken van handelaars) nadere inlichtingen verschaffen. Deze bron werd niet systematisch onderzocht voor de Waaistraat.

Het is natuurlijk ook zo dat de Staten van goed alleen maar gegevens opleveren over mensen die enig goed bezaten. Ondersteunde armen en bedelaars waren sowieso ontslagen van de

verplichting een staat te laten opmaken. Andere minvermogenen die het net iets beter hadden, konden het niet aan omdat er kosten aan verbonden waren. Bij nog anderen was het meteen al zonneklaar dat de schulden de baten overtroffen, en dan begon men er niet aan. De archieven tonen ons dus geen totaalbeeld van de bewoners. Voor wat het hier bestudeerde deel van de Waaistraat betreft, zou men geneigd zijn te geloven dat allen tot de bezittende klasse behoorden en daarbij vergeten dat er ook nog mensen woonden in achterhuisjes. Over hen weten we zo goed als niets.

De beschrijving vangt aan met een buitenbeentje: de ketters in de Waaistraat. Ze vervolgt met een wat atypische, puur internationale handelaar afkomstig uit Douai, om uit te lopen op zeer diverse, maar wel echt Gentse namen en toestanden. Het hiernavolgende is niet anders geselecteerd dan door de eigen selectiviteit van het systeem beschreven in de voorgaande

alinea. Daardoor valt het des te meer op dat de handel en vooral de internationale textielhandel toch wel allesoverheersend was in dit deel van de Waaistraat in de 17de en de 18de eeuw⁴⁰.

Een ketters nest?

We verlaten de brouwerijgeschiedenis met de godsdiensttroebelen in de tweede helft van de 16de eeuw die ook de Waaistraat niet onbewogen lieten. Hier zien we een ander type Waaistraatbewoner optreden: de groothandelaar in textielproducten, in lijnwaad vooral.

Een eerste typische figuur is Maerc de Mil die aan het uiteinde van de Waaistraat bij de toenmalige Spackaerd woonde (kad. nr. 365). Hij stond rond 1560 bekend als rijke lijnwaadhandelaar, die vroeger nog tingieter geweest was⁴¹. In 1567 trok de Mil samen met nog een tiental anderen rond van *huuse te huuse om aelmoesen te hebbene om 't upmaecken vanden tempele, twelck heurlieder verboden was bi heere ende bi wedt*⁴².

Hij was dus lid van een comité dat een protestantse tempel wou oprichten.

Herhaalde malen werd Maerc de Mil geciteerd als een van de *principaele guesen*⁴³ in de eerste grote opstand. Hij was een van de afgevaardigden bij een delegatie naar de graaf van Egmont. Kort daarop vluchtte hij naar Engeland en zijn goederen werden geconfisqueerd. De definitieve verbanning kwam er in 1569. Daarop volgde een juridische strijd ingeleid door de kinderen, die de goederen terug kregen.

Een paar huizen dicht bij de Vrijdagmarkt speelde zich een analoog drama af. In de 'boeken van Vrij Huis - Vrij erve' werd een *huus met syne toebehoorten in de Waystraete* genoteerd dat gekocht werd door Nicasius van Deynse van Anna van Loo, weduwe van *wijlent* Jan Roose⁴⁴.

⁴⁰ Slechts één enkele goed te lokaliseren staat van goed werd hier niet behandeld: deze van de kinderen van Heindric Boschman en Isabau van de Keere die de ex Causse huurden van de familie van Hulthem. Bij de dood van Isabau in 1664 werden geen details opgetekend van hun 'coophandel van wollegoederen, leder en kulders'. Vier minuten van staten van goed waren niet op een welbepaald kadasterperceel identificeerbaar. Ze betroffen kleine ambachtstlui (wapensmid, oudschoenmaker, kleine textielhandel) die vermoedelijk aan de hier niet behandelde straatzijde te situeren zijn.

⁴¹ FRIS, V., *Notes pour servir à l'histoire des iconoclastes et des calvinistes à Gand de 1566 à 1568*. In: *Handelingen der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, deel 9, Gent, 1909, p. 85 en 127. Met 25 referenties naar gepubliceerde Gentse kronieken en niet gepubliceerde bronnen.

⁴² *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene* (uitgave door DE POTTER, F., Gent, 1870, p. 38).

⁴³ *Chronijcke van Ghendt* door Jan van den Vivere (uitgave door DE POTTER, F., Gent, 1885, p. 232).

⁴⁴ SAG, reeks 153, *Cleenen Bouck*, f. 208 en *Tweedden Grooten Bouck*, deel 2, f. 799. Bij deze tweede werd de naam *Den Helme* genoteerd met als burens Jan van den Eede en Lievin van der Haghe. De eerste was eigenaar van De Causse op kad. nr. 364, de tweede van de vroegere *Inghel* op perceel nr. 370-371

De Gentse lijnwaadmarkt

*florerende Gods lof boven alle andere marckten van geheel 't Nederlant*¹

Onze streken kenden al heel vroeg een belangrijke lijnwaadproductie. De in de eerste plaats rurale vlasnijverheid groeide in de tweede helft van de 14de eeuw uit tot een echte exportindustrie². Het was echter vooral in de 16de eeuw dat het linnen een spectaculaire uitbreiding zou kennen³.

Na de godsdiensttroebelen en de crisis aan het einde van de 16de eeuw herstelde de Gentse lijnwaadhandel en de daarmee gerelateerde bedrijvigheid (garenproductie en -handel, blekerij en toebereiding, ververij) zich zeer snel. Al in 1603 was deze bedrijvigheid gericht op de (toenmalige) wereldmarkt. Bastin gaf in zijn studie over de 17de-eeuwse evolutie van die sector te Gent een daarvoor sprekend detail aan. Op vraag van de kooplui verplichtte de Gentse magistraat toen opnieuw lijnwaad te meten met de maat aangegeven door het standaard meetraam van de 'ruwe lijnwaad-el' dat aan een ketting ophing in het Sint-Jansgodshuis (een stedelijke instelling). De handelaars stonden er op dat het linnen naar de maat van deze el zou gemeten worden, omdat deze niet alleen in de Nederlanden, maar ook in Spanje, Italië, Engeland en Duitsland bekend was, argumenteerden ze.

Tussen 1630 en 1660 verdubbelde de te Gent verhandelde productie. In dat laatste jaar kwam minimaal 60.000 stuks op de markt. In de tweede helft van de eeuw ging het in licht stijgende lijn tot 1695. Ook in de eerste helft van de eeuw daarna, werd meestal minimaal 60.000 stuks verhandeld, op enkele inzinkingen na. Tussen 1750 en 1765 ging het opnieuw omhoog tot een 80.000 stuks. De expansie van de Gentse lijnwaadmarkt in de 17de eeuw was overwegend het gevolg van de afzet naar Spanje. In 1636 waren er niet minder dan 32 Gentse handelaars betrokken bij die export. Van de in totaal minimum 29.200 stuks die dat jaar te Gent op de markt kwamen, vertrokken er minimaal 20.544 stuks richting Spanje. Daarnaast werden ook nog een 4000 stuks kant en bijna 5000 pond garen vanuit Gent naar datzelfde land gestuurd. In 1636 gingen de Gentse zendingen vrijwel allemaal via de Duinkerke haven naar Dover en van daar naar Spanje. Duinkerke behoorde toen immers nog bij de Spaanse Nederlanden.

¹ BASTIN, J., *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIde eeuw*. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1967, deel 21, p. 132. Citaat afkomstig van Justo Billiet.

² SABBE, E., *De Belgische vlasnijverheid. Deel 1. De Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het verdrag van Utrecht (1713)*, Kortrijk, 1975, p. 129.

³ DAMBRUYNE, J., *De hiërarchie van de Vlaamse textielcentra (1500-1750): continuïteit of discontinuïteit?* In: *Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 155-169.

De zeventiende eeuw: helemaal geen 'ongelukseeuw'

In de geschiedschrijving van de 19de en eerste helft van de 20ste eeuw is de 17de eeuw zwaar ten onrechte term als 'ongelukseeuw' gebrandmerkt geworden. Die opvatting ontstond allicht vanuit de romantisch-nationalistisch gekleurde opvatting dat de Zuidelijke Nederlanden, onder de Spaanse 'bezetter' gebleven, geen enkele rol meer konden spelen als politieke macht. Meer nog. Terwijl de enorme opmars van Antwerpen als internationaal handelscentrum gestuit was, beleefden de noordelijke Verenigde Provinciën hun Gouden eeuw. En dat 'stak'. Tot overmaat van 'ramp' werden onze streken het slachtoffer van de veroveringspolitiek van Louis XIV die een halve eeuw lang (1667 - 1713) onverdroten zou streven naar de hegemonie over West-Europa en daarbij een protectionistische handelspolitiek voerde (het Colbertisme).

Voor wat Gent en het Gentse betreft vond die opvatting een goede pen bij stadsarchivaris Victor Fris die in zijn (overwegend politieke) *Histoire de Gand* hevig te keer ging, ook al schreef hij *nulle plume ne saurait décrire la désolation et la ruine de la Flandre*. Zo heette het bij hem dat de Grote Coalitie-oorlog van de zogenaamde Augsburgse Liga (1689 - 1697) een *horrible catastrophe* was voor Vlaanderen en Gent : *une grande partie du pays n'était plus qu'un désert; les villages étaient abandonnés ou livrés aux flammes. Cette longue crise causait surtout la mort de toute activité commerciale. Le marché de toiles fut ruiné pour quelques années...*

Heel specifiek uit die *marché de toiles*, een graadmeter voor het welzijn van de belangrijkste sector na de landbouw voor het Gentse en ver daarbuiten, blijkt dat de archivaris de archieven, aan zijn zorgen toevertrouwd, niet geraadpleegd had. Economische geschiedenis was nu eenmaal zijn specialiteit niet. Bastin becijferde echter aan de hand van die archieven dat de activiteiten op de Gentse markt na 1664, het jaar van de eerste protectionistische maatregelen van minister Colbert, weliswaar enigszins gestremd werden, maar dat precies in 1690 een stijging begon die haar hoogtepunt bereikte in 1695. Toen werd het allerhoogste marktaanbod van de hele eeuw genoteerd. Dit hoge peil bleef behouden tot 1705 toen de volgende oorlog, die van de Spaanse Successie, al een paar jaar oud was. In 1708 kwam er een zware, maar zeer kortstondige inzinking, die wellicht vooral te wijten was aan een mislukken van de graanoogst in West-Europa, gevolgd door een epidemie te Gent tijdens de daaropvolgende zeer strenge winter.

Aan de kost komen in ponden, schellingen, groten en stuivers

Oude geldeenheden en bedragen omrekenen naar hedendaagse Euro is onbegonnen werk, totaal zinloos. Wat men tegenwoordig wel of niet met zijn geld kan doen is niet te vergelijken met vroeger en de onderlinge verhouding van de prijzen van allerlei goederen en diensten is soms ook sterk gewijzigd. Verder is ook de koopkracht van het oude geld zeer moeilijk te bepalen. De prijzen, vooral van eerste levensbehoeften, konden sterk variëren. Tussen het pond Vlaams, het pond Hollands, het pond Tournois (in Frankrijk) of geld in andere landen bestond daarenboven geen vaste wisselkoers. Deze was eenvoudigweg afhankelijk van het verschil in waardering van bijvoorbeeld het Nederlandse en Franse geld, veroorzaakt door de internationale prijsverhoudingen en andere economische factoren.

De bedragen zijn in deze Waaistraatstory uitgedrukt in Vlaams geld met als rekeneenheden: 1 pond Vlaams of pond groot = 240 groot, of 20 schellingen, 1 schelling = 12 groot, 1 groot = 12 denier of penning). Om de bedragen op te tellen, te delen, etc., moet men ze eerst omrekenen tot groot. Het resultaat kan desgewenst terug omgezet worden in ponden en schellingen. Ook de gulden gepropageerd onder Keizer Karel (Carolus gulden, 1/6 pond Vlaams of 40 groot) werd soms in Vlaanderen gebruikt. Al die eenheden waren echter geen geldstukken, en nog veel minder papiergeld. Dat laatste bestond nog niet. In het dagelijkse leven behielp men zich meestal met stuivers. Zo'n munstuk was twee groot waard. Daarnaast bestonden er nog een variërend aantal andere munten en muntjes met tal van pittoresk klinkende namen.

De moeilijkst op te lossen vraag is echter: wat waren die geldsommen eigenlijk waard voor de mensen van toen? Hoeveel verdienden ze en wat konden ze er mee kopen? De beste referentie daarvoor is de opgegeven bedragen vergelijken met de lonen uit dezelfde periode. Voor Gent en voor andere steden en streken werden daarover talrijke gegevens verzameld. Wij gebruiken in deze bijdrage de lonen van bouwvakkers uit de tweede helft van de 17de en in de 18de eeuw¹.

Om het eenvoudig te maken: het zomerdagloon van een Gentse metselaarsdiender bedroeg 24 groot Vlaams (12 stuivers). Dat was ongeveer 25 pond groot per jaar. Een metselaarsgezel verdiende het dubbele. Een inwonende meid moest het stellen met een vierde daarvan.

Maar deze lonen waren lang niet algemeen. Voor het verarmde Brugge in het laatste kwart van de 18de eeuw berekende men dat een arbeidersdagloon ongeveer 7 stuivers of 14 groot bedroeg en dat van een arbeidster 5 stuivers. Het jaarloon van een Brugse arbeider kwam op ongeveer 2.800 groot, terwijl dat van een 'ongeschoolde' Gentse bouwvakker (diender) 6048 groot bedroeg. De huur van een Brugse arbeiderswoning was ongeveer 200 stuivers per jaar, evenveel als een pruik. Te Gent was dat de huurprijs van het kleinste en armste type beluikhuisjes. Een paar schoenen kostte evenveel als een fles jenever: 50 stuivers.

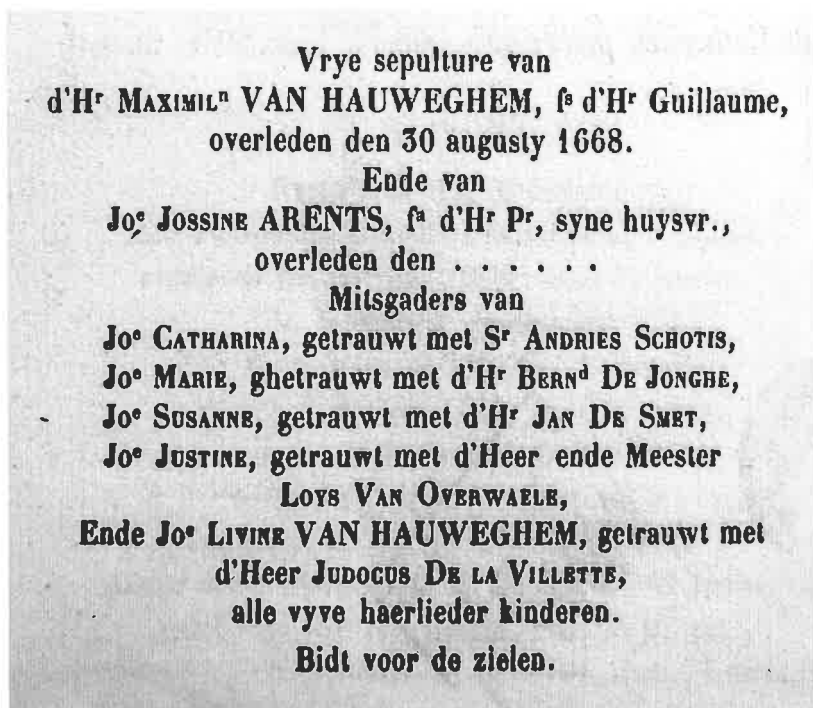
¹ VAN RIJSSEL, D., *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795*, Brussel 1967, p. 30 en 55. Meer algemeen: VERLINDEN, C. en anderen, *Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen. Deel IIA Vlaanderen*, Brugge, 1965. Ook: http://www.phys.uu.nl/~huygens/conversion_nl.htm en <http://www.archeologiebrugge.be/nieuwsbrief/archief/46.html>

Het werd toen aangeduid als *van auden tijde ghenaeemt Den Hellem* (helm), maar uit de namen van de burenen kunnen we afleiden dat het hier om de gewezen brouwerij *De Lanteerne* alias *De Twee Vuusten* ging (kadaster nr. 366-369). Zowel Roose als van Deynse is het lot ongunstig geweest. De eerste was als ketter terechtgesteld in 1568⁴⁵ en de tweede werd in de stadsrekeningen van 1592-1592 genoteerd als *fugitijf ter causen van de troubelen voorleden*. Nieuwe eigenaar werd in 1593 Willem van Hauweghem (ook van Auweghem geschreven) die al een paar decennia in het bezit was van *De (ex) Causse* er naast⁴⁶.

Met deze van Hauweghems belanden we bij een familie die tot in het laatste kwartaal van de 18de eeuw eigenaar bleef in de Waaistraat⁴⁷. Ze bewoonden het grote huis op kad. nr. 366-369 (zie de bouwgeschiedenis van *De Lanteerne - De Twee Vuusten - De Helm*). Het waren vooraanstaande lui. Verschillende van Hauweghems waren ontvanger of armmeester van de heilige Geest in de Sint-Jacobskerk⁴⁸. In 1666 werd Maximiliaen van Auweghem die *De Lanteerne* toen net had laten verbouwen, als eerste genoemd in een verzoekschrift aan de gouverneur-generaal markies Francisco de Castel-Rodrigo uitgaande van de *principaelste cooplieden negotierende op Spaignen, Inghelant ende andere omliggende conijnckrijcken*⁴⁹. Over zijn internationale handel komen we verder weinig te weten, maar over die van zijn (latere) burenen des te meer.

Luixxhe hairen cnoppene ... noch onvercocht in Mexico

Een eerste belangrijke koopmansfiguur over wiens handelsactiviteiten een en ander in de archieven bewaard bleef, is Guillaume Gheyssens (ook Ghuysens), die een huis huurde in de Waaistraat en er stierf in 1678⁵¹. Eigenlijk is hij een beetje atypisch in zijn uitsluitend op het verre buitenland gerichte handel en hij was ook niet helemaal Gents. We mogen aannemen dat

Grafschrift van Maximiliaen van Hauweghem, zijn vrouw en vijf dochters in de Sint-Jacobskerk⁵⁰.

(Graf- en Gedenkschriften in de Provincie Oost-Vlaanderen. Sint-Jacobskerk Gent, Gent, 1857-1869)

Gheyssens behoorde tot een familie van textielhandelaars uit Douai⁵². Na de aanhechting bij Frankrijk in 1668 (vrede van Aken) migreerden verschillende families uit de Frans geworden delen van Henegouwen en Vlaanderen naar de Spaans gebleven zuidelijke Nederlanden omdat zij van daaruit hun overzeese handel gemakkelijker konden voortzetten. Ook nadat de grens verlegd was, bleef de textielindustrie uit die streken nog enkele decennia lang de oude handelskanalen gebruiken⁵³. Catherine de Vroe, de vrouw van Gheyssens, was dochter van een Gentse lijnwaadkoopman die ook in de Spanjehandel 'zat'⁵⁴. Ook dat is typisch. Men trouwde zoveel mogelijk in hetzelfde milieu en handelsstrategieën domineerden daarbij. Via zijn vrouw kon Guillaume, alias Willem, allicht vlug vaste voet krijgen in Gent.

Ongebruikelijk was ook nog dat bij de Gheyssens sommige naar het buitenland gestuurde koopwaren en zelfs tegoeden eigendom gebleven waren van de partner die ze bezat bij het huwelijk. In het traditionele Gentse erfrecht

werden alle roerende eigendommen van beide partners op dat moment gemeenschappelijk. Bij die roerende zaken werden ook de huizen gerekend. Volgens het Gentse huwelijksrecht bleven alleen gronden toebehoren aan de echtgenoot of echtgenote die er vroeger al eigenaar van was. Op naam van Willem Gheyssens bleek echter bij zijn dood nog een *pack witte presillas* (zie 'Een woordje Spaans') nr. 4 nog in *wesende* (in het pakhuis) *ende onvercocht onder Sr. Jacomo Leemans in Cadix*. Te Granada lag nog een *reste van drij pacquen nr. 245 onder de directie van Sr. Van Serten ende Meijer*. Die *reste* was zo maar eventjes 686 pond groot waard. De nummers slaan op de nummering van de transacties in het handboek van de koopman. Ze werden overgenomen op diverse documenten zoals uitvoercertificaten (zie afbeeldingen) en op de verpakking van de goederen zelf. Verder hadden de heren Gladbeck en Roosevelt nog een zeer aanzienlijke som (1431 pond groot) schulden aan Willem. Een alleszins ongewoon stuk was tenslotte een *marberen commu-niebanck*. Wat men zich daarbij

moet voorstellen, is niet evident. De waarde ervan bleef onvermeld. In dat alles had Catherine de Vroe geen rechten. De drie kinderen Gheysens werden eigenaar. Catherine zelf bezat een drietal huizen.

Maar nog heel wat meer zaken waren binnen het huwelijk ondernomen en dus gemeenschappelijk. De heren Gladbeck en Roosevelt hadden ook daarin nog diverse schulden te betalen en we vernemen ook in wat ze (onder andere?) handelden. Onder hun directie stond nog overgekocht *vier churlas* (Spaanse inhoudsmaat) *caneele*. Die vaten waren opgeslagen bij Antonia Rodrigues Cortes in *Indien om naer Lima te voeren* (samen) *met 49 ° varras* (ellen⁵⁵)

presillas (lijnwaad van de laagste kwaliteit).

Nog een andere *churlas canneele* lag opgeslagen in Carthage (waarschijnlijk Cartagena, de thuishaven van de Spaanse vloot in Colombia aan de Caraïbische Zee). Gladbeck en Roosevelt traden in die handel, zoals dat toen de gewoonte was, op in participatie met de Gheysens. Beide partijen bezaten een deel van de koopwaar en op die manier waren de risico's verdeeld. De partners waren op strategische plaatsen gelokaliseerd (meest op het vertrekpunt en het eindpunt) en ze bleven mede verantwoordelijk voor winst of verlies van een welbepaalde transactie. Die praktijk was algemeen in de vanuit Gent gevoerde internationale handel.

Ook bij de andere hierna beschreven handelaarfamilies uit de Waaistraat kwamen ze slag om slinger voor.

Min of meer duurzame compagnies of vennootschappen bestonden er nauwelijks⁵⁶.

De Gheysens handelden in alles wat duur was en geld kon opbrengen, eetbaar of oneetbaar. Uiteraard eerst en vooral in lijnwaad. Onder de hierboven al vermelde Jacomo Leemans te Cadix, die er vermoedelijk als 'factor' optrad⁵⁷, lag *noch onvercocht een pack witte presillas nr 16*. Die kostte net geen 200 pond groot (vermoedelijk inkoopprijs). En verder: *twee balotten witte presillas nr. 47 en 48 uyt het pack nr. 78 versonden soo men verstaet naer Nieuw Spaignien*

⁴⁵ We nemen aan dat Jan (de) Roose, ticheldekker uit de Onderstraat (opgehangen op het Sint-Veerleplein in 1568, zie FRIS, V., 1909, p. 97), toen eigenaar was van het huis. Er kan homonymie in het spel geweest zijn, maar er gebeurden wel meer huistransacties onder gelijkgezinden. Na de vlucht van Nicasius van Deynse werd het huis geconfisceerd en verkocht aan Willem van Hauweghem. De notities in de boeken Vrij Huis - Vrij Erve stoppen hier.

⁴⁶ SAG, reeks 153/2 nr. 21 *Inde Waystrate..*

⁴⁷ SAG, reeks 153/2 nr. 56, f. 228v (huisgeld 66lb. 13s. 4g.).

⁴⁸ De Armentafel van Sint Jacobs werd eigenaar (landheer) van de erfgronden op kad. nrs. 394 en 396-399, beiden oorspronkelijk als Vrij huis - Vrij erf eigendom van Willem van Hauweghem (zie ook DE POTTER, F., deel 6, p. 460). Deze van Hauweghem was in 1596 - 1599 als Heilig-Geestmeester verantwoordelijk voor de Armentafel, net als verschillende van zijn familieleden in de volgende decennia (VERSTRAETEN, F., 1975-1979, deel 2, p. 451 en 454). Wellicht was het door de functie van ontvanger of armmeester van de van Hauweghems te verklaren, dat de oorspronkelijke Vrij huis, vrij erf gronden van zowel De Causse als De Lanteerne in het bezit kwamen van de H. Geest van Sint Jacobs. In de registers Vrij huis, vrij erf, komen alleen de 16de-eeuwse eigenaars voor (SAG, reeks 153, *tweede grooten boeck*, deel 2, f. 799). De volgende zijn terug te vinden in RAG, fonds Sint-Jacobskerk nr. 16, f. 29-30).

⁴⁹ SAG, reeks 154bis nr. 32.

⁵⁰ Dit en de andere grafschriften uit: *Graf- en Gedenkschriften in de Provincie Oost-Vlaenderen. Sint-Jacobskerk Gent, Gent, 1857-1869.*

⁵¹ SAG, reeks 332 nr. 182 bundel 9. We konden niet terugvinden welk huis in de Waaistraat Gheysens (ook Ghuysens geschreven) precies bewoonde. Volgens de 'boeken van de pramingen' (SAG, reeks 335 nr. 11) stierf hij in die straat. Vermoedelijk woonde de familie er slechts kort. Zijn weduwe Catherine de Vroe hertrouwde met Frans Thysebaert. Naast grondbezit en renten bezat het echtpaar één derde van een huis aan de Hoogpoort (waar een broer Gheysens woonde) en één derde van een huis in Aalst. De weduwe bezat van haar kant ook nog een huis aan de Steendam, verhuurd aan Michiel Hoys, uit een bekende Duinkerks - Oostendse koopmans- en bevrachtersfamilie (later aan de Krommewal te Gent).

⁵² EVERAERT, J., *De internationale en koloniale handel der Vlaamse firma's te Cadiz*, Brugge, 1973, p. 61; de schrijfwijze Ghisens bij RODRIGUEZ, M.B., *Le consulat des Flamands à Cadix après la paix d'Utrecht (1713-1730): Jacques Vermolen*. In: PARMENTIER, J., SPANOGHE, S. (red.) *Orbis in orbem. Liber amicorum John Everaert*, Gent, 2001, p. 119. Hierin verder vermeld als Gentse handelaars met Spanjeconnecties de ook in de Waaistraat bekende families de Potter en Goethals.

⁵³ EVERAERT, J., 1973, p. 239.

⁵⁴ BASTIN, J., 1967, p. 140.

⁵⁵ De varra mat 83cm. De 'ruwe' Gentse lijnwaad el (voor onbewerkt lijnwaad, vers van het getouw) was 76,5 of 77cm.

⁵⁶ Dit stemt overeen met wat daarover geschreven werd in het gezaghebbende werk van Hilde Coppejans- Desmedt (COPPEJANS - DESMEDT, H., *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de 18de eeuw*, Brussel, 1952, p. 42-43).

⁵⁷ Over de factors rijke en kleurrijke informatie in DEGRYSE, K., *Pieter Seghers. Een koopmansleven in troebele tijden*, Antwerpen, 1990, pp. 149 en bij EVERAERT, J., 1973.

(Mexico) *mette vlote vertrocken anno 1680*. Hierin was het sterf-huis voor de helft gerecht. Dat deze vloot vertrok (uit Spanje) na de dood van Guillaume Gheysens (7 november 1678) en dat dit hier vermeld werd, is volkomen begrijpelijk. De staat van goed werd immers pas 'gepasseerd' (dit betekende gefinaliseerd en officieel vastgelegd) voor de Gentse schepenen van Gedele op 28 april 1681 en ondertussen ging het leven en de zaken door. Zoals uit de volgende hoofdstukjes zal blijken namen overzeese transacties niet zelden jaren in beslag. Bij de meeste ingewikkelde verdelingen duurde het trouwens jaren vooraleer alles in kannen en kruiken was.

Naast alweer de onvermijdelijke *presillas* 'stond' onder Francisco Blanco 1343 pond garen en ook *noch onvercocht onder de directie van Sr. Jan Gelthote in Mexico 151 grossen* (1 gros is 12 dozijn of 144 stuks) *Luijcxche hairen cnoppene uytte casse nr. 45 berustende onder cap(itein) Joan Ruys (te) Arrogues in Mexico*. Dat waren uit paardenhaar vervaardigde fantasieknopen, een gegeerde Luikse specialiteit⁵⁸. Ze waren vastgenaaid op papier en de verkoop gebeurde per gros. Iets helemaal anders was *berustende ten sterfhuuse oock onvercocht, een peerlesnoer van 102 peerlen costende 1000 guldens* (ongeveer 167 pond groot).

Zo zien we dat koopman Guillaume Gheysens handel dreef in lijnwaad en garens, maar evengoed in kaneel en dat hij er af en toe ook wel een lading knopen en zelfs een parelsnoer door sloeg. Vermoedelijk handelde hij in dat kaneel als tussenpersoon om het kostbare goedje vanuit het Hollandse Oost-Indië naar het Spaanse West-Indië te versassen.

Van lijnwaad in Cadiz en Sevilla tot en met brandewijn in Duinkerke

Met Michiel van Ghijssele, wonende in de vroegere brouwerij *Het Vercken* bij de Spackaerdsteeg, belanden we bij een typische internationaal actieve koopman zoals er volgens de bewaard gebleven lijsten in de 17de en begin 18de eeuw minstens een dertigtal bedrijvig waren rond de Vrijdagmarkt. Toen hij stierf in de Waaistraat in 1706 liet bij zijn tweede vrouw Apollonia Goethals achter met vijf minderjarige kinderen en nog een oudere dochter die beginnend was. Zeker aan het begin van de jaren 1690 behoorde Michiel tot de meest actieve handelaars op Spanje⁵⁹.

Die handel had de familie geen windeieren gelegd⁶⁰. Naast een hofstede, enkele 'partijen' akkerland en renten bezaten ze acht huizen, waaronder het al genoemde *Vercken*. Interessanter voor ons zijn de nog onverkochte voorraden en de talloze achterstallige betalingen die het huis nog tegoed had, en niet minder ook de schulden die het echtpaar nog aan anderen had. De lijsten zijn lang, maar kleurrijk en informatief. Daarom hier enkele staaltjes. De getallen uitgedrukt in pond groot werden afgerond.

In het huis aan de Waaistraat lagen (telkens met de inkoopwaarde er bij vermeld):

- 158 *stucken rauwe lijnwaeten* (442 pond)⁶¹
- 11 *stucken matrassen metende 1244 ellen* (69 pond)
- een *pack matrassen lijnwaeten bestaende uit 18 stucken* (109 pond)
- 12 *balotten witte lijnwaeten bestaende uit 192 stucken witte en 12 stucken rauwe* (654 pond)
- vier keer vier *balotten overwegend wit lijnwaad* (telkens 64 of 60 stuks) waarin kooplui in Antwerpen of Sevilla mede-eigenaar waren (samen 494 pond)
- 12 *pijpen olie* (vermoedelijk iets minder dan 5000 liter, waarvan de helft aan Livino Thiry in Cadiz en Diego de Ginserme in Sevilla) met een inkoopwaarde van 369 pond
- een *casse indigo* (mede-eigenaar: Sr. Pedro Monterny te Sevilla (60 pond)
- 14 vaten *pot-asse* (eikenhouten as gebruikt bij het bleken) met Ignatius Clonet uit Antwerpen als deelgenoot (184 pond)
- 295 *dosijnen en 17 witte spelwerck canten* (173 pond)

Verder waren nog 258 *stucken* lijnwaad op de bleek bij verschillende blekers, alles samen voor een zeer groot bedrag: 1213 pond inkoopwaarde en bleekkosten bij gerekend.

Terloops vernemen we ook dat het kantoor een *bleeckbouck* bij hield. Hierin werden de stukken lijnwaad bij de verschillende

⁵⁸ EVERAERT, J., 1973, p. 250.

⁵⁹ Bij de Spaanse uitvoerattestaties voor 1690 bewaard in SAG, reeks 154bis nr. 6 nam van Ghijssele wat de aantallen betreft de tweede plaats in. Hij nam er 15 voor zijn rekening, terwijl zijn meeste collega's, waaronder bekende namen als Maelcampo en Soenens, er slechts één of twee op hun naam hadden. Alleen Jan Baptist Dutoict deed nog iets beter. Op zijn naam stonden dat jaar 17 attestaties.

⁶⁰ SAG, reeks 332 nr. 344 bundel 23.

⁶¹ Gerekend aan 80 ellen per stuk, komt dit op iets meer dan 8 groot (4 stuivers) per el. Dat is veel minder dan de 14 tot 18 groot aangegeven door COPPEJANS-DESMEDT voor rauwe Brabantes. Het 'matraslijnwaad' kwam op 13 à 14 groot.

⁶² Volgens *Den Volmaekten Brandewynstoker en Distillateur* geschreven door ene J.K.B.P. (Maastricht, 1794) bevatte een 'pijpe' brandewijn drie 'aemen'. Een Gentse 'aem' was goed voor 138, 4 liter.

A Nte nos el Magistrado d'esta ciudad de Gante parezio en Per-
 sona s^a Miquel Menguet Vezino d'ella, el qual de Baxo
 de Juramento que hizo en nuestras manos, Dixo y Declaró que embia para España con signado a
 s^a Bernado Dias y Miquel Maestre De Cadix
 o quien por el fuera por via de fardo de presillas
 d'idad y quatro frangottes numerados de 89 a 92
 de la marca de a fuderia cargado de la nao llamada
 Carlos Imperador sup^a Miquel Menguet

fdo Fabrica de Anitolo de s^a Mag^a Catalina
 Sin auer pagado algunderecho a los enebigos d'esta corona, y sin que directa ni indirecta-
 mente tengan parte en dichos empleos, en testimonio de verdad le mandamos dar este firmado
 por vno de nuestrs Secretarios y sellado con el sello ordinario d'esta ciudad. Fecho en Gante
 A 31 de mes d'Agosto 1689

Uitvoer attest op naam van Sr. Miquel van Ghijzel (MG nr. 26) uit 1689 bestemd voor Sr. Bernardo Dias en Miquel Maistre, Cadix. Bemerk dat de Gentse magistraat de moeite nam de hele voorgedrukte en ingevulde tekst in het Spaans op te stellen: Ante nos el Magistrado d'esta ciudad de Gante parezio in persona ...: een ook in het Nederlands geijkte formule: 'Voor ons magistraat (schepe- nen) van deze stad Gent verscheen in (eigen) persoon (...)'. De handelswaar zou via Oosten- de vertrekken op het bewapende schip Charles Imperador onder kapitein Miquel Menguet. Ze bestond uit een fardeel (fardo) ruwe (ongebleekte) presillas in vier frangotten genummerd 89, 90, 91 en 92. In de marge het merkteken van de handelaar en het nummer van de vracht MG n° 21.

blekers ingeschreven, nadat ze eerst op *cladde* waren gepend. Ten huize van Gillis Stobbeleere lag tenslotte nog 1860 pond garen eveneens om te bleken (waarde: 89 pond voor de helft, de andere helft behoorde toe aan Sr. Lucas Hansman). Alles samen bedroeg de waarde er van 6062 pond groot. Hierbij is enkel wat effectief aan de van Ghijsele's toebehoorde, gerekend. In de internationale handel betrok men immers meestal andere personen als mede-eigenaars van de goederen.

Tegoeden waren er ook nog meer dan genoeg: voor 15.754 pond groot *wisselgelt*. Hierbij moeten we er rekening mee houden dat de hoogste bedragen te maken hadden met goederen die overzee lagen om verkocht te worden, of die verstuurd waren en nog niet eens ter bestemming gekomen. De grootste schuldenaar was Don Pedro Monterniy te Sevilla (3615 pond). Jacomo Goethals (familie van weduwe Appolonia?) in dezelfde stad moest nog 1634 pond. Te Sevilla waren er bovendien nog zeven andere partners aan wie goederen verstuurd waren. En verder verbleven er nog te Cadiz (3), Bilbao (1), Malaga in het garnizoen (1), Nantes, Amsterdam,

Antwerpen (3), Brussel, Meche- len (bij de weduwe Pieter van Ghijsele), Brugge en Oudenaarde.

Enkele zaken waren minder voorspoedig verlopen. Twee *bacqueroete* personen moesten nog voor samen 1203 pond. Een enkele poging om via een tussenpersoon in Zuid- of Midden Amerika zaken te doen was faliekant uitgedraaid: *Op het folio 62 inden grootboek wordt bevonden dat den overledenen ten jare 1690 200 pond heeft ter hant gestelt aen Daniel Hendricx om daer mee te negotieren in de West Indien, daer van gheene rekeninghe en is becommen ende naer alle apparentie verlies*. Dat was 17 jaar geleden, maar het bedrag werd toch nog ingeschreven bij de (eventueel) nog te innen en te delen tegoeden.

Een aardige uitsmijter helemaal aan het einde van de lijst tegoeden was het volgende: *Item berusten onder dheer Jacques Livinsson tot Duynckercke 20 pijpen brandewijn voor rekeninghe van den overledene te vercoopen (incoopwaarde: 274 pond)*. De Duinkerkenaar zal er wel een tijdje zoet mee geweest zijn, mogen we aannemen: die 20 pijpen vertegenwoordigen immers niet minder dan 8300 liter!⁶²

Vermoedelijk betrof het hier smokkelwaar bestemd voor Engeland. Zo zien we dat een textielhandelaar in de Waaistraat zich ook wel eens aan dat soort lucratieve, maar riskante business waagde. Buiten dit en de (nog duurdere) hierboven geciteerde pijpen olie, had alles wat Michiel van Ghijsele verhandelde, te maken met textiel. Hierin verschilde zijn handelszaak van de hierboven beschreven negotie bedreven door Guillaume Gheysens.

Maar uiteraard had het sterfhuis zelf ook nog schulden te vergoeden. Alles samen liepen die op tot de niet onaardige som van 6536 pond. Niet minder dan 12 personen aan wie men nog geld moest wonden te Antwerpen. Anderen moesten vanuit Orléans, Bordeaux, Nantes, Rijsel, Amsterdam (2), Oostende, Brugge en 't Sas (van Gent) aan hun geld zien te geraken. En tenslotte was er nog het schip *Den Hertogh van Beyeren*, waarvoor aan verschillende personen moest betaald worden. In een dure en riskante onderneming als de financiering van een schip trad men toen meestal 'in compagnie' op.

Michiel van Ghijssele was een gezeten burger. Hij was lid van de St-Michielsgilde en van een aantal broederschappen in de Sint-Jacobskerk en werd zelfs deken van de *Confrerie vande H. Maget ende Martelaresse Barbara*. Hij werd begraven in die kerk onder de sydeure vanden suyt-cant vanden choor aen den trap rechtover den candelaer⁶³.

De bewaarde archieven bevatten een mooie boedelbeschrijving van het huis aan het uiteinde van de Waaistraat. Enkele details zijn de moeite waard. De *grote salette* was (uiteraard) bekleed met goudleer. Er stond een *ingheleyde tafel* met erboven een spiegel en *18 roijde leeren stoelen met de matten*. Voor opsmuk zorgden de onvermijdelijke *schilderije*, een schouwkleed, *7 postuerkens op de schauwe staende, ysere roeden ende quispels*.

Dat was een redelijk moderne opstelling: er was immers geen sprake van een bed in de grote salon. Tot aan het einde van de 17de eeuw stond het mooiste bed (meestal ook het duurste meubel in huis), uiteraard bestemd voor vader en moeder, steeds in de mooiste kamer. Bedden waren er wel in de andere kamers. Van eigenlijke slaapkamers was nog geen sprake. Voor privacy werd gezorgd door dure 'behangsels'. Dat waren grote bedgordijnen bevestigd aan 'bedhemels' die rondom de bedden konden dichtgetrokken worden. Degelijke 'behangsels' waren al van in de late middeleeuwen gebruikelijk en ze bleven dat tot in de 19de eeuw. In de *grote salette* van de familie van Ghijssele zorgden twee gordijnen voor afscherming. In die tijd was dat nog een zeldzaamheid. Alles samen zal dat salonensemble een rijke *coopman* waardig geweest zijn. Het *contoir* (kantoor) daarentegen was maar povertjes. Er waren twee lessenaars en een paar

stoelen en wat kleinigheden, maar het hele zaakje werd op amper anderhalve pond geschat.

Er waren ook *eenighe boecken* (niet evident) in huis. Een *kers-coffer* (kaarskoffer) kon men in die tijd goed gebruiken, maar wat deden ze met 5 *flesche calousen* (caleçons?) die samen met 21 *snuytdoecken*, 39 paar manskousen, 35 paar manchetten, 31 paar kragen en 27 slaapmutsen bewaard werden? Onderbroeken waren toen immers nog ongebruikelijk?

Interessante spullen waren blijkbaar vooral in de achterste bebouwing te vinden. In de *grote achtersalette* werd een *claverschijn* opgetekend samen met oud goudleer, enkele stoelen en wat andere allesbehalve dure spullen (samen negen en half pond waard). Blijkbaar was dat een oude klavecimbel dat zijn beste tijd achter de rug had. In datzelfde 'salon' had men bovendien nog *een siege* (zitbank, zetel) *met een train* (rug- of voetsteun?) en paardentuig geparkeerd. De *gloriette* (tuinhuisje) zou later een must worden voor rijke Gentenaren met een erf dat uitzag op het water. In die gloriette had de familie van Ghijssele waarachtig een *clijn bibliothecken*. Veel was het niet waard. Samen met een tafel met bijhorend kleed, zes schilderijen met *eenighe prentjens ende eenen stoel* werd het op twee en halve pond geschat. Maar daarnaast waren ook *de figueren, boomen ende blommen* en die waren heel duur (19 pond). Wat zou dat geweest zijn en van waar dat toch wel uitgesproken verschil in prijs? In een klein achterhuis was er nog een *salette*, maar die werd gebruikt voor stockage. Daar lag een hoeveelheid *grauw inpackpapier ende packcarten*. Samen met een *lantcarten* die daar blijkbaar verloren hing, was dat toch bijna 12 pond waard.

Niet louter lijnwaeten: ook wol voor hoedenmakers, bijvoorbeeld, met daarbij nog wijn en brandewijn

Pedro Raelen fs. Jooris, en zijn vrouw Barbara Bom, die de ex brouwerij *De Lanteerne* met het grote huis op kad. nr. 366-369 huurden van Sieur Jan de Smet⁶⁴, waren archetypische linnenkooplui. Hun huwelijkscontract vastgelegd voor een Leuvense notaris in 1694⁶⁵ stipuleerde dat de vader van de *futuren bruydegom* 800 pond groot belooft te geven *ofte de weerde van dien in coopmanschap* (koopwaren) *ende andere ghereede effecten... uyt consideratie vanden grooten dienst by deselven synen sone anden vader ten profytte van het gemeene huyshouden ghedaen in de directie en het drijven van negotie*. De broers en zussen hadden daarbij toegestemd.

Barbara Bom stierf in het huis aan de Waaistraat in 1704 en haar echtgenoot volgde haar in de dood nauwelijks vijf jaar later. Een vergelijking van de twee staten van goed leert ons dat de handelswaar aanzienlijk kon variëren. De lijnwaadhandel op Spanje bleef echter steeds de 'core business'. Bijzonder bij de Raelen's is wel dat ook wol een belangrijke plaats in nam. En zoals bijna steeds bij dergelijke kooplui waren er daarnaast nog diverse producten die ze er blijkbaar even bij namen omdat ze winst roken, of die als retourvracht meegekomen waren of die ze als wederdienst voor anderen over kochten.

In 1704 was de lijst tegoeden *spruytende* van Pedro's *negotie van lynwaeten, wolle ende andersints* eerder kort. De handel was zowel regionaal als internationaal. Er waren vooral aanzienlijke sommen verschuldigd te Londen (samen ongeveer 1100 pond groot), heel wat minder in Holland, te Cadiz en te Sevilla en

Een woordje Spaans

Net zoals in de internationale handel het Engels nu de meest gebruikte voertaal is, verliepen de drukke handelsbetrekkingen in de 17de en 18de eeuw met Spanje en zijn kolonies helemaal in het Spaans. Dat had zelfs een zekere weerslag in het dagelijkse taalgebruik van de Spanjehandelaars. Ze lieten zich in allerhande documenten, ook voor louter binnenlands gebruik Pedro, Livino, Justo, etc. noemen. De namen werden verspaanst. Ver ging dat niet: de echtgenotes bleven de gangbare namen gebruiken. De stedelijke overheid certificeerde met in het Spaans opgestelde attesten de inhoud, de herkomst (handelaar) en de bestemming van de uitgevoerde vrachten (zie afbeeldingen).

Veel belangrijker was echter dat tal van technische handelstermen voor textielproducten, maten en gewichten ook Spaans waren. Zo droegen vijf van de zes bekende variëteiten van lijnwaad algemeen gangbare Spaanse benamingen. Enkele daarvan waren heel belangrijk. We vinden ze terug bij de handelaars uit de Waaistraat. Een korte omschrijving¹ ervan leert ons in een notendop de belangrijkste uitvoerartikelen kennen. De meest uitgevoerde weefsels waren geen fijne producten. Ze waren wel heel sterk en geschikt voor werkkledij in warm en tropisch klimaat. Zo kende men:

Brabantes: lijnwaad half en half vervaardigd uit vlasgaren en 'werk' (de grove verwarde draden die bij het heke-len afvallen). Zeer sterk lijnwaad geschikt voor alle gebruik. Meest ongebleekt (*brabantes crudos, grauw*). In het wit lijnwaad (*brabantes blancos*) had je, naargelang de blekingsgraad, drie kwaliteiten: superfijn, fijn en ordinair. In tegenstelling tot wat de naam laat uitschijnen, was dat allemaal Vlaams fabrikaat.

Brabantes gantes (= uit Gent) of **gantes:** grauw lijnwaad van betere kwaliteit, half gebleekt.

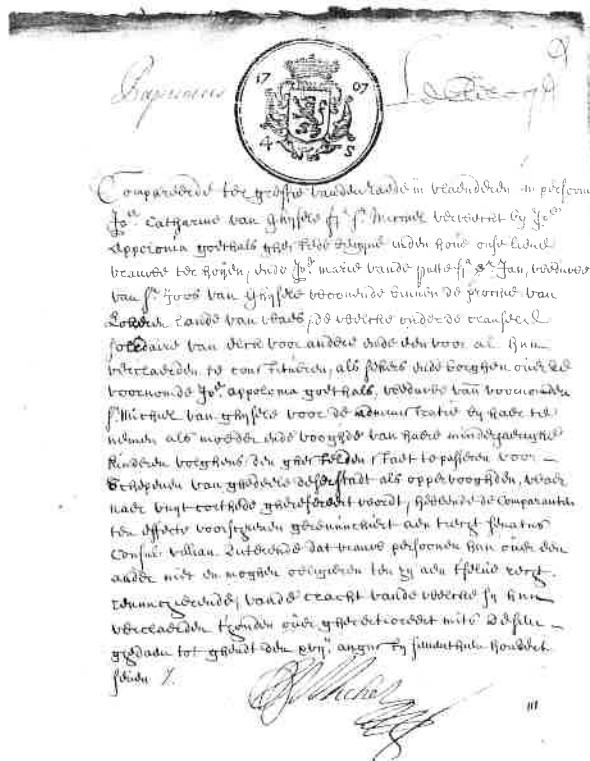
Brabantillos: grauw lijnwaad, helemaal geweven uit 'werk' verkregen na een tweede hekeling.

Presillas: grauw lijnwaad, ook uit 'werk' of uit hennep, goedkoopste kwaliteit. Gebruikt voor broeken of als paklinnen en zeildoek.

De meest vervaardigde soorten, de *brabantes crudos* en de *presillas* werden verscheept in stevig opgerolde *balotten* met 20 'stukken'. Elk stuk mat 80 Gentse el (61m) of meer. De lengte van die el verschilde naargelang de lijnwaadkwaliteit. De r(a)uwe lijnwaad el mat 77cm, die van gebleekt linnen 72 tot 73cm en de merceniërs el was slechts 70 cm lang. Ook de breedte verschilde volgens de soort. De meest geproduceerde kwaliteiten waren rond één meter breed.

¹ Gebaseerd op COPPEJANS- DESMEDT, H., 1952, p. 200-203 en WILLEMSSEN, G., *Contribution à l'histoire de l'industrie linière en Flandre au 18ième siècle*. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1907, deel 5 (oude reeks), p. 256-331.

lets over de rechtspositie van vrouwen. Attest van de Raad van Vlaanderen voor Catherine, dochter van Michiel van Ghysele, be-gijn in het Klein Begijnhof (ter Hoyen) en van Marie vande Putte, weduwe van Joos van Ghijsele (Lokeren) die als borgen willen optreden voor de weduwe Apollonia van Ghijsele (geboren Goet-hals), moeder en voogd van haar minderjarige kinderen. Maar ze worden daarbij geconfronteerd met het feit "... dat vrouw persoon-hun over een ander niet en moghen obligieren ...". Vrouwen waren immers rechtsonmondig.

⁶³ VERSTRAETEN, F., Gent, 1875 - 1979, deel 3, p. 242.

⁶⁴ De huur van het huis in de 'boeken van het huisgeld (SAG, reeks 153/1 nr. 80, f. 53). Volgens de staat van goed was er drie (!) jaar huishuur verschuldigd aan de wed. de Moor, wellicht de vrouw van Jan de Smet.

⁶⁵ SAG, reeks 332 nr.322 bundel 9 (sterfhuis Barbara Bom), aan te vullen met nr. 216 bundel 6 (repartitie bij de dood van Jooris Raelen, nr.367 bundel 3). De namen Raelen en Bom komen niet voor de lijsten van Gentse Spanjehandelaars in BASTIN, J., 1967, p. 139-140. Een broer van Pedro, Hubert Raelen, werd in 1677 'primus' aan de Leuvense universiteit en werd feestelijk 'ingehaald' te Gent (SCHRANS, G., *Vrijmetselaars te Gent in de 18de eeuw*, Gent, 1997, p. 453). Hij werd pastoor van Sint-Quinten te Leuven. Joannes Raelen, presbyter (priester) en professor primarius aan de Leuvense universiteit, Gillis Raelen te Middelburg en Sr. Pedro Bom te Brussel worden in de staat van goed vermeld.

te Cartagena (Colombia). Wat er daar in Zuid-Amerika verkocht werd, weten we niet, maar in elk geval het betrof een eerder kleine vracht, slechts 118 pond inkoopwaarde. Die stond onder de directie van Jan Baptiste Steyaert, zo te zien een Vlaming. De opbrengst daarvan zou met *d'eerste gall(i)oenen weder te keren*. Nog 130 pond was op de *vloote inden tresoor vanden Coninck*. Tegoeden waren er ook nog te Gent, Meulestede, Assenede, Lokeren, Ronse, Dendermonde, Oudenaarde en Lessen. Daarbij handelde Raelen ook nog lokaal in lijnzaad (vlaszaad). Niet minder dan 48 personen (lokale boeren en kleinhandelaars?) waren daarvoor tot maximaal 8 pond groot verschuldigd. Vlaszaad werd vooral uit het Baltische gebied ingevoerd.

Er lag bij de koopman nog voor een aanzienlijke som gebleekt en ongebleekt lijnwaad (552 pond) en voor nog meer geldwaarde aan wol (670 pond). De Raelens waren behoorlijk rijk. Hoewel ze in de Waaistraat geen eigenaar waren, verhuurden ze een huis aan de Vrijdagmarkt en nog een tweede aan de Sint-Jacobs-Nieuwstraat. Zoals bijna steeds in dergelijke bemiddelde kringen bezaten ze nog een tiental landbouwgronden in het Gentse en evenveel renten. Speciaal aan hun koopliedenstatuut waren de wisselbrieven, een primitieve vorm van waardepapieren. De Raelens hadden er voor niet minder dan 3143 pond wisselgeld in bezit.

Toen Pedro vijf jaar later stierf, werden de handelsverrichtingen veel gedetailleerder opgetekend. Lijnwaad en wol waren geleverd in een hele reeks dorpen in de wijde omgeving van Gent, met een opvallende concentratie in Nazareth. Stuk voor stuk waren dat allen lijnwaadproducerende dorpen. Aangenomen mag worden dat het hier gebleekt en verder bewerkt lijnwaad betrof. De buitenlieden waren immers zelf leveranciers van 'rauw'

lijnwaad op de Gentse markt. De kleine verschuldigde bedragen laten vermoeden dat het inderdaad om gebruiksgoederen ging.

Heel wat hoger waren de bedragen die de familie Raelen nog tegoed had *in diversche ghewesten*. Opmerkelijk daarbij was de reeks steden in de Verenigde Provinciën, tot en met Zwolle (voor Gent een buitenbeentje: normaal beperkten de contacten met het noorden zich tot de havensteden). In die tijd - de Spaanse successieoorlog was volop aan de gang - werd Gent samen met de hele Zuidelijke Nederlanden door de 'Hollanders' en de Engelsen bestuurd. Het was het zogenaamde Anglo - Bataafs bewind (zie kaderstukje 'De zeventiende eeuw: helemaal geen ongelukseeuw'). Daartegenover stond dan weer dat de handel met Engeland blijkbaar op een heel laag pitje gedraaid was. Maar, oorlog of geen oorlog, de Spaanse steden ontbraken niet: Bilbao, Sevilla, Cadiz, waar de grootste bedragen verhandeld werden, net zo min als Parijs, Nantes en Bordeaux en de nog maar enkele decennia eerder Frans geworden steden Rijsel en Duinkerke. Enkele zendingen van lijnwaad en kant waren bestemd voor het Midden-Amerikaanse Curaçao. Het huis Raelen had ook belangrijke tegoeden in de regionale productiecentra, vooral in Kortrijk. De meeste handelswaar werd niet gespecificeerd. Vermoedelijk ging het hier over lijnwaad. Enkele vrij zware transacties betroffen saai en wol. Saaien waren licht gekeperde (de inslag niet rechthoekig, maar schuin geweven) wollen stoffen.

De wolhandel bleek in 1709 nog steeds een belangrijke tak van de familiale onderneming. De meeste wol lijkt bestemd geweest te zijn voor de productie van hoeden. Die sierstukken waren heel belangrijk voor de gezeten burgers in die tijd en vervulde wol was blijkbaar onontbeerlijk daarvoor. Drie hoedenmakers werden bij naam genoemd in de

papieren (Ludovicus van de Vijvere en Monsieur Fothergill Jughaesen te Gent en ene Pierre Fasseur in een niet gespecificeerde lokaliteit) tegenover slechts één *wollewever* (Monsieur Lelievre tot Ghendt). De bedragen die daarbij omgingen, varieerden van enkele ponden tot 420 pond groot, een serieus bedrag: ongeveer 17 jaarlonen van een ongeschoolde bouwvakker. Naast verschillende Gentse afnemers waren er ook in de steden Ronse, Dendermonde, Oudenaarde, Brugge, Aalst, Zottegem en Lessen en vooral Lokeren (tot in de 20ste eeuw een belangrijk productiecentrum van vilt) waar er sprake was van *carmenïe wolle* (ons onbekend) en vier *sacken conijnen hair*. Ook meer exotische haarvariëteiten ontbraken niet in het assortiment. Zo was er *kemels hair*, 16 pond waard.

Deze textielspecialisatie belette niet dat de Raelens ook nog in een toch wel heel andere tak actief waren: de wijnhandel. Het valt op dat die activiteit ook bij de latere bewoners van de ex *Lanteerne* een belangrijke rol innam (zie verder). Wellicht had dit te maken met de daarvoor blijkbaar uitstekend geschikte halfkelder onder het huis (zie bouwhistoriek van *De Lanteerne*). De familie huurde trouwens ook kelderruimte in een van de Franse wijnuithoeven (vermoedelijk in Nantes). Er waren rekeningnotities niet alleen voor de wijn zelf, maar ook voor kuipers, flessen en wijntaksen. Ook niet erg verwonderlijk is dat Pedro Raelen daarbij nog een flinke voorraad brandewijn liggen had, die bij verkoop na zijn dood voor een welkome aanvulling van 310 pond groot zorgde.

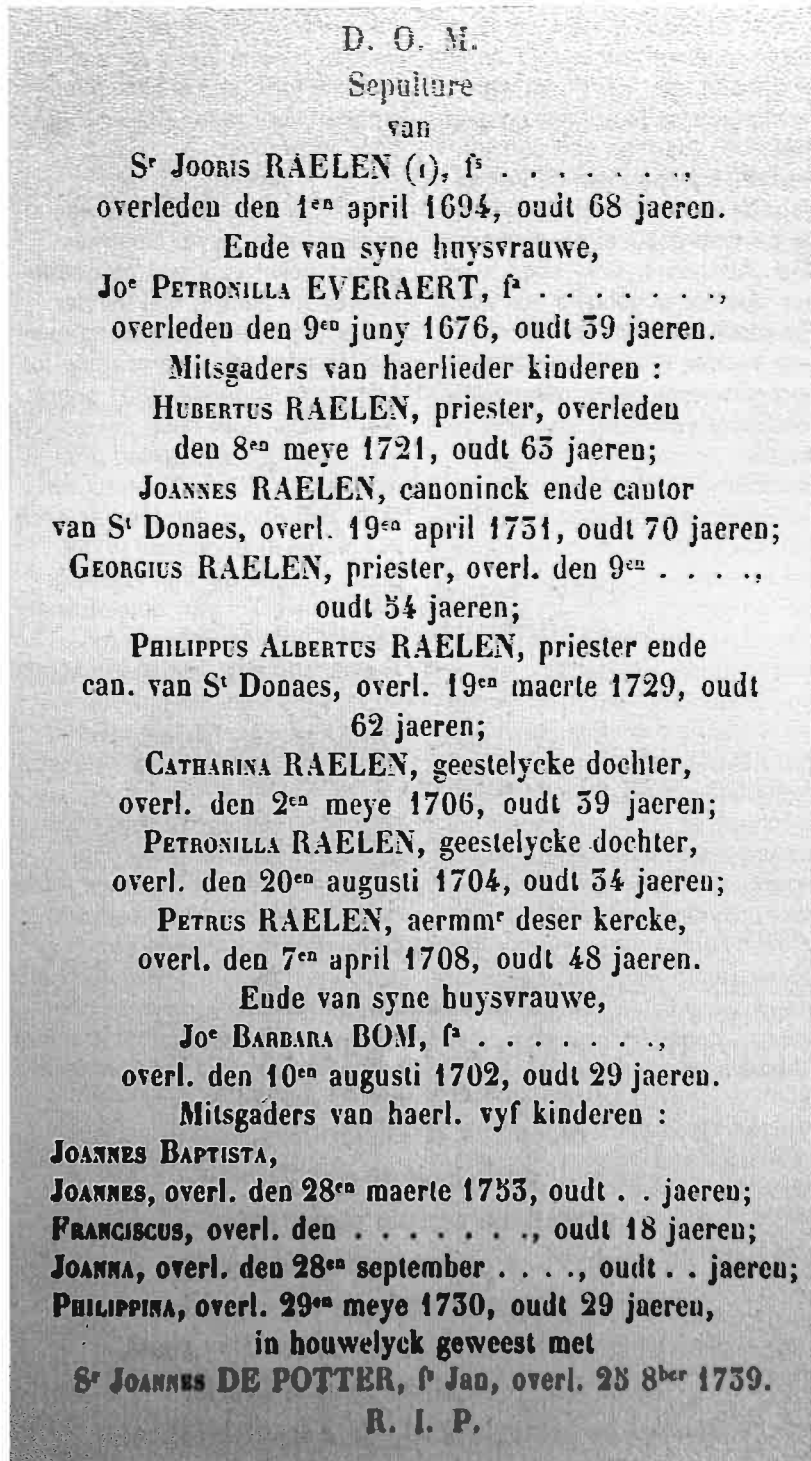
Pedro Raelen was na de dood van Barbara Bom niet hertrouwd (eerder ongewoon in die tijd), maar voor de rest had hij blijkbaar niet stil gezeten. Dat blijkt uit de talrijke bewaard gebleven notities van kopen en verkopen. Maar ondanks die drukke han-

delsactiviteit stonden de zaken er bij zijn eigen dood toch niet zo gunstig voor. Er was wel een heel grote som aan kontanten *inde casse van den sterfhuyse* (1487 pond) en de tegoeden overtroffen de schulden, maar er woog een heel zware rentelast op de zaak (voor 6070 pond). De deelvoogd moest bijna alles bij elkaar schrapen om te verkopen. Het meest opmerkelijke daarin is wel één achtste deel in het fregat-schip *Carel den Derden*, verkoop die 119 pond groot opbracht. Verder nog wijn, suiker, *snuyf*, *serveetgoet* en *s'overleden(en)'s peert*. Het beest was goed voor 19 pond. Maar dat was niet genoeg om het gat te dichten. Ook het zilverwerk, de meubelen en het huisraad werd publiek verkocht voor samen 427 pond. De kleren van Pedro Raelen konden *uyt ter hant* verkocht worden. Gelukkig ging niet alles verloren. Voor de wezen werden enkele luxevoorwerpen apart gehouden: *een bootken met veerthien diamant steenen* samen met andere juwelen en een *sack horloghe*. Sinds de dood van de moeder waren er blijkbaar al enkele dure stukken verdwenen, zo onder meer een voorschoot met *silveren canten ende galonne* dat 10 pond groot waard was. Ook van de zeven *tamboerijns* die er toen nog waren, was er geen sprake meer.

Het had flink wat voeten in de aarde vooraleer de zaken min of meer op een rijtje gezet konden worden. Er moest alles samen een zware som (250 pond) uit de nalatenschap gespendeerd worden in de *menaige ende betaelen van cleene vlieghende schulden, menighvuldige porten van brieven van menighvuldighe quartieren van Europa*. Uiteindelijk bleef er nog voldoende over om 300 missen te laten lezen voor de overledene (17 pond 10 schelling, hetzij 14 groot per mis, net iets meer dan de prijs van een doktersvisite in die tijd) en er kon zelfs 15 pond 10 schelling vanaf voor de *sarck gheleyt op 's overleden(en)'s graf*.

Grafschrift van de familie Raelen in de Sint-Jacobskerk. De twee dochters en vier van de vijf zonen van Jooris Raelen en Petronella Everaert werden geestelijke. De vijfde zoon Petrus huwde Barbara Bom en werd negociant in de Waaistraat.

(Uit: Graf- en Gedenkstenen in de Provincie Oost-Vlaanderen. Sint-Jacobskerk, Gent, Gent 1857-1869)

Een coopman (bijna) even liefdadig als rijk?

Toen Adriaen Goethals, zoon van Joos (Judocus), in zijn mooie pas verbouwde huis met monumentale poortingang (zie Bouwgeschiedenis van *De Causse*) aan de Waaistraat (kad. nr. 364) kwam wonen, moet hij al erg rijk geweest zijn. Bij zijn huwelijk bezat hij 82 stukken landbouwgrond. Zijn vrouw Anne Marie Soenens, dochter van Jacques, droeg een klinkende naam in de Gentse garen- en lijnwaadhandel⁶⁶ en ook zij zal van haar kant heel wat bezittingen op haar conto gehad hebben⁶⁷. Als man van aanzien werd hij schepen van de Keure. Voor de kinderen werden passende partijen gezocht en gevonden. Toen Adriaen in 1717 stierf, was een dochter al gehuwd met *mher Emanuel Papejans de Morckhoven*, rudder, duidelijk iemand die nog een trapje hoger stond in de hiërarchie van toen. Een andere dochter trouwde met Francisco Paschier de Potter, een vermogende lijnwaadhandelaar die Adriaen Goethals zou opvolgen in het huis aan de Waaistraat. De families de Potter en Goethals bleven eigenaars tot aan het einde van de 18de eeuw. De 'Goethalsen' waren in die tijd trouwens bijna alomtegenwoordig in de straat. Het echtpaar de Potter - Goethals verwierf ook het buurhuis, de ex *Mute*, terwijl het andere buurhuis de ex *Lanteerne* eigendom was en bewoond werd door J.B. Onghena gehuwd met Marie-Thérèse Goethals fa. Jans. Hoger zagen we al dat de tweede vrouw van Michiel van Ghijsele in het ex *Vercken* ook al een Goethals was⁶⁸.

Adriaen Goethals beschikte in 1717 over een fraaie reeks tegoeden *ghesproten over negotie*. Niets kan zijn handelsactiviteit beter illustreren dan een lijstje van de schuldenaars. Ook na de overgang naar Oostenrijks bewind bleef de Spanjehandel belangrijk, maar de verspaansing van de namen en de Spaanse termen verdwenen voor het grootste deel: *Versacques et vander Cruycen y compagnie tot Port St Marie in Spaignen* (202 pond groot Vlaams, afgerond); *goederen soo in Nieuw Spaig-*

nien, de zuydtzee (vermoedelijk de Caraïbische Zee) in *Cartage-na; ten laste van dheer Jacobus et Louis Anthone Havet y Compagnie tot Sevillen* (552 pond); *item staet onder hun noch onvercocht vijfthiene sortementen* (assortimenten) *canten ende twee frangotten brabantilles; ten laste van joffrauwe de wed. Hobain tot Cadix* (321 pond); *staen onder deselve nog onvercocht eenighe sortementen damasten ende canten. Lerens Jacobs y compagnie tot Sevillien en With tot Cadix in Spaignien* stonden voor resp. 707 en 335 pond in het krijt.

De uitvoer naar Engeland was in dit specifieke geval Goethals echter, zeker voor wat de goederenwaarde betreft, niet minder omvangrijk: *ten laste van chevalier Verschauwe y compagnie tot London in Engelant* (2801 pond); *staet onder hem noch onvercocht een pack fijne lynwaeten gheeteekent nr. 80* (240 pond); *ten laste van dheer Jan Woster oock in Londen in Enghelant* (1152 pond). De handel met Frankrijk was nauwelijks van betekenis: *Michiel vander Cruysen tot Ryssele* had nog een kleine schuld tegoed en Francies Lievens in Tourcoing was insolvent. De Verenigde Provinciën ontbraken.

Nog interessanter is de lijst van goederen *gedurende de ghe-meensaemhede inghecocht ende by d' hauderighe* (de weduwe) *bevonden* met telkens een nauwkeurige aanduiding van het aandeel van de familie en de inkoopwaarde. Vooral het aandeel en de waarde van het kantwerk daarin valt op:

- 1/3 van een *casse canten* (187 pond groot, afgerond)
- 1/4 in 10 *balotten brabantes* (316)
- 1/4 van een *casse canten* nr. 2 (100)
- een *ballot* 7/4 nr. 1 (322)
- 40 *stucken* 5/4 nr. 2 (279)
- nog een *ballot* (82)
- 1/2 van een *casse canten* nr. 7 (425)
- ~ in zes *packen* nr. 17 à 22 (180)
- 1/5 in twee *tonnen gaerens* (95)
- ~ in twee *balotten* nr. 10 à 11

- ~ in een *casse canten* nr. 12 (263)
- *eenighe gaerens, carton om te packen, lintgens ende be(e)ldekens* (609)

De rijkdom van het echtpaar Goethals - Soenens overtrof onbetwistbaar alles wat er in heel het onderzochte Waaistraatbestand gevonden werd. De waarde van de beschikbare en verdeelbare goederen bedroeg niet minder dan 26.365 pond groot. Daarbij waren, zoals toen gebruikelijk, de waarde van de gronden, renten, lijfrenten en huizen nog niet meegerekend. Wat deze laatste betreft, was er iets eigenaardigs aan de hand. Niet minder dan zes van de zeven stadshuizen in eigendom (één in de Waaistraat, drie in de Burgstraat, één in de Botermanstraat *met een torreken*, en één in de Onderstraat) werden gekocht van de 'bouwpromotor' Anthone Soetaert (zie bouwgeschiedenis van *De Causse*) en dat allemaal tussen 1702 en 1707. Te oordelen naar de ligging en naar wat Soetaert in de Waaistraat neerpootte, moeten het mooie en dure huizen geweest zijn. Vermoedelijk was Adriaen Goethals de beste klant van de bouwpromotor. Misschien wou Goethals in die eerste erg onzekere jaren van de Spaanse successieoorlog een deel van zijn bezit veilig stellen via belegging in huizen. Verder bezat het echtpaar nog een buitengoed in Mariakerke dat, te oordelen naar de inboedel niet echt luxueus kan geweest zijn. Blijkbaar bestond het alleen uit een *saele*, een *salette*, een *sydecamer* en een *keldercamer* en de totale inhoud was slechts 25 pond waard. Op *Voghelsanghe* waren de Goethalsen eigenaar van een huis met erf *met loochhuysen en een steene camer*. Deze blekerij werd verhuurd aan Judocus de Rudder⁶⁹. Daar dichtbij, aan het Berouw, kon de familie Goethals ook nog verpozen in een *gloriette huysen*.

Toch valt het op dat de Goethalsen aan de Waaistraat ondanks al hun welstand niet rijkelijk leefden. Het duurste stuk (28 pond) van de inboedel was de *grootte chaise* (koets) met de *arnasure* (paar-

dentuig). Daarna kwamen de bedden, zoals aan het begin van de 18de eeuw nog meestal het geval was. Verder was er porselein, voor 52 pond groot aan schilderijen en wel veel zilverwerk (voor 370 pond), maar dat laatste werd toen als een soort belegging aanzien.

Terloops vernemen we dat er vijf *perucken* in huis waren. Veel kostten die overigens niet: samen anderhalve pond, of 6 schellingen per stuk.

⁶⁶ Jacques Soenens, de schoonvader van Adriaan Goethals, was vermoedelijk de broer van Charles Soenens (CRAEYBECKX, J., *Een Gentse garentwijnder tussen boom en crisis. Het bedrijfsjournaal van Charles Soenens, (1659 - 1673)*. In: *Huldeboek Hilda Coppejans - Desmedt*, Antwerpen, 1989, verschenen in *Actief in Archief* nr. 4, p. 35). Anne Marie Soenens was de zus van J.B. Soenens, een van de directeurs van de Oostendse Compagnie (SCHRANS, G., 1997, p. 182).

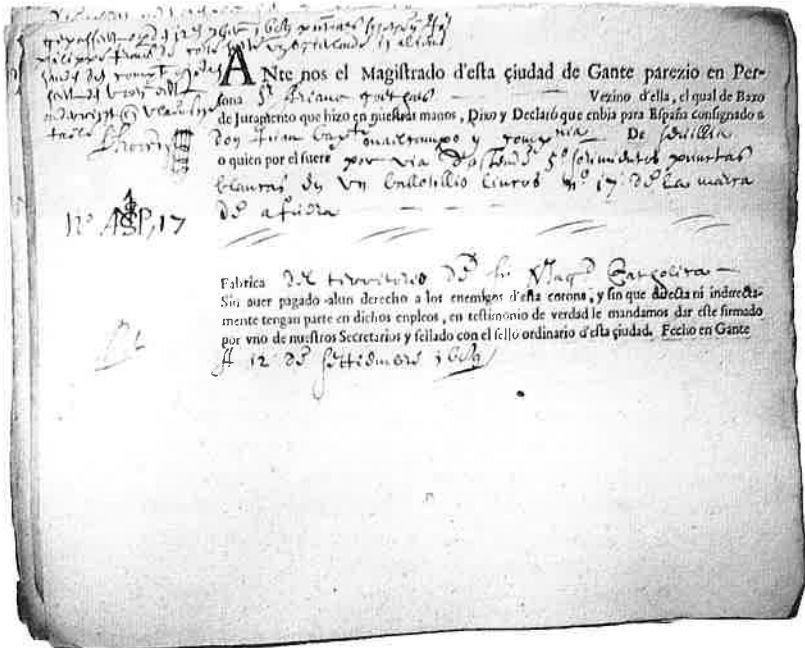
⁶⁷ Grondbezit bleef tijdens het Ancien Régime volgens het Gentse erfrecht steeds 'zijde houden'. Wat de man, en evengoed wat de vrouw bezat bij het huwelijk, of wat ze erfden tijdens het huwelijk, bleef hun volle eigendom. Alleen het vruchtgebruik was gemeenschappelijk.

⁶⁸ Apollonia Goethals, de vrouw van Michiel van Ghijsele, was een tante van Adriaan (SAG, reeks 332 nr. 285 bundel 5, minuten van staat van goed van Guillaume Goethals fs. Joachim). In hoeverre Marie-Thérèse verwant was, is niet duidelijk.

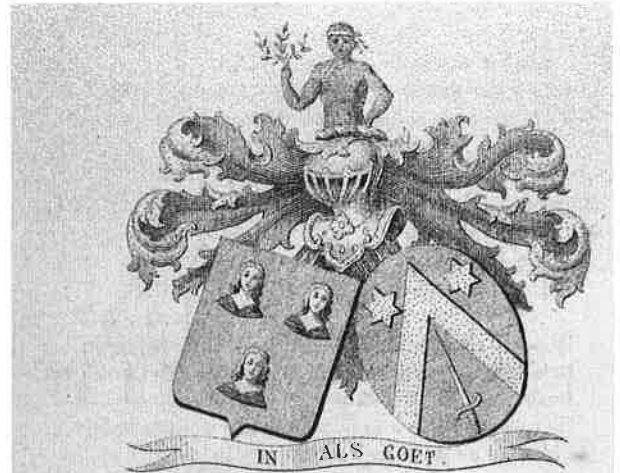
⁶⁹ De familie de Rudder bleef nog tot ver in de 19de eeuw een belangrijke rol spelen in de Gentse blekerij en verwante bedrijvigheden.

Rechts: grafschrift en wapenschilden van Adriaan Goethals en Joanna Maria Soenens in de Sint-Jacobskerk.

(Uit: *Graf- en Gedenkstenen in de Provincie Oost-Vlaanderen, Sint-Jacobskerk, Gent, Gent 1857-1869*)

Uitvoercertificaat (1689) verleend door de Gentse schepenen op naam van Adriano Goethals. De waar zal via Oostende naar Sevilla bij Juan Baptista Maelcampo y Compagnia verscheept worden. De van origine Doornikse familie Maelcamp (sinds eind 15de eeuw te Gent) was ook in Spanje (Sevilla) gevestigd. Daar liet zij zich Maelcampo noemen. Hun best bekende Gentse woning was een groot huis aan de Kammerstraat, de Grote Mommaert.
(SAG, reeks 154bis nr. 6).

Vry sepulture
van Jonc^{hr} ADRIANUS GOETHALS, f^e Judoci, schepenen vander Keuren dezer stad, overlⁿ 51° oct. 1717, in huwel. geweest met Jof^e JOANNA MARIA SOENENS, f^e Jacobs, overlⁿ den 16 dec^r 1756; hebbende samen geprocreeert 13 kinderen, waarvan 6 minderjaerige overleden syn en seven meerderjaerig, te weten :

JUDOCUS, Raedsheer van den Bergh van Bermertigheyd, ende Gouver^r van de Arme Camer, overlⁿ in huwelyck met Jof^e THERESIA MICHAELA DEFEBURE, overlⁿ MARIE JOANNA, overlⁿ in huwelyck met d^r Franc^e Passcharius de Potter, Gouvern^r van d'Arme Camer; JOOS PAULUS, overlⁿ den 1 junii 1721; MARIE THERESIA, overlⁿ in huwel. met Jonc^{hr} Emin^l Papejans de Morehoven, hooftschepen van 't landt van Waes; ANNE CAT^h., overlⁿ den 15 april 1787, in huwel. met d^r Meest^r Carolus Justus Vanderperre, ovoecat in den Raedt van Vlaenderen; AGNES FRANCOISE, overlⁿ tot Cortryck, getrouwt met d^rHeer JOHNNES FRANCOIS Robette, schepen der stad Cortryck; ADRIAEN JACOBUS, canonineck van St^e Marten tot Ypres.

R. I. P.

Rouw, liefdadigheid en rijkdom

Het moet gezegd: het rouwritueel bij de begrafenis van Adriaen Goethals was zijn staat en rijkdom waardig. Het overtrof zonder enige discussie ook alles wat we in deze studie bij andere Waaistraatdoden zagen. Voor de rouwdracht alleen al werd 260 pond uitgegeven, een veelvoud van wat anderen daaraan (konden) besteden¹. Er werd 20 pond voor brood en *enigh wittebrood* betaald en volgens een heel typische gewoonte, maar hier in overtreffende trap toegepast, moest den *dis cnaepe* (de bediende van de Armentafel of *Dis*, anders gezegd: de armenzorg) 850 schellingen in evenveel broden steken *ghedistribueert aen den aermen*. De toeloop van sukkelars in alle staten bij de begrafenis van Goethals moet enorm geweest zijn. Eén schelling vertegenwoordigde toen het halve dagloon van een ongeschoolde bouwvakker of ook nog, de prijs van een doktersvisite.

Maar dat was wat liefdadigheid betreft, nog maar een peulschil. De overledene had immers bij testament 500 pond gelegateerd aan de armen. De tekst van het testament liep over van goede gevoelens: *om de liefde ende affectie die hy (Adriaen Goethals) is draeghende tot syne kinderen maer naer de ziele als naer 't lichaem, voor de welcke hy gheheel den tijdt van syn huwelyck heeft gevrocht ende besorgt is gheweest, soo ist dat hy om den goddelyken seghen over hem te versoecken, den heere Jesus in syne litmaeten willende gedachtig syn, verclaert... te goven ende jonnen aen de aermen eene somme van 500 ponden grooten courant gelt te distribueren door syn lieve en beminde huysvrouwe aende aerme die sy geradigh sal vinden ende daer sy oordeelen sal het meeste noodigh te wesen*. De uitdeling zou in schijven gebeuren bij de jaarlijkse herdenking van de overledene in de kerk (bij het 'jaargetijde' of de jaarmis). Dan moesten er 250 broden van *looden*, elk ter waarde van één schelling, voorzien worden². Goethals belastte zijn vrouw met de uitvoering. De testamentaire som zou voldoende zijn om dat zo'n 40 jaar vol te houden. Eén zesde deel ervan bleef gereserveerd voor de zonen die de taak moesten overnemen in het (waarschijnlijke) geval dat de vrouw voor die termijn zou sterven.

Ook een behoeftige *cosyn* Jacobus Hamelinck kreeg 10 pond per jaar toegewezen *om de liefde ende affectie die hy is draeghende ... ende om hem te reconsenteren in synen ouderdom ende ghebreckelyckheydt*. De man stierf echter al twee jaar later.

We moeten Adriaen Goethals op zijn geschreven woord geloven. Hij was liefdadig, maar de familie kon het zich permitteren. Het aan giften gependeerde bedrag vertegenwoordigde slechts een fractie van het familiebezit. Wat de armen toegestopt kregen, was één vijfhonderdste van het beschikbaar vermogen (het grote gronden- en huizenbezit niet meegerekend) en de testamentaire gift één vijftigste.

¹ De totale kosten van rijke begrafenissen (met grote dienst) bedroegen in de eerste helft van de 18de eeuw te Gent gemiddeld 50 pond (SCHEPENS, T, *Het begrafenisritueel in Gent tijdens de 18de eeuw*. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, Gent, 2000, jg. 75 nr. 4, p. 353).

² Later werden de penningen in lood afzonderlijk uitgedeeld. Deze konden na de kerkdienst omgeruild worden voor broden (MEILLAN-DER, V., *De passage in de kerk*. In: *Rendez-vous met Magere Hein*, Gent, 1986, p. 61-62).

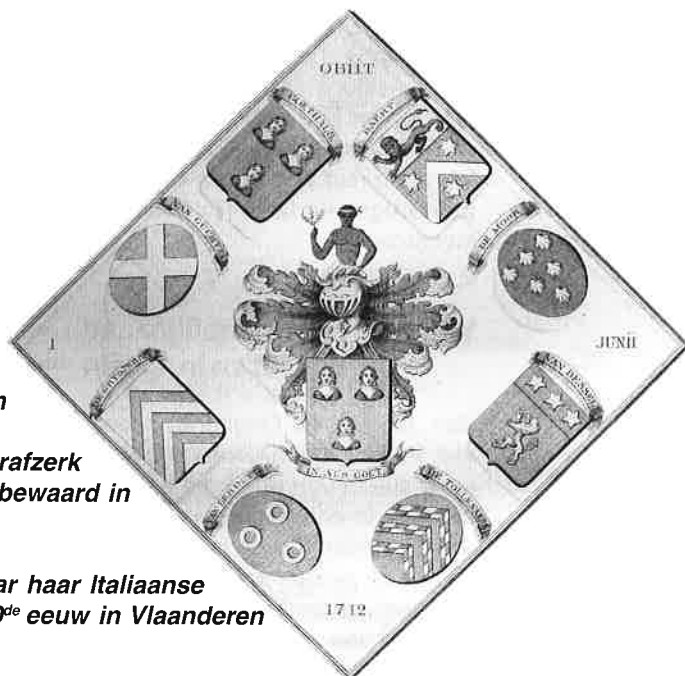
Goethals x Goethals: een godvruchtige pedigree

Bij de grote negociantenfamilies waren huwelijken in de eerste plaats bedoeld om de dikwijls familiaal georganiseerde handelsrelaties te onderhouden en veilig te stellen. Bij de adel speelde het bewaren van het familiegoed een grote rol. Daarbij waren huwelijken tussen nauwe of verre verwanten schering en inslag. Onder andere de familie Goethals vormt er een illustratie van¹. Thérèse Jossine, dochter van Frans de Potter - Marie Jeanne Goethals, kleindochter van Adriaen Goethals, trouwde met Judocus - Frans Morel. De dochter van dit stel, Anne Philippine, kwam opnieuw terecht bij een verwante Goethals, Guillaume -Joseph met name, en hun dochter huwde dan weer met Judocus (Joos, Josse) - Charles Goethals.

Twee zonen uit een tweede huwelijk van deze laatste werden kannunnik en waren voortrekkers van de ultramontaanse stekking in de Roomse kerk, in die tijd verpersoonlijkt door bisschop de Broglie. Wat godsdienstigheid en geleerdheid betreft, kon de familie Goethals zich, net als de familie Raelen, trouwens op een mooie pedigree beroemen. Dit belette niet dat de politiek meest vooraanstaande Goethals, Adriaen Jacques, kleinzoon van onze Adriaen uit de Waaistraat en 25 jaar schepen van de Keure, een coryfee was van de loge *La discrète Impériale et Royale*². Hiernaast wordt de liefdadigheid waarvan Adriaen aan het begin van de 18de eeuw uiting gaf, geïllustreerd. De door Jozef II uit hun klooster in de nabij gelegen Goudstraat verdreven Arme Klaren vonden enige tijd onderdak in het huis in de Waaistraat, in die tijd nog steeds in handen van nakomelingen van Adriaen.

¹ VAN HOOREBEKE, G. *Le Nobiliaire de Gand*, Gent, s.d. (1849), p. 127-128.

² SCHRANS, G., 1997, p. 181-193 (met tal van details over de hier beschreven familietak Goethals). De voor-19de-eeuwse adellijke status van de familie is voor betwisting vatbaar. In principe was handel drijven niet verenigbaar met de status van een edelman, maar daarvan werd in de 18de eeuw behoorlijk van afgeweken. Zonder meer duidelijk is dat opvallend veel leden van de Gentse lijnwaadhandelaarsfamilie Goethals academische graden behaalden en religieus werden.

Het wapenschild Goethals erkende de herkomst van de familierijkdom uit de internationale handel: bovenaan prijkt een Indiër of een Indiaan met een plant in de hand.

Hier een voorstelling identiek aan deze weergegeven op de grafzerk van Adriaen, op een blazoen uit 1712 van Judocus Goethals, bewaard in de Sint-Martinuskerk, Ekkerghem.

De drie ontblote vrouwenhalzen op het wapenschild van het adellijke geslacht Goethals verwijzen naar haar Italiaanse afstamming, de Bonnicolli (=goed-halzen), die zich al in de 10de eeuw in Vlaanderen gevestigd hadden.

(SAG, reeks 154 bis)

Wijn, brandewijn en nog enkele stukken lijnwaad voor Spanje

Gillis Moeraert, zoon van Gillis, had via zijn vrouw Marie Françoise Aroy die in 1722 in de ex *Croone* aan de Waaistraat stierf, heel wat connecties in Spanje⁷⁰. Drie kinderen van zijn schoonbroer Ferdinand woonden er, of gingen er wonen. Ferdinand junior en Catherine hadden Cadiz als woonplaats, François Aroy, nog minderjarig, *die .. tot het leeren van de fransche taele was woonende tot Doornijck*, vervoegde hen korte tijd nadien. Nog een andere broer Niclays verbleef in Bilbao en een zus Isabelle woonde in Gent.

Ondanks al deze connecties was de Spanjehandel voor de familie Moeraert slechts bijzaak. Een broer Moeraert was aan Gillis een niet vermeld bedrag schuldig voor *57 stucken van diversche sorten van lijnwaeten op 's hauders* (van de weduwnaar) *name versonden naar Cadix*. Gillis zelf was in de eerste plaats wijnhandelaar. De waarde van de *provisie van wynen ende brandewynen* in zijn huis werd op 1728 pond geschat, een veelvoud van de verdere huisinboedel die slechts een relatief bescheiden 320 pond waard bleek.

De lijst van tegoeden voor wijn en brandewijnleveranties toont aan dat Moeraert vooral Gent en de directe omgeving als afzetgebied had. De eerste klanten woonden in Kaprijke, Moerbeke en Waasmunster. Zijn wijnen betrok hij rechtstreeks uit Frankrijk - o.a. uit Tours en Ingrande (sur Loire) - en ook bij een Brugse en twee Rotterdamse invoerders⁷¹.

Wijn, garens en zaailijnzaad in 't groot en in 't klein

Van Jan Baptist Onghena, zoon van Pieter, beschikken we over twee staten van goed die aantonen hoe in een periode van amper zeven jaar de handel zeer sterk kon evolueren. Volgens de papieren opgemaakt in 1743 na de dood van zijn eerste vrouw Marie Thérèse Goethals, voerde

hij een bescheiden zaak in garens bestemd voor Cadiz⁷². Daar kwam nog een enkele zending lijnwaad bij en, minder gewoon ook kalfhuiden (*calfvellen*). De daarvoor verschuldigde sommen varieerden van amper 18 pond groot tot een ook al niet overdreven hoge som van 147 pond. Daarnaast zat Onghena nog in de wijnhandel, maar daarover vernemen we niets bijzonders. Garens en wijn vormden in elk geval de hoofdmoot van zijn handel. Er lag daarvan in 1743 voor 807 pond groot in zijn huis.

Toen Jan Baptist er in 1750 zelf het loodje bij legde, bleken hij en zijn tweede vrouw Petronella Francesca de la Royere niet alleen het huis in de Waaistraat, de vroegere *Lanteerne*, verworven te hebben, hun handelszaak was aanzienlijk uitgebreid. Er was een nieuwe specialiteit bijgekomen: *zaelylnsaet* (vlaszaad bestemd om uit te zaaien voor de vlasteelt). Die handel bedreef Onghena in het buitenland, telkens in compagnie met een tweede persoon. Vooral in Noord-Duitsland was hij (of zijn compagnon) actief.

J.B. Onghena was gespecialiseerd in de transitohandel. Diverse waren werden door zijn tussenkomst uit Noord-Europese streken naar Nederland vervoerd en via Sas van Gent en Gent zelf naar Rijsel verscheept. In Lübeck aan de Baltische kust had hij nog 14 rekeningen openstaan met voor een totaal bedrag van iets minder dan 700 pond. Naar Rijsel had hij 70 tonnen vlaszaad gestuurd om door Sieur Clicquot voor halve rekening te laten verkopen⁷³. Dat betekende dat de Fransman voor de helft mede-eigenaar was en dat die dan ook voor de helft van de winst kon opstrijken. Een heel belangrijke transactie samen met Amsterdamse kooplui betrof een *scheepslaedynghe bestaende in het geheel in 1550 tonnen saylynsaet, twee last asschen* (ongeveer 5000kg potas) *ende eene partye hautwaeren*.

In dezelfde streken en gedeeltemet met dezelfde partners zat Onghena inderdaad ook nog in de

houthandel, met name in *deylen haut* (planken). Maar die overzeese handel verliep niet altijd rimpelloos. Tijdens de Oostenrijkse successie - oorlog (1744-1748), toen niet alleen de Rijsselaars maar ook de Gentenaars van de Franse kroon mochten genieten, was een *ladynghe haut in het schip Capiteyn Sallentyn door de Inghelsche genomen ende gheconfisqueert*. Nog een derde belangrijk product betrof asschen (potas) gebruikt voor het bleken van garens en lijnwaad. Twaalf vaten van dat goedje waren ingeladen door *scipper Ghe(r)ydt Schaap*. Ook dat was blijkbaar overzeese waar. Afnemers woonden in Gent en in Doornik. Sieur Van Damme, *bleeckere in Ghendt* nam voor 83 pond af en Sieur Baete, bleker *buyten Muyde*, had daarvoor nog 79 pond te betalen.

Naast die nieuwe activiteiten onderhield J.B. Onghena er nog een uitgebreide wijnklandizie op na. Bij zijn dood stonden er daarvoor nog minstens 25 Gentenaars in het krijt en zijn andere afnemers woonden in bijna 50 verschillende steden, dorpen en dorpjes, van Doornik tot Kieldrecht en zelfs op *Staeten bodem* (vermoedelijk Zeeuws-Vlaanderen). Opvallend goede klanten waren kloosters en pastoors. De *paters Vrouwenbroeders in Ghendt* deden het met hun 112 pond aan wijnschuld net iets beter dan hun collega's de *paters Predickheren* (111 pond groot). Onder de pastoors spande die van Lochristie (44 pond) de kroon. Een voorname klant als de markies Sersanders de Luna kon daar met zijn 29 pond schuld niet aan tippen.

De wijn werd opgeslagen in vier verschillende kelders tussen de Waaistraat en de Leie waar ook een pakhuis op uitgif en verder nog in een gehuurde kelder aan de Hoogpoort. De ruimte in de kelder tegen het water was blijkbaar beperkt. Daar lag enkel Tourse en Chalonse wijn. Die onder *het plaetseken* (achtererf) bevatte een uitgebreider assortiment. De twee andere kelders

...de 'grote kelder' en de kelder onder het huis' genoemd⁷⁴. Samen overeen met de grote kelder die in 1989 archeologisch onderzocht werd (de 'Oude Stenen'). Naast de al eerder vermelde wijnorigines lag er onder andere ook Ingrande, Leers, Spaanse, Haut - en Bas Ancu. Onder de poorte lagen een absent vijf hondert bauteillien (nessen) à seven guldens (280 groot) de hondert opgestapeld.

...wat minder belangrijk was de garen- en lijnwaadhandel met Spanje geworden. Slechts zes balotten lijnwaad en twee vaten raf pont gaeren onder de hoede van de heren Grant & Dunphy in Sevilla werden in de staat van goed vermeld.

De familie Onghena kon beschikken over 21 kamers en andere ruimten in hun grote huis. Daaronder was er zelfs eentje die expliciet als *slaep camer* met een *hollants secret* vermeld werd. De scheiding van de woonfuncties, een nog relatief recent ingezette trend, werd verder nog geaccentueerd door de aanwezigheid van een *eetplaetse*. Een andere kamer werd als de *marbelen boven camer* betiteld. De *salette* was voorzien van een duur *camer tapit* (25 pond groot waard). Ook al iets nieuws. Zelfs op het *opperste* waren extra-ordinaire tuigen te vinden: een *waeffelysel* en een *kindersetel*.

Overigens leek ook deze koopmansfamilie, ondanks haar smaak voor nieuwmodische toestanden, niet overdreven luxueus te leven. De hele inboedel werd op 477 pond geschat, nog geen vierde van wat buurman advocaat en rentenier de Block in huis had. In één ding moest Onghena niet onderdoen: ook hij kon zich beroemen op het bezit van een *kiekecot*. En blijkbaar hield deze wakkere koopman ook voor wat het wereldgebeuren betreft een vinger aan de pols. Voor bijna 9 maanden werd er *aen d'huysvrouwe van* (drukker) *Michiel de Goesijn over de leverynghe van de gazette* ('*van Gendf*', nemen we aan) iets minder dan 12 schellingen betaald.

Baleinenhandel

Bij nog een laatste koopman in deze 17de- en 18de-eeuwse Waaistraat serie blijven we een beetje op onze honger zitten. François de Vliegheer, zoon van Jooris, die de ex *Croone* huurde en er in 1779 ongehuwd en blijkbaar kinderloos stierf, was namelijk *negociant in baleinen*⁷⁵. In die tijd handelden er volgens de 'Wegwijzer van Gent' drie commercianten in dergelijke voor ons toch wel een beetje intrigerende materie⁷⁶. Graag waren we te weten gekomen van waar François zijn baleinen betrok, waar hij die spullen verkocht en

hoeveel ze kostten. Jammer genoeg vermeldden de minuten van de staat van goed weinig of geen details. Alleen bleek er voor een aanzienlijke som (836 pond groot) baleinen in het sterfhuis bewaard te zijn. Verder is het ook zonneklaar dat de baleinenhandel een aardig centje opgebracht had. Er bleef voor de neefjes en nichtjes die van deze 'suikernonkel' erfdien, 8137 pond groot te verdelen.

Twee vreemde eenden in de bijt

Aan het einde van deze beschrijving van de 17de en 18de-eeuwse activiteit in de Waaistraat komen we bij een heel ander type figuren terecht. Het toeval wil namelijk dat de gevel van het enige aan de hier beschreven zijde van de Waaistraat nog bewaard gebleven woonhuis, de ex *Croene*, niet gebouwd werd door een handelaar, maar door de waarschijnlijk redelijk vermogende ambtenaar Jan Baert (zie Bouwhistoriek van 'De Croene'). Baert was een van de secretarissen van de schepenen van Gedelee⁷⁷. Vermoedelijk was hij daarbij ook rentenier. Zijn zonen lieten zich *joncheer* en *heer van Ronchevael* noemen⁷⁸. Een tweede min of meer gelijkwaardig type bewoner vinden we een eeuw later terug in de persoon van advocaat Jan Baptiste de Block die het oude *Hulsekin* naast zijn eigen woning de ex *Inghele* liet verbouwen.

⁷⁰ SAG, reeks 332 nr. 492 bundel 3. De staat werd pas in 1727, vijf jaar na de dood van Marie Françoise Aroy, afgehandeld (gepasseerd) voor de schepenen.

⁷¹ Een zekere Frans le Poulliau uit Gent was de belangrijkste leverancier van Moeraert. Deze was echter geen lid van het wijnambacht (nota's Marijns en SAG)

⁷² SAG, reeks 332 nr. 596, bundel 12.

⁷³ COPPEJANS - DESMEDT, H. 1952, p. 33.

⁷⁴ Een interpretatieve moeilijkheid kan schuilen in het feit dat de kelder onder het voorhuis groter was dan de achtergelegen ruimte.

⁷⁵ SAG, reeks 332 nr. 769, bundel 13.

⁷⁶ Wegwijzer van Gent voor het jaar 1773. Naast de Vliegheer in de Waaistraat was er een Bayens bij de Nieuwbrug en een Van Beveren aan de Vrijdagmarkt in de baleinenhandel actief.

⁷⁷ Vermelding bij de bouwsubsidie in de stadsrekeningen.

⁷⁸ Te oordelen naar de bouwproductie van Baert was de man bemiddeld. Een staat van goed (SAG, reeks 332 nr. 100 bundel 25) van Jacques, zoon van Jan, reveleert dat de familie talrijke gronden en huizen bezat. Hij betitelde zichzelf en zijn vader als '*joncheer*'. Nog een tweede zoon Frans Baert schreef '*heer van Rochevael, ter Beken etc.*', achter zijn naam, maar dit belette niet dat hij het huis berentte met 300 pond groot ten voordele van Domenicus Roggheman fs. Pauls '*coopman binnen dese stede*', die het huis tenslotte verwierf (SAG, reeks 303 nr. 11, f. 111-115v.).

Deze vermogende figuur was ontvanger van grondeigendommen en inner van tiendbelastingen voor het bisdom Doornik⁷⁹. Dit bisdom was onder andere in Oost-Vlaanderen grootgrondbezitter. Zelf bezat de Block samen met zijn vrouw 166 'partijen' land (stukken landbouwgrond, dikwijls met bijhorende hofsteden).

De man kon bogen op het bezit van veruit de duurste spullen in de hele Waaistraat. Zijn inboedel was opvallend beter gestoffeerd dan die van de handelaars die hierboven aan bod kwamen. Het is moeilijk te weerstaan aan de verleiding enkele eigenaardigheden uit zo'n rijke advocateninboedel anno 1740 weer te geven⁸⁰. Op de slaapkamer van zijn toen gestorven vrouw Marie Anne Jacobs vonden de schatters namelijk 45 *pondt chocola* aan (net geen 20 kg). Samen met het *casken* werd die zoete materie op 11 pond groot geschat. In diezelfde slaapkamer kon mevrouw kiezen uit een voorraad van 71 *vrouwenhemden* en een onoverzichtelijke massa linnengoed en kleren. Iets heel anders waren dan weer op de *plaetse: de kiekekoten met de kiekens* die

twee en halve pond waard waren. Kippenvlees was in die tijd nog een delicatessen en eieren waren ook nog niet alledaags. Blijkbaar was de familie ook amateur van niet-eetbaar gevogelte. In de keuken hingen drie *vogelmuyten met voghels* (12 schelling waard). Vrij uniek ook voor die tijd in onze streken was de vermelding van een *staende horlogie* (14 pond).

De *langhe camer* was blijkbaar een schilderijenkabinet, wat niet belette dat er ook nog plaats was voor een *ledicant* en 19 *saelstoelen, soo dobbele als enkele*. Eerder uitzonderlijk worden hier details gegeven over de schilderijenverzameling, waarvan het duurste stuk, een groot landschap, overigens slechts 8 pond waard was. Blijkbaar waren de afmetingen een belangrijke factor in de waardebeoordeling. De lijst gaat als volgt: *drij schilderijen presenterende eenen hondt, 't portrait van eenen bisschop enden hof van Oliviten* (Bijbels tafereel), *eene groote schilderije - landschap, een dito onthoofdinhghe van St Jacobs, een dito bataille (veldslagtafereel), een dito marta* (vermoedelijk een bijbelse figuur) met noch een

stuck landtschap, twee stucken van vanden Bosch (ons niet bekende schilder), *drij andere stucken, een stuckxken landtschap op coper, twee andere schilderijtjens wesende twee druyltaxkens met portraiten, twee andere stuxkens representerende eenen kerstnacht met de h. familie* met daarbij nog acht niet gespecificeerde werken.

Om van dit alles terdege te genieten beschikten de bewoners over een goed voorziene wijnkelder met *Bloywijn, Montaleywijn, Rijsche wijn, Ingrande wijn en Bourgogne wijn*.

Bij de dood van Jan Baptiste de Block werden de *wesen* Kerremans erfgenaam. Zij verhuurden het grootste huis aan jonker Jan Frans de Loose, die daar ook kwam wonen. Met Kerremans en de Loose komen we voor een stuk terug bij de textiel en de internationale groothandel terecht. In 1765 werden de weduwe J. Kerremans samen met Charles Kerremans in een verzoekschrift over de moeilijkheden in de lijnwaadhandel samen als tweede genoemd, onmiddellijk na de broers Lucas en Guillaume Schamp⁸¹.

⁷⁹ SAG, reeks 332 nr. 809, bundel 9. Het is niet duidelijk of de tweede staat van goed van J. B de Block opgemaakt 44 jaar na de eerste ook dezelfde persoon betreft.

⁸⁰ SAG, reeks 332 nr. 597 bundel 1.

⁸¹ SAG, reeks 154bis nr. 22.

⁸² Er ontstond verwarring over dit geboortehuis (VANDAMME, G., *Lieven Bauwens. Themanummer*. In: *Gandavum*, Gent, 2003, jg. 8 nr. 2, p. 5). Steunend op correcte vermeldingen van geboortjaar en huisaankoopjaar in een oudere levensbeschrijving (DESPRECHINS, A., *Liévin Bauwens et sa famille*, Brugge, 1954, p. 13) werd verondersteld dat de man onmogelijk in de Waaistraat kon geboren zijn. Nog een ander verwarrend gegeven is het feit dat de lijnwaadhandelaar de Gendt-Terruwe, ook huurder van de voorgaande huiseigenares Petronella de Royere, weduwe van J. B. Onghena (zie 'Wijn, garens en zaailijnzaad in 't groot en in 't klein') tot in 1773 verder de huistaks (huisgeld) betaalde voor dit huis (SAG, reeks 153/1 nr. 83, f. 53v). De terzake veel nauwkeuriger gegevens in het renteboek van de Armentafel van de Sint-Niklaaskerk (RAG, fonds Sint-Niklaaskerk Gent, reeks SN nr. 61 nr. 598) laten echter geen twijfel toe. De leertouwer Jooris Bauwens was wel degelijk huurder vanaf 1767, één jaar voor hij huwde met Jeanne Thérèse van Peteghem. Lieven Bauwens werd bovendien geboren en gedoopt in de Sint-Jacobsparochie, waar de familie in die tijd geen andere eigendommen bezat.

⁸³ Minuten van staat van goed na de dood van Jooris Bauwens in de reeks 330 nr. 298 (acte gepasseerd op 14-01-1791).

Industriële suiker, textiel, brood en broodoorlog (eind 18de - begin 20ste eeuw)

De zeer sobere familie Bauwens in de ex Lanteerne

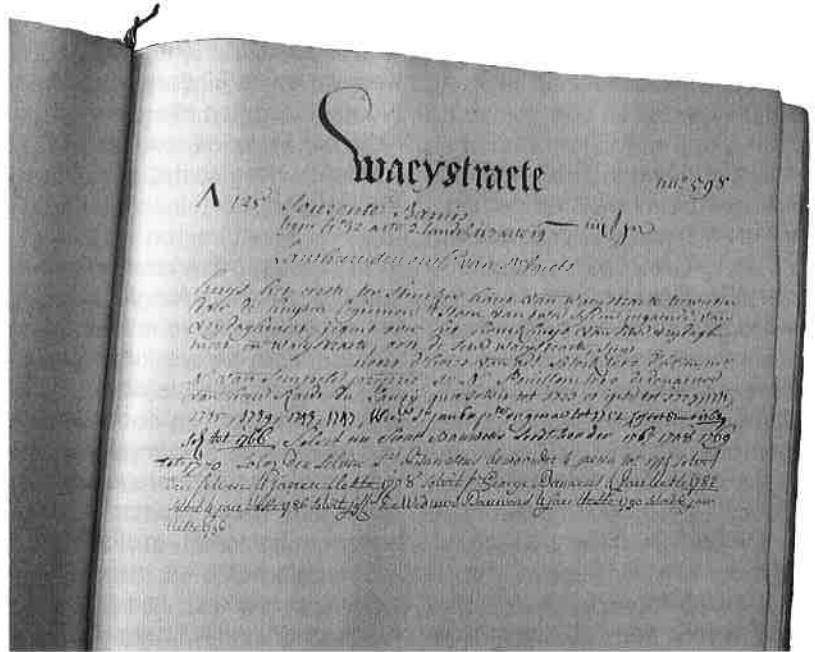
De volgende episode die de Waaistraat zou doormaken, start net als zowat elke beschrijving van Gent's industriële verleden willens nillens met Lieven Bauwens (1769 - 1822) en zijn familie. Veel van die verhalen beginnen trouwens in de Waaistraat, waar een muurplaket 'Hier werd geboren ...' herinnert aan het verdwenen geboortehuis van deze icoon van de industriële revolutie in de eeuwenlang zo belangrijke Gentse textielnijverheid. Vader Jooris Bauwens huurde de ex *Lanteerne* vanaf 1767 en hij kocht het huis samen met zijn vrouw Jeanne Thérèse van Peteghem in het jaar volgend op de geboorte van Lieven, in 1770⁸². Hoe het er daar in die tijd uitzag, wordt getoond in de katern met de bouwgeschiedenis van de straat.

Eigenlijk verliepen de wijnhandel en de huidenvetterij ten tijde van Lieven's jeugd nog helemaal volgens de traditionele praktijk. Dit kan afgeleid worden uit de staat van goed opgemaakt in 1789 na de dood van vader Jooris⁸³.

Het dubbelbedrijf bloeide. De wijnhandel was ook voor de vorige bewoners een belangrijke bron van inkomsten geweest en de leerlooierij was altijd al een zaak van kapitaalkrachtigen. Al lag dat in het geval van Jooris Bauwens vrij complex. Zijn vader Pieter was geen huidenvetter maar zwartleertouwer geweest en leertouwers waren ambachtslui in bescheiden doen.

Gevelsteen in 1898 aangebracht op de plek waar het geboortehuis van Lieven Bauwens stond. Meier betekent burgemeester (maire).

(foto gerdaYD 2005, zie ook kaff).

Erfrente (sourente) op het geboortehuis van Lieven Bauwens. Vanaf 1767 gebeurden de betalingen door un sieur Bauwens leertouwer (leertouwer). In 1790 en in 1796 betaalde zijn weduwe. In dat jaar werd de eeuwigdurende erfrente van 2 pond 8 schelling paris (4 schelling groot), die al sinds 1410 jaarlijks door de huiseigenaars of huurders betaald werd aan de Armentafel (H. Geesttafel) van de Sint-Niklaaskerk (SAG, reeks 301, 6-5-1410, f. 96), door het Franse revolutionaire bewind afgeschaft samen met een onnoemlijk groot aantal andere gelijkaardige lasten.

(RAG, Fonds Sint-Niklaaskerk SN 61, item 598)

Bij de dood van Pieter in 1745 waren de povere familiebezittingen zelfs niet voldoende waard om de schulden te effenen⁶⁴. Jooris erfde de huidenvetterij echter van zijn stiefvader Lieven Haeck, een negociant die er warmpjes in zat⁶⁵.

De familie bezat in 1789 naast het huis in de Waaistraat en nog een ander huis aan het Sluizeken, de helft van een windschorsmolen *De Siecke* buiten de Muidepoort en twee huidevetterijen: een vermoedelijk kleine tussen de huidige Speldenstraat en de Leie (gekocht in 1781, te situeren op en achter de actuele huisnummers 7 en 9) en een (waarschijnlijk) grotere aan het Huidevetterken afkomstig van stiefvader Lieven Haeck. Daarnaast bezat het echtpaar nog een tiental huizen aan het Nieuwland, vermoedelijk gebouwd op de gronden van het door Jozef II afgeschafte predikheressenklooster aldaar. Te oordelen naar de huren die ze opbrachten, waren dat eerder middelmatig grote bouwsels. Er lag echter nog een zware rentelast op het huisbezit.

De ontleding van de nog te betalen leveringen van leder en van wijnen leert ons dat het dubbelbedrijf vooral regionaal actief was, met een bescheiden uitvoer van leder naar Spanje en Engeland. De wijnvoorraad (voor 1378 pond groot) was minder waard dan de afgewerkte ledervoorraad en vooral de huiden in bewerking (voor 9520 pond groot). Dit zegt nog niets over de het relatieve belang van de twee branches. Vanwege de toen nog steeds zeer lange inwerkingtijden die het loopproces met schors in beslag nam (tot drie jaar voor sommige soorten) was een groot gedeelte van het bedrijfskapitaal immers geïmmobiliseerd in de looi kuipen. In de eerder bestudeerde vroeg-18-eeuwse huidenvetterij Dhooghe aan de Huidenvetterskaai (nu 'Van Crombrughe's Genootschap' en Brasserie Ramaut & Ramaut)⁶⁶ die met 27 gevulde kuipen werkte, lag in 1710 voor ongeveer 4100 pond groot aan huiden en leder. Hoewel we over geen goede vergelijking tussen de prijzen beschikken,

kan toch voorzichtig geconcludeerd worden dat de huidenvetterij onder vader Jooris Bauwens zeker nog niet de omvang genomen had die nauwelijks enkele jaren later onder de weduwe en de kinderen Bauwens (vooral Lieven en zijn oudere halfbroer Francies) zou bereikt worden⁶⁷. Het was nog een traditioneel bedrijf.

In de bewogen Franse revolutionaire tijd explodeerde de zaak als het ware. Lucratieve leveranties vooral (maar niet uitsluitend) van leer aan de Franse legers, vormden waarschijnlijk de basis van het succes. Dat werd aangevuld met 'speculeren tegen de sterren' op⁶⁸, een grootscheepse handel in koloniale (exotische) waren, van koffie tot katoenen stoffen, de verkoop van kerkschatten en, wellicht niet als minste, het beheer van geconfisqueerde (nationale) goederen in verschillende departementen. Volgens Coppejans-Desmedt, expert terzake, bedroeg het balanstotaal van de firma Veuve Bauwens et Fils in 1794 de reusachtige som van 7.000.000 pond⁶⁹. De lederhandel alleen zou in datzelfde jaar een winst van één miljoen francs van toen opgeleverd hebben (ongeveer 90.000 pond groot). Was het in de eerste plaats de ondernemende weduwe Jeanne Thérèse of was het vooral Lieven die daarin de hand had? De jonge Bauwens had nog voor de dood van zijn vader al een blijkbaar bijzonder leerrijke 'stage' doorgemaakt in Engeland, om de nieuwe ontwikkelingen in de looi techniek aan te leren. Hij was 17 jaar oud toen hij er in 1886 arriveerde. Die jonge leeftijd belette Lieven niet daar de nodige knowhow op te doen om zich onder andere, zoals bekend, een tiental jaren later met succes in de smokkel van kaart-, spin- en weefmachineonderdelen te gooien. Maar dat is een ander verhaal. Hoe dit mogelijk was, valt nauwelijks te begrijpen. Men moet het zien in het licht van wat vier jaar eerder in het sterfhuis van vader Bauwens opgetekend werd. De staat van goed van die toch wel goed boerende onderneming werd toen afgesloten met een *gereede*

deelsaeme baete van (afgerond) 16.350 pond groot. Dat was de totale waarde van het bezit (met kontanten, meubels en huisraad wel, huizen niet inbegrepen - er was geen grondbezit). Het grootste deel daarvan vormden de hoger al vermelde huiden in bewerking en de leervoorraden. Min de *commeren* (schulden: 2057 pond, waarvan ongeveer de helft verschuldigd onder de vorm van huisrente) leverde dat 14.275 pond groot op. De weduwe had recht op drie vijfde daarvan in plaats van de gebruikelijke helft. De dertien nog levende kinderen konden het stellen met de rest. Lieven Bauwens erfde van zijn vader, net zoals zijn broers en zussen welgeteld 437 pond, 5 schelling en 6 penning, samen met zijn deel in het huizenbezit. Dat laatste is moeilijk te schatten, maar veel meer dan het in ponden uitgedrukte bedrag van de andere goederen kan het niet geweest zijn. Hoewel die meer dan 400 pond per kind nog altijd goed waren voor zowat 17 jaarlonen van een ongeschoolde bouwvakker, was dat niets in vergelijking tot de ongehoorde rijkdom die de familie enkele jaren later (kortstondig) zou te beurt vallen.

De archieven bevatten ook een mooie opsomming van wat er in 1790 in het huis Bauwens - van Peteghem aanwezig was, samen met de schatting van de waarde ervan, 601 pond groot in totaal. Het zilverwerk - in feite een vorm van spaargeld in die tijd - niet meegerekend, valt de totale afwezigheid van luxevoorwerpen op. Het duurste item in huis bestond uit 16 tonnen bier (39 pond groot), maar die waren allicht niet voor eigen consumptie bestemd, maar voor de handel. Wijnhandelaars namen er soms wel een biertonnetje tussen. De vele bedden met strozakken in negen *kamerken* waren natuurlijk nodig om alle kinderen te slapen te leggen. De enige frivoliteiten in huis waren een *chocolatkanne*, een *pendulken* en zowaar een *vogelmuyte met contrepoids*: een hangend en balancerend, redelijk gesofisticeerd vogelverblijf, tegenwoordig (onterecht) in onbruik geraakt.

Lieven, de oudste van de 12 kinderen uit het tweede huwelijk van Jooris Bauwens, was toen 21 jaar oud. Vier jaar later was de hele familie, allemaal samen, schijnbaar schatrijk. Vermoedelijk bleef het huis in de Waaistraat nog enkele jaren na de dood van vader Jooris de draaischijf van het bedrijf. Het werd in 1807 door François De Pauw en Marie Bauwens, schoonboer en zus van Lieven, verkocht aan de pottenbakker Ronsse⁹⁰.

Voor (bijna) elk wat wils: het kleine grut

Die pottenbakkerij voert ons naar de andere Waaistraatbewoners uit die tijd. In het laatste kwart van de 18de eeuw, aan het begin van wat soms zeer terecht 'de lange 19de eeuw' (1770-1914) genoemd wordt, bleef er in de Waaistraat nauwelijks nog iets over van de oude lijnwaadhandel. Tot 1800 bleef doorlopend nog slechts een enkele linnenkoopman actief⁹¹. In de hiernavolgende tekst duiken we even onder in de sterk gevarieerde fauna van handelaars en kleine of middelgrote ondernemers op die plek in die tijd. De grotere krijgen een afzonderlijke behandeling. De gegevens zijn

grotendeels gebaseerd op wat er jaarlijks in de 'Wegwijzers voor Gent en Oost-Vlaanderen' gepubliceerd werd⁹².

In de tachtiger jaren kwam een merkwaardige concentratie van wijnhandelaars tot stand in de Waaistraat. Naast de hierboven beschreven Bauwens - van Peteghem 'deden' er nog vier van hun naaste burens in wijn: de rijke rentenier de Looze (kad. nr. 371 in de ex *Inghelle*), Joanne Liedts (kad. nr. 373 in het Utenhovesteen), van Cazelee (kad. nr. 364, in de ex *Causse*) en Vervaet (kad. nr. 363, in de ex *Mute*). Het leek wel een kortstondige hervatting van 'de ene brouwerij naast de andere ...', maar nu in de wijnbranche. Hoe dat zo kwam, is een raadsel. De aanwezige kelders zullen daar wel voor iets tussen gezeten hebben, maar die waren er vroeger en later natuurlijk ook. Rond de eeuwwisseling bleven er slechts twee wijnhandelaars over: Liedts en Vervaet. De laatste was echter overwegend handelaar in *vremde bieren* geworden.

De bewoners bleven overwegend kapitaalkrachtig en dat werd letterlijk naar waarde geappreci-

eerd door de Franse bezetters. Te oordelen naar de aanslagbedragen voor een verplichte lening aan de Franse republiek, was jonker Jan Frans de Loose, huurder in de ex *Inghelle*, de rijkste in de straat. Deze *rentier* (rentenier), die ook actief was in de handel, behoorde trouwens tot een van de meest gefortuneerde families van Gent in de tweede helft van de 18de eeuw⁹³.

Hij betaalde 1200 pond groot, de hoogste aanslagcategorie te Gent⁹⁴. Dat was het dubbele van de fameuze weduwe Bauwens en Colpaert, de belangrijkste Gentse aannemer uit die tijd (toen kortstondig in de ex *Causse* wonend) en het vierdubbele van de suikerraffineur weduwe van der Maeren.

In de 19de eeuw werd de bedrijvigheid in de straat veel gevarieerder. De hierboven al vermelde Ronsse, opgevolgd door Arens, fabriceerde naast potten ook pijpen in het achtergebouw⁹⁵. Pijpen waren een heel belangrijk artikel in die tijd. Iedereen rookte dat, zelfs sommige vrouwen. De zaak aan de Waaistraat was niet zo maar een simpel handwerkers-atelier van een min of meer artistieke eenzaat. In 1824, bijvoorbeeld, stelde de onderne-

⁸⁴ SAG, reeks 332 nr. 652 bundel 18..

⁸⁵ De verwerving van de huidenvetterij via stiefvader Lieven Haeck wordt vermeld in de staat van goed van Jooris Bauwens. Haeck was een tijdlang geassocieerd met de huidenvetter, groothandelaar en belastingpachter J.B. van Goethem (SCHRANS, G., 1997, p. 214-218).

⁸⁶ DEVRIESE, L., 2003, p. 24-27.

⁸⁷ Jammer genoeg vermeldt de staat van goed Jooris Bauwens de aantallen looikuipen niet. Vermoedelijk was de huidenvetterij Haeck -Bauwens veel kleiner dan die van J.B. van Goethem die in 1771 een even grote productie had als alle andere Gentse looierijen samen (DEVRIESE, L., 2003, p. 23).

⁸⁸ Onder deze titel een beknopte en kritische samenvatting van de kennis over het Bauwensverhaal in de beginjaren bij VANDAMME, G., 2003, p. 6-8.

⁸⁹ COPPEJANS -DE SMEDT, H., *Bauwens Lieven*. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 1964, kolom 99.

⁹⁰ SAG, reeks DD23 (2nd registre des mutations) art. nr. 575.

⁹¹ De linnenhandelaar de Gendt de Terruwe huurde vermoedelijk een deel van de ex *Lanteerne* tot in 1773 toen hij plaats moest maken voor de in vlug tempo aangroeiende familie Bauwens- van Peteghem. Daarna was er een Humblé die in de ex *Croene* linnenhandel dreef.

⁹² In de 'Wegwijzers van Gent' die vanaf 1770 tot in de eerste helft van de vorige eeuw verschenen, werden de meeste maar niet alle handelszaken en bedrijven opgenomen. De volgende jaargangen werden nagekeken: 1773, 1780, 1790, 1800, 1810, 1820, 1832, 1840, 1849, 1851, 1862, 1871, 1887, 1892, 1901, 1910, en 1917.

⁹³ COPPEJANS-DESMEDT, H., 1952, p. 108-110.

⁹⁴ SAG, reeks L nr. 1.2.

⁹⁵ Volgens SAG, reeks DD nr. 43 was de potbakkerij in het achterhuis gevestigd.

ming van *potbakker* Pieter Arens zes arbeiders te werk⁹⁶. In een enquête uitgevoerd in 1843, werd het bedrijf een de *aerdewerksfabriek* genoemd⁹⁷. Tot halverwege de 19de eeuw werden er daar potten en pijpen uit de oven(s) gehaald. Ook nooit eerder gezien op deze plek was een schrijnwerkerij. In 1810 hield timmerman Van Bijvanghe er een magazijn van *bois d'acajoue* (mahonie) meubelen in de ex *Croene*. Die houtsoort was in de 19de eeuw sterk in de mode.

Met de komst van groothandelaar Wattel die zijn huis en magazijn optrok op de plek waar ooit het *Hulsekin* en *Den Inghete* hun bier brouwden, kreeg de Waaistraat -hoek Vrijdagmarkt er een voorloper van de 20ste-eeuwse grootwinkels bij. Koopman Wattel startte in 1832-1833 zijn zaak met een handel in lijnzaad (vlaszaad) en tabak. Over een periode van 20 jaar breidde het assortiment van zijn zaak steeds maar uit. In 1840 werd er ook nog wol verkocht en metalen vermoedelijk vooral bestemd voor verdere verwerking: lood, zink, blik en tin in blokken en in platen. Een decennium later was daar nog een granen- en zadenhandel bijgekomen samen met een verwant type product: 'lijnzaadkoeken' en 'raapzaadkoeken'. Dat was krachtvoer voor vee, geproduceerd uit oliehoudende zaden na uitpersen en drogen, zeer gezochte voedingstoffen onmisbaar voor hogere melkproductie tijdens de winter op stal. Sinds de 16de eeuw waren die 'koeken' belangrijke bijproducten geworden van de talrijke olieslagerijen die dank zij de hoge vlucht die de vlas- en koolzaadteelt genomen had, overal floreerden⁹⁸.

Samen met de suikerraffinaderij (zie verder) en de pottenbakkerij domineerde het handelshuis Wattel het economische leven in de Waaistraat tot halverwege de 19de eeuw. Het aanbod van de pottenbakkerij en het 'warenhuis' Wattel sloot aan bij wat al eeuwenlang op en rond de Vrijdagmarkt verkocht werd zowel aan stedelingen als aan marktbezoekers uit het platteland.

Nadat de suiker- en pottenproductie in de zestiger jaren vervangen was door textiel in gloednieuw gebouwde fabrieken aan de Leie, installeerden zich kleine handelaars en ambachtslui in de huizen aan de straatzijde, voor zover die niet ingenomen waren door die bedrijven. Zo had je daar een loodgieter, een koopvrouw in granen, zaden en lijnzaadkoeken, concurrente van Wattel ongetwijfeld, een boterverkoper, een kruidenier-likeurhandelaar en een *kaertjensdrager*.

Bij de overgang van de 19de naar de 20ste eeuw, tenslotte, nadat *Volksbelang* (zie verder), bijna de hele zone ingepalmd had, bleef er niet veel mogelijkheid meer voor variatie. Enkel het dubbelhuis dat de ex *Mute* verving, ontsnapte aan de veroveringsdrang van deze laatste onderneming. Hier bleven elkaar snel opvolgende kleine middenstanders hun diverse waren slijten aan buurtbewoners en marktgangers: tabak, sigaren, *ellegoederen*, of ze waren herbergier of behanger. De juffrouwen Six oefenden het nobele beroep van *modewerkster* uit, terwijl hun broer en buur, *oudkleerkoper*, zich al of niet terecht uitgaf als specialist in *oudheidsvoorwerpen*. Brocante was al lang een specialiteit van opkopers van tweedehandse kleren.

Dat was het kleine grut. De grotere spelers in de straat, een suikerraffinaderij, twee textiel fabrieken en een industriële broodbakkerij, passeren hierna afzonderlijk de revue.

⁹⁶ SAG, reeks K nr. 17: 'Eerste wijk - lijst der fabrikanten woonachtig in dezen wijk'.

⁹⁷ SAG, reeks K nr. 1327.

⁹⁸ LINDEMANS, P. *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen, 1952, deel 1, p. 420-424.

⁹⁹ Wel vermeld in DESEIJN, G., *Bouwen voor de Industrie*, Gent, 1989, p. 224. Er werd echter te Gent vermoedelijk nooit suikerbiet verwerkt, zoals hierin gesuggereerd is.

¹⁰⁰ VAN HEESVELDE, P., Zoet uit Gent: een bijdrage over Gentse suikerraffinaderijen in de 18de eeuw. In *Jaarboek Oost-Oudburg*, Gent, 1993, p. 139. De meeste 18de-eeuwse gegevens over suiker zijn hieraan ontleend en aan COPPEJANS - DESMEDT, H., 1952, p. 59-65.

¹⁰¹ De waarde van het gereedschap in de eerste Gentse raffinaderij werd op 1500 pond groot geschat (VAN HEESVELDE, P., 1993, p. 122). VAN HEESVELDE meende in tegenstelling tot COPPEJANS-DESMEDT uit de gegevens te kunnen afleiden dat de vroege suikerindustrie heel wat kapitaal vereiste.

Hoe het Raffinaderijstraatje aan zijn naam kwam

Menigeen zal zich al wel eens afgevraagd hebben of er ooit in zo onooglijke straatje tussen de Waaistraat en de Leie petroleum-industrie gevestigd was. Een dergelijke naam associëren we nu eenmaal meest met zoiets. Dat hij afgeleid was van een suikerraffinaderij op die plaats, is slechts bij weinigen bekend, en dat die benaming verwijst naar een industriële sector die te Gent meer dan elders te lande driekwart eeuw lang een grote bloei kende (zie kaderstukje 'De eerste suikerraffinages binnen Gentse poorten'), is nog minder geweten⁹⁹.

Het opzuiveren (raffineren) van suiker was voor het 18de-eeuwse Gent iets totaal nieuw. Niet lang nadat een eerste bedrijfje in 1750 aan de Veldstraat daarmee begonnen was, werd iets gelijkaardigs opgestart in de verlaten brouwerij 't Vercken in de Spackaerd, alias het Verckensstraatje aan het uiteinde van de Waaistraat.

De eerste raffineur was Jan de Beer, wiens vader de al vermelde allereerste Gentse suikerraffinaderij overgenomen had. Deze de Beer junior startte er in 1768 en het bedrijf zou het onder opeenvolgende eigenaars net geen 80 jaar volhouden op die plek. Geen wonder dat het steegje aan het begin van de 19de eeuw omgedoopt werd tot Raffinaderijstraat.

De start kwam er in een periode dat de Gentse raffinage, na een schuchter begin, vaste grond

onder de voeten kreeg en ging uitbreiden¹⁰⁰. De vestigingsplaats in een brouwerij aan het water was goed gekozen. Zo'n brouwerij was per definitie gebouwd om ruimte te geven aan ketels, stookplaatsen en schouw(en). De raffinaderij nam zelfs de oude brouwerijnaam *Het Vercken* over. In de bijlage over bouwgeschiedenis wordt trouwens aangetoond dat de oude brouwerij met vermoedelijk slechts geringe verbouwingen nog meer dan een halve eeuw als raffinaderij bleef functioneren. Pas in de Hollandse tijd kwamen er grote bouwcampagnes. Dit wijst erop dat de onderneming in die eerste (en langdurige fase) geen grote productie bereikte en dat de investeringen minimaal bleven, althans in gebouwen. Dit is overigens relatief: de uitrusting van een suikerraffinaderij konden behoorlijk oplopen¹⁰¹ en de grondstoffen waren duur. Jan de Beer beweerde dat zijn raffinaderij al in 1768 de aanzienlijkste van Gent was, met tien werklieden in dienst en zeven fornuizen (vuurhaarden)¹⁰².

In 1782 werd de zaak overgenomen door de weduwe vander Maeren. Deze kranige dame was niet aan haar proefstuk toe en ze handelde ook niet alleen. Haar man had nog maar zes jaar tevoren een raffinaderij opgericht in het beluikencomplex aan de Braecke¹⁰³ in associatie met de handelaars Carolus Livinus Tollens en Pieter Thienpont. Deze laatste bleef geassocieerd in de

Waaistraat onderneming¹⁰⁴, maar de zaak draaide uiteindelijk om de weduwe alleen. Zoals de meeste suikerraffinaderijen in die tijd was het een eerder klein bedrijf¹⁰⁵. In 1789 werkten er 9 arbeiders¹⁰⁶.

Dat zou echter helemaal veranderen toen zoon Louis vander Maeren in associatie trad met de bankiers Jean François en Charles Alexandre de Meulemeester.

Deze handelden aan de Waaistraat ook samen met aange trouwde leden van de wijdvertakte fabrikantenfamilie van Aken¹⁰⁷. Vermoedelijk waren deze kapitaalcrachtige lui aan de zaak geïnteresseerd geraakt door de campagne die door de Napoleonische administratie gevoerd werd om de bietsuikerproductie op gang te trekken. Iets waarvan te Gent overigens niets in huis kwam (zie 'Geen bietsuiker...').

De laatste fase van de rietsuikerproductie, die van de raffinage of eindraffinage in Europa, was deze waar de grootste winsten gerealiseerd werden. Groothandelaars en bankiers zagen er een mogelijkheid in om tegenvallende winsten in de handel via participatie in industrieën om te zetten in profijt.

Niet toevallig waren de raffineurs die het bedrijf in de Waaistraat zouden laten uitgroeien tot het grootste in Gent, geen in de onderneming gegroeide vaklui, maar bankiers.

¹⁰² COPPEJANS-DESMEDT, H., 1952, p. 62 (SAG, reeks 533 nr. 183, 1768).

¹⁰³ DEVRIESE, L., De barakken aan de Gentse Minnemeers. Van militair logement tot arbeidersbeluik. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, Gent, 2001, deel 75, p. 8.

¹⁰⁴ SCHRANS, G., 1997, p. 513-514.

¹⁰⁵ 'Veuve vander Maeren, marchande' in de Waaistraat werd voor 300 pond tournois aangeslagen in de verplichte Franse lening van 600 miljoen pond tournois (SAG, reeks L nr. 1.2). Drie raffineurs (J.B. van Goethem, Gillis en J. Poelman) mochten 1200 pond ophoesten.

¹⁰⁶ SAG, reeks K nr. 2. Telling jaar III. In de twee grootse Gentse bedrijven, resp. van L. en P. Poelman, werkten toen 23 en 25 man.

¹⁰⁷ Bankier en suikerraffineur Jean François de Meulemeester was getrouwd met Thérèse van Aken.

Haar zus Marie Anne van Aken huwde de Fransman Claude Gréban de Saint-Germain, secretaris-generaal van de centrale administratie van het Scheludedepartement te Gent, die in 1803 ontslagen werd omwille van verdachte speculaties in de suikerhandel.

Een kleindochter van de eveneens in de Waaistraat geïnteresseerde Cornelia de Cuyper, weduwe van Aken, huwde de suikerraffineur Adolphe Neyt (SCHRANS, G., 1997, p. 413-414).

De kostprijs van de zoete verleiding in de jaren 1700

De productie van ruwe rietsuiker nam vooral in de tweede helft van de 18de eeuw een geweldige vlucht. Dit hadden we te "danken" aan de slavenhandel en de exploitatie van de overzeese gebieden door de koloniale machten van toen. In een goed gedocumenteerd artikel over de Gentse suikerraffinaderijen in de 18de eeuw¹ beschreef Paul Van Heesvelde de evolutie van de suikerconsumptie in die tijd onder de titel *Een luxe voor koningen getransformeerd tot koninklijke luxe voor Jan met de pet?* Weliswaar met een vraagteken: hoewel suiker aanzienlijk goedkoper werd in die tijd, bleef de consumptie nog beperkt. In tegenstelling tot onze tijd waarin de overconsumptie aan suiker de volksgezondheid ernstig bedreigt, was de zoete verleiding amper van betekenis in het totale calorieverbruik van 18de-eeuwers.

De groothandelsprijzen genoteerd in een grootboek van de 18de-eeuwse Gentse raffineurs vander Meersch en Poelman - actief vanaf 1776 - varieerden tussen drie en halve pond groot voor 43,3kg (100 Gentse pond gewicht) voor de laagste kwaliteit (*bruynmeel suycker*) en zes en halve pond groot voor dezelfde hoeveelheid broo(d)jens *fijne raffinade* (kegelvormige suikerbroden, ook *kindekens* genoemd²): tussen het enkele en bijna het dubbele. Een kg suiker van de laagste kwaliteit kostte bijna 20 groot 'in de fabriek'. Een ongeschoolde bouwvakker verdiende toen 24 groot per dag.

¹ VAN HEESVELDE, P., *Zoet uit Gent: een bijdrage over Gentse suikerraffinaderijen in de 18de eeuw*. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, Gent, 1993, jg. 30, p. 103-104

² LIEVEVROUW - COOPMAN, L., *Oude Gentsche maten en gewichten*. In: *Oostvlaamse Zanten*, Gent, 1946, jg. 21, nr. 1-2, p. 66.

De eerste suikerraffinaderijen binnen Gentse poorten

In de tweede helft van de 18de eeuw veroverde Gent stilaan de eerste plaats als raffinagecentrum die Antwerpen al sinds het einde van de 15de eeuw innam¹. Wellicht had die verschuiving te maken met de gemakkelijke aanvoer van zowel de grondstof (meest via Oostende en de Brugse Vaart) als de steenkool en kalk (via de Schelde uit Henegouwen) nodig voor de raffinering.

De oudst bekende Gentse suikerraffinaderij werd opgericht in 1750 door Andries Heyndricx bij zijn woning in de Veldstraat (!). Een jaar later al stak diezelfde Heyndricx een tweede bedrijf in gang aan het Huidevetterken. In de jaren 80 steeg het aantal suikerraffinaderijen te Gent tot een veertiental. Hoewel de fabrieken over de stad verspreid lagen aan de talrijke waterlopen, waren de meeste en de grootste gesitueerd in de driehoek Waaistraat - Sleepstraat - Huidevetterken - Huidevetterskaai - Minne-meers.

De belangrijkste families actief in de branche in die vroege periode waren Poelman, vander Meersch en van Goethem. Ze waren niet zelden in verschillende combinaties geassocieerd met elkaar, ze waren gedeeltelijk ook verwant². De schatrijke Jan Baptiste van Goethem, oorspronkelijk een leerlooier, was aangetrouwde familie van Joannes vander Meersch, gewezen meesterknecht bij de pioniers Heyndricx en de Beer. Willem Poelman was een tijdlang geassocieerd met Joannes vander Meersch.

¹ Gegevens ontleend aan COPPEJANS - DESMEDT, H., 1952, p. 59-64 en VAN HEESVELDE, P., 1993, p. 103-134.

² DESMET, G., BAILLIEUL, B., *Schatten in de Sleepstraat*, Gent, 1997, p. 13-17.

Van ruwe suiker tot *broo(d)jens fijne raffinade*

Ruwe rietsuiker werd naar Europa verscheept in ongeraffineerde (ongezuiverde) of halfgeraffineerde vorm. In de Europese suikerraffinaderijen werd de grondstof eerst opgeslagen en geleidelijk aan verwerkt.

Water en ongebluste kalk werd er aan toegevoegd in grote ziedpannen en het mengsel werd na overnacht inweken aan de kook gebracht om de suiker op te lossen. De onoplosbare onzuiverheden, opgenomen in de kalkschuimbrij aan de oppervlakte of neergeslagen op de bodem, konden daarna gemakkelijk verwijderd worden. Om een zuiverder product te verkrijgen werd de procedure eventueel herhaald. De mengsels werden geklaard door er eieren of runderbloed aan toe te voegen. Daarna konden ze ingedampt worden, waarbij het grootste deel van de suiker uitkristalliseerde.

Heel belangrijk om goede raffinageresultaten te verkrijgen, waren de ervaring en de waakzaamheid van de verantwoordelijke arbeiders, vooral van de *pannenknecht* en de *meestergast*. Doordat de aanvoer van de grondstof onregelmatig was, vormde stockering een belangrijk onderdeel van de suikerbusiness. De magazijnen waren veel groter dan de eigenlijke raffinaderij.

In gewicht vertegenwoordigde het geraffineerde product ongeveer één derde van de ruwe suiker. De niet uitgekristalliseerde rest, de stroop (siroop), werd in verschillende kwaliteiten verhandeld: voor menselijk gebruik, als grondstof voor geneverstokerijen of als veevoer. Naargelang de marktsituatie gebeurde het niet zelden dat deze 'afval' meer opracht dan het hoogwaardige eindproduct. In slechte tijden kon dat laatste zich wel eens uit de markt prijzen.

Geen bietsuiker, wel rietsuikerraffinage te Gent

Meestal wordt aangenomen dat de suikerbietteelt als vervangingsmiddel voor suikerriet in onze streken door Napoleon ingevoerd werd, of tenminste, dat de ontwikkeling ervan een gevolg was van de 'Continental Blokade' door de Engelsen in die tijd. We mogen echter aannemen dat de talrijke en vrij grote vestigingen voor suikerraffinage te Gent daarmee zo goed als niets te maken hadden. Immers, pas in 1811 richtte de overheid een eerste modelsuikerfabriek op in de verlaten abdij van Terkamerenbos bij Brussel en het eerste privé commerciële bietsuikerbedrijf startte pas in 1812 te Luik. De paar jaren die de keizer nog restten, draaide 'zijn' economie trouwens op een laag pitje. Na 1815 werd weer volop ruwe rietsuiker ingevoerd en de prille bietsuikercultuur stortte ineen. Dat veranderde pas rond de eeuwhelft. Door de afschaffing van de slavernij omstreeks 1848 steeg de prijs van de rietsuiker gevoelig en vanaf dat moment werd de bietsuiker rendabel.

Uit een enquête uitgevoerd in opdracht van de centrale overheid bleek inderdaad dat geen enkele Gentse suikerraffinaderij in 1837 en in 1839-1841 bietsuiker produceerde¹. Samen met de opkomst van de bietsuiker na 1848 kwam ook een dicht spoorwegnetwerk tot stand. Hierdoor werden de verste uithoeken van het platteland bereikbaar en konden nieuwe bietsuikerfabrieken opgericht worden in de 'bietenstreken' zelf. De raffinage kon op een paar plaatsen geconcentreerd worden. Rietsuikerraffinage was steeds gelokaliseerd langs de rivieren voor de aanvoer van de geïmporteerde grondstof en brandstof (steenkool) per schip en, ook belangrijk, voor het lozen van de melasse (een dikvloeiende, suikerhoudende stroop waaruit de restsuiker niet meer kristalliseert). Voor zover die niet kon verbruikt worden als veevoer of verwerkt in de jeneverstokerij, kwam dit sterk vervuilende product inderdaad in de rivieren terecht².

¹ SAG, reeks K nr. 50 en 53: '*En réponse à votre circulaire ... un état négatif constatant qu'il n'existe dans notre ville aucun établissement pour la fabrication du sucre de betterave*'.

² Te Gent gaven de talrijke suikerraffinaderijen blijkbaar weinig aanleiding tot protest. Tijdens de 19de eeuw hielden de meeste klachten in verband met vervuilende industrieën trouwens verband met de stank, niet met de waterkwaliteit (VERBRUGGEN, C., *De stank bederft onze eetwaren*, Gent, 2002, p. 55-76).

Leden van de familie de Meulemeester behoorden tot de pioniers in deze branche te Gent. Al in 1780 deden ze er op beperkte schaal aan bankactiviteit¹⁰⁸.

Opvallend bij deze eigenaars van de suikerraffinaderij was verder nog dat ze niet meer afzonderlijk, maar in compagnie opereerden, meestal ook in familieverband. Voor de Waaistraat was dat een nieuw fenomeen, iets wat overigens in het 18de-eeuwse Gent enkel in embryonale vorm bestond. De internationale groothandelaars die er vanaf de 17de eeuw vanuit de Waaistraat en elders actief waren, handelden bij hun dikwijls risicovolle overzeese transacties wel niet alleen, maar ze deden dat via participaties die telkens afliepen als de vracht verkocht was (zie *'Luijcxhe hairen cnoppene..'*). In een eerste periode was blijkbaar vooral bankier Jean François de Meulemeester - van Aken de financiële spilfiguur van de suikerraffinaderij. In 1807 woonde hij in de Waaistraat in de ex *Causse*¹⁰⁹ om nadien naar een grootse woning aan de Sint-Michielsplaats te verhuizen. Hoewel ze in de Wegwijzers voor Gent niet vermeld werden, waren het echter vooral de van Akens die zich bekommerden om de praktische zaken in de krachtig oplevende suikerraffinaderij in de *ruelle dite de la Raffinerie*¹¹⁰. Volgens de nijverheidstelling van 1824 stelde Auguste van Aken er 20 arbeiders te werk¹¹¹. Vijf jaar later was het Cornelia de Cuyper, weduwe van Aken en Rotterdamse van origine, die 29 werklieden, allen mannelijk, liet optekenen bij een volgende telling. Na de Belgische Omwenteling en de verbouwing in 1833 tot het grootste van Gent, nam Gustave de Meulemeester, een zoon van Jean, het roer over. In elk van de jaren 1839, 1840 en 1841 werd 2.500.000 kg suiker geproduceerd¹¹². Volgens de *Staat der fabrieken en trafiken* van 1843¹¹³ beschikte de onderneming over een *stoomwerktuig met twee ketels*. Daarvoor had het in dat jaar een voorwaardelijke machtiging gekregen van het provinciebestuur. Of die ketels er voor iets tussen zaten, weten we niet, maar in elk geval brandde het bedrijf kort nadien uit. De productie werd niet meer heropgestart. In

een gedeelte van de oude raffinaderij werd er eerst een rijstpelderij ingericht door Auguste De Cock, schoonzoon van de Meulemeester¹¹⁴, en later een industriële broodbakkerij (zie verder). Het grootste deel van de nog niet zo oude gebouwen was blijkbaar zodanig verwoest dat het afgebroken werd en vervangen door een katoenspinnerij.

Industrieel textiel aan de Leiekant

In de zestiger jaren van de 19de eeuw was de schoonste tijd van zowel de potten- en pijpenbakkerij als de suikerraffinaderij op Gentse bodem voorbij¹¹⁵. Zoals geïllustreerd in de katern met de bouwgeschiedenis van de site, waren het vooral textiel fabrieken die toen het roer over namen. Hun gebouwen werden beeldbepalend voor de rivierzijde van het bestudeerde bouwblok en ze zijn het nog steeds. De krachtige heropleving van deze industrietaak na een grote wereldcrisis in 1857 en na de Amerikaanse secessieoorlog (1861-1865) was daarvan de motor.

De lijnwaadkoopman Hubers uit de Kammerstraat bouwde op de plaats van het oude wijnmagazijn Bauwens en de latere pottenbakkerij Ronsse - Arens een linnenweverij. In de zestiger jaren moet deze man er warmpjes ingezet hebben want hij bouwde toen ook de oude *Lanteerne* met zijn poortgebouw om tot een imposant huis *à la mode* van die tijd. In de fabriek werden lijnwaad en *katoenen sargiën* geweven¹¹⁶.

Een gedetailleerde nijverheidsenquête uitgevoerd in 1885¹¹⁷ leert ons dat de *fabriek van lijnwaad en stoffen* van Henri Hubers, bij normale werking in die tijd 75 arbeiders in dienst had. Toen het onderzoek doorgevoerd werd, verliepen de zaken slapjes.

Er waren sinds ongeveer drie maanden 25 mannen (of vrouwen) minder aan het werk en er werd 3,5 uur per dag minder gepresteerd. Toch nog altijd goed voor 49,5 uur per week. *Hubers lijnwaden* was in 1892 nog steeds actief aan de Waaistraat, waarna de weduwe Uytendaele kortstondig het bedrijf overnam. Rond de eeuwwisseling liet

Volksbelang er de getouwen verdwijnen (zie verder). Hubers was een eerder kleine speler op de Gentse textielscène. Ter vergelijking: in 1885 stelde de *katoenfabriek* De Smet - Guéquier aan de Minnemeers 135 arbeiders te werk gedurende 84 uur (!) per week. Wat dat betreft was de voorganger van het MIAT, samen met de lucifersfabriek Coussemille, toen de absolute koploper te Gent. Qua aantallen werklui konden deze bedrijven echter niet tippen aan de katoenweverijen en -spinnerijen Lousbergs en La Florida die meer dan 1000 mensen te werk stelden en nog minder aan de vlasspinnerijen La Lys, La Gantoise en Parmentier - Van Hoegaerden met hun 2000 of meer arbeiders en arbeidsters. Even verder tegen de Raffinaderijstraat aan verrees de nu tot hotel omgebouwde katoenspinnerij Staelens en Compagnie uit de 'asse' van de afgebrande raffinaderij. Hoewel het bedrijf in de Wegwijzers van Gent slechts vanaf 1871 vermeld werd, leert een nijverheidsenquête uit 1863¹¹⁸ dat Staelens toen 30 spinners te werk stelde en dit gedurende 13 uur per dag, 6 dagen per week. Op dat moment werden er in de door de crisis getroffen Gentse spinindustrie 2109 spinners geteld die aan het werk waren. Veel meer nog (3029) zaten zonder. Vermoedelijk werkte er in normale tijden veel meer volk bij Staelens. In de nijverheidstelling van 1885 werd de onderneming niet meer vermeld. Een paar jaar na zijn vestiging in de Waaistraat in 1889 verwierf *Volksbelang* de oude spinnerij en de woning. Het fabrieksgebouw werd tot in het Interbellum vermoedelijk vooral als magazijn gebruikt door deze *Maatschappij*.

In het laatste decennium van de 19de eeuw¹¹⁹ ontwikkelde zich aan de Waaistraat een eigenaardige episode van de Gentse sociale geschiedenis. Het verhaal dat met nogal wat misverstanden omweven werd, betreft de neutrale (pseudo)coöperatieve *Volksbelang*. Dat was een broodbakkerij, later ook distributeur van kolen, kruidenierswaren en geneesmiddelen. In enkele jaren tijd verwierf deze maatschappij nagenoeg het hele bouwblok tussen de Waaistraat en de Leie vanaf de huidige ‘Bond Moyson’ tot aan de Raffinaderijstraat¹²⁰. Een bekende foto van de indrukwekkende industriële bebouwing aan de Leie met daarop in al even indrukwekkende letters de naam *Volksbelang* laat uitschijnen dat het zeker geen kleine zaak was.

Die onderneming was niet de eerste die op industriële schaal brood was beginnen bakken op die plek. Zo verhuisde een in

1867 aan de Ajuinlei ingerichte industriële bakkerij naar de Waaistraat. Het overgebleven deel van de oude suikerraffinaderij, waar enkele jaren een bloempelderij in gedraaid had, werd ingericht met ovens en ander toebehoren. De eigenaar, een zekere Pyfferoen, nam die gelegenheid te baat om reclame te maken¹²¹: *Door de schoone gelegenheid (ligging) van mijn etablissement voor het lossen mijner schepen en het nieuw stelsel van ovens die ik daar gemaakt heb, ben ik in staat mijn brood nog drie centiemen per kilo af te slaan*. De bakkersgasten reden in de stad en de voorgeborchten (voorsteden) rond met gele karren voorzien van het opschrift *Voordeelige Broodbakkerij van Pyfferoen*.

Het voorbeeld van Pyfferoen illustreert hoe, in tegenstelling wat soms verteld wordt, de industriële broodbakkerij te Gent in gang geschoten was nog voor

de oprichting van de coöperatieven in de laatste decennia van de 19de eeuw. Een eerste dergelijk bedrijf werd opgericht in 1829, maar de grote ontplooiing kwam er pas halverwege de eeuw na de hongersnood van 1847. Het was er toen erg aan toe gegaan: in twee dagen tijd werden 63 Gentse bakkerijen geplunderd. Preventieve maatregelen werden genomen. Naast de initiatieven van enkelingen, werd ook door de fabrikanten inspanningen gedaan om het ‘dagelijks brood’, toen nog uitgave post nr. 1 in het budget van de gewone man, goedkoper te laten fabriceren. Dit resulteerde in de oprichting van een vennootschap die in 1855 een *Goedkope Broodbakkerij* inrichtte in de Langeviolettestraat. Dit initiatief van de patroons kreeg niet de kritiek te verduren die een halve eeuw later de gelijkaardige maar grootschaliger *bakkerij der bazen*, maatschappij *Volksbelang* in de Waaistraat zou te beurt vallen.

¹⁰⁸ COPPEJANS-DESMEDT, H., 1952, p. 44.

¹⁰⁹ Universiteitsbibliotheek Gent, Hs. 3066 (Atlas Napoléon). J. de Meulemeester stond er nog als négociant te boek.

¹¹⁰ Naam vermeld in de aanvraag voor verbouwing in 117 (SAG, reeks G12 nr. 4902).

¹¹¹ SAG, reeks K nr. 17 en nr. 18.

¹¹² SAG, reeks K nr. 53.

¹¹³ SAG, reeks K nr. 1327.

¹¹⁴ Ook Auguste De Cock, Nederkouter, was een vooraanstaande figuur in de Gentse financiële wereld: reder, beheerder van La Linière Gantoise, de Banque des Flandres, Kamer van Koophandel

¹¹⁵ Een paar raffinaderijen bleven langer voortbestaan: deze van Adolphe Neyt (verwant met de familie van Aken) aan de Coupure en Mechelinck die later zou verhuizen naar Sint-Kruiswinkel aan het Zeekanaal.

¹¹⁶ Wegwijzer voor Gent en Oost-Vlaanderen voor het jaar 1871.

¹¹⁷ SAG, reeks K nr. 59. Overgenomen in DE WEERDT, D., *De Gentse textielbewerkers en arbeidersbeweging tussen 1866 en 1881*, Leuven, 1959, bijlage.

¹¹⁸ SAG, reeks K nr. 1334.

¹¹⁹ Eerste vermelding van Speltinckx, Jan, bestuurder broodbakkerij *Volksbelang* op Waaistraat nr. 5 in de Wegwijzers in 1889. In 1887 stond hij nog geboekstaafd als ‘dagbladschrijver’, wonende in de Saliestraat.

¹²⁰ Slechts twee woningen - gesplitst uit het huis op kad. nr. 363 - bleven daarbuiten. De rest van de Waaistraat, de Raffinaderijstraat en de hele Leieoever werd ingenomen door *Volksbelang* en vormde bij de gedeeltelijke omvorming tot garageboxen in 1962 slechts één enkel kadastraal perceel 362-l.

¹²¹ Reclameblaadje afgebeeld bij DESEIJN, G., *Van broodfraude naar politieke broodnijd*. In: DETREMMERIE, A., *'t is voor de bakker. Industrialisatie van brood- en banketbakkerij*, Gent, 1986, p. 57. De gegevens over de vroege grootbakkerijen te Gent zijn afkomstig uit dit artikel.

Maurice de Smet de Naeyer (1862-1941)

telg uit een textielabrikantengeslacht, actief in de maritieme sector en nog veel meer

Maurice de Smet de Naeyer, drijvende kracht en geldschietster achter *Volksbelang*, was een machtige figuur behorend tot een uitgebreide en generaties lang niet minder invloedrijke familie¹. De 'stamvader' Frans Lieven de Smet, geboren te Zwijndrecht, was in het laatste derde van de 18de eeuw eigenaar van een katoenfabriek aan de Hooiaard (!), pal in het drukke Gentse centrum. Dit bedrijfje verhuisde via een tussenstap in de Burgstraat naar buiten de Brugse poort dicht bij het Rabot, waaraan nu nog de Gebroeders de Smetstraat en de hogeschoolinplanting op het oude fabrieksterrein herinneren. Het katoenbedrijf kende er een geweldige expansie. Het werd er verder gezet, eerst door enkele van de 13 kinderen van de oprichter, daarna door hun nakomelingen. In 1874 werd de onderneming omgezet tot de NV *La Louisiane*. Deze fusioneerde in 1957 met haar bijna-buur, de NV *Texas* van de familie Voortman, tot *Loutex*, dat in 1967 opgeslorpt werd door de textielgroep UCO.

Jean de Smet, een kleinzoon van Frans, huwde met Régine de Naeyer, dochter van een geadelde negociant, en hij werd samen met zijn broer François, de voornaamste figuur in de ouderlijke katoenspinnerij, - weverij en -drukkerij. Hij voegde, zoals toen wel meer het geval was, de naam van zijn vrouw aan de zijne toe en dit werd erfelijk. Ook Jean en Régine hadden 13 kinderen. Paul, een kleinzoon, werd katholiek politicus en eerste minister. Diens neef, Maurice, behoorde tot de liberale strekking in de familie.

Deze Maurice moet een ondernemende figuur geweest zijn. Samen met de latere burgemeester Emile Braun, toen stadsingenieur, ontwierp hij in 1897 de eerste werkelijk grote uitbreiding van de haven met nieuwe dokken tussen het Houtdok en Oostakker. In 1904 was hij de oprichter van de *Association des Intérêts Maritimes de Gand*. Bij het halfeeuwfeest in 1954 van deze vereniging werd aan de zijgevel van het vroegere havengebouw aan de Port-Arthurlaan een gedenkplaat onthuld te zijner ere. Maurice werd in 1913 een van de drie afgevaardigde-bestuurders voor de Gentse Wereldtentoonstelling. Dat was een primeur: voor het eerst trad hier een liberaal, een katholiek (Joseph Casier) en een socialist (Louis Coppieters, technisch adviseur van Edward Anseele) op in 'tripartite'. De verzuiling ten top. Het bekende monumentje met vlagomklemmend leeuwje op het Veerleplein herinnert aan dit driemanschap. Maurice de Smet de Naeyer was van 1921 tot 1926 voorzitter van de Kamer van Koophandel.

Het *Volksbelang*, die andere en meer omstreden verwezenlijking van Maurice de Smet de Naeyer, wordt in de hoofdttekst belicht.

¹ Gegevens ontleend aan SCHRANS, G., 1997, p. 479 – 491

VOLKSBELANG GENT. AAN ONZE LEDEN

enige woorden over den nieuwen strijd tegen de socialistien.

Het program van de onverschepers der maatschappijke orde beghijft, van in handen te krijgen al de bedrijven die noodig zijn tot het dagelijks bestaan. Om hunne politieke eischen te staver, kunnen zij dan op een gevege oogenblik, daar algemeene werkstaking het leven onder onze onmogelijk maken.

Zoo de bakkers. Wij hebben in de laatste maanden gezien dat onverschepers der bakkerij, welke de maatschappij de broge hand in handen ooverdragen ofte woen hebben gesaakt, om op de politiek te wege, zoo te fieren, te Parijs, te Brussel, te Perpignan, en nu op dezen oogenblik te Rome.

Wanneer VOLKSBELANG zijne gasten aemaant geen deel te maken van verenigingen waar de socialistien haas spelen, heeft het dus overloed van gelijk. De werkliden en burgers, die vertrouwen in onze maatschappij stellen, moeten alle zekerheid hebben hun brood te bekomen, wat er ook moege voorvallen.

Gelijk alreeds, wordt er voor die samen-trekking der arbeiders eene grieft tot voor-wensel genomen : Zoo komen de socialistien gemakkelijk als redlers voor ! Nu zijn die grieven het NACHTWERK, — ook het ZONDAAG-WERK, — ook de lage loonen die betaald worden in sommige fabrieken.

In VOLKSBELANG bestaat niet eene dier grieven. Sedert maanden zijn werken in de maatschappij begonnen, om het nachtwerk afschaffen : de machienen zijn verdbibeld en meer ovens zijn gebouwd. In den jeepe

derd week zal het nachtwerk tena afge-schaft zijn, behalve voor makten, die het woen hier onderen moeten wouderiden.

Des sondags is nooit gewerkt geworden. Wat de loonen betref, in den oecien zijn zij steeds de steandigste geweest die ergens betaald werden. In den dag ook zijn zij als volgt : Zoo en vring vroedvoren per maas, voor ten oven brood, waarvoor en en lovert dat verhoed woen ! De onverschepers zj zednemes per maas (per in een laagte onverschepers) TERTIENST VERHOEDEN DE onverschepers brigadiers en loonen wouder nog samenlijck sijnen maas !

De bakkers woen bezwelen, dat elke kenne, broodrijckes, levers oiders ingesoren, hun dadelijk ook vroedvoren.

In een onverschepers am zijne leden beghindigt VOORUIT oer, dat een brood een centen oorder loot als het appen.

VOORUIT verhoedt zijn brood en wij het onze.

Noodt is het om onverschepers van te maaten, gelijk VOORUIT, een onverschepers, zenden aan zijre ledere, waerde sijn !

* Waerde maaten. Sijnt gesamen sijn onverschepers het bestuur der maatschappij maaten over brood. De lochten woen gered...
* Elvick sijnelick zijn wij zoo gelukkig en
* eene gesonden te hebben, en VOORUIT brood
* in in de laatste dages wat het sijn geweest
* in en sijn sijnen maas, brood van onverschepers
* sijnelick, vroedvoren en sijnelick.
* Nu maaten wij a dat woen, wat vroedvoren
* en genn.
* Woen, beste verhoedvoren, wat en gebouwd.

VOLKSBELANG

Kosteloze Levensverzekering

Het is ongetwijfeld uiterst voorzichtig van te sparen. Maar vele lieden kunnen zulks niet, of stellen het gedurig uit, tot betere dagen.

Zorgen voor pensioen is geraadzaam, doch niemand is zeker dat hij van een pensioen zal kunnen genieten.

Maar voor ons allen komt een dag die de laatste is. Dat is eene onvermijdelijke zekerheid.

Zorgen dat die dag zijn huisgezin niet dadelijk in de armoede versinkt, ziedaar voor den broodwinner en voor de huisvrouw, de eerste aller verplichtingen.

De levensverzekering is veel deingender, dan alle andere vormen van voorziening.

Voor de Leden van *Volksbelang* is de levensverzekering kosteloos ingericht.

Zij werkt als volgt :

De weduwe en kinderen van een afgestorven lid bekomen eene geldsom volgens het wekelijks broodverbruik. Die som behoort volgens ouderdom, tot fr. 12.06 per brood.

Bovendien bekomen zij terug de gansche som uitgegeven in de kruidenierswinkels, gedurende het geheel jaat voortgaande het overlijden.

Huisvaders en huismoeders denkt daarover na. Laat u als lid inschrijven.

Men betaalt geenen inleg, men maakt geene politiek, men valt u niet lastig voor strijpenningen, men laat u gerust en dient u voor best.

Men annuurd inschrijvingen in al de lokalen en bij al de bedienenden van *Volksbelang*.

VOLKSBELANG

ZETEL : WANISTRAAT, 3, GENT

MEER VOORDEELLEN

VOLKSBELANG is de maatschappij die meer stoffelijke voordeelen aanbiedt dan alle andere :

BESTE BROOD VAN ALLEN. VOLKSBELANG is de enige maatschappij die over-groote hoeveelheden van extrablanc, drie dubbele zero, verbruikt.

DEEL IN GELD. Met hunne koopkrach-ten kunnen de leden altijd ten voordeligenste de dingen koopen, die in andere maatschappijen geleerd werden.

Ziedaar dat in orde behouden te woen een cent per brood woord.

KOSTELOZE ONDERSTAND in geval van ziekte, tien weken lang.

KOSTELOZE LEVENSVZERKERING volgens het getal brooden welke men neemt per week.

KOSTELOZE ONDERSTAND aan krantenvrouwen : BROOD en KRUIDENIERSWAREN.

BESTE KOOPWANEN. Onnoodig te zeggen, dat de koop-waren van de maatschappij, van beste kwaliteit zijn, en aan lager prijzen dan elders.

Men wordt lid van VOLKSBELANG zonder iets te betalen : het is genoszaam zich te doen inschrijven, bij al de brood-veerders, in al de winkels en op het bureau.

De Gentse broodoorlog

In de MIAT publicatie *'t is voor de bakker* wordt onder de titel *De plakaten-oorlog* beschreven hoe de opkomst van de politiek gekleurde industriële bakkerijen in het laatste decennium van de 19de eeuw uitmondde in een heftig gevoerde pamflettenoorlog. Drie kempfanen, *Vooruit* - socialistisch, *Volksbelang* - de *bakkerij der fabricanten*, en de coöperatieve *Het Volk* - katholiek visten in dezelfde vijver en ze hadden overduidelijk een speciale, niet-commerciële vorm van klantenbinding voor ogen. Vooral de eerste twee, de grootste en ook de vroegst ontstane, speelden het hard. Ze beschuldigden elkaar over en weer van misleiding van de werkende klasse, fraude, prijzenbradage, huichelarij, uitbuiting van personeel en nog veel meer van dat fraais. Hun hoofdlocaties - *Vooruit* aan het Garenplaatske en op de Vrijdagmarkt en daartussen *Volksbelang* in de Waaistraat - stonden helemaal in functie van die strijd. Zelfs hun filialen, her en der in de stad, plaatsten ze bij voorkeur naast of tegenover elkaar¹.

Een eigenaardige episode uit 1912, tijdens een heftige wilde staking van de Gentse dokwerkers, levert een mooie illustratie van brood als strijdwapen op. De havenpatroons onder leiding van Maurice de Smet de Naeyer, weigerden toen op de eisen van de arbeiders in te gaan en ze haalden zelfs 500 Duitsers uit Hamburg als 'ratten' om de staking te breken. Pikant detail: het *Volksbelang* bood een aantal broden aan om de in grote nood gekomen dokwerkers te helpen overleven, terwijl de grote baas van *Volksbelang* in de Waaistraat ... inderdaad nog altijd dezelfde de Smet de Naeyer was. De socialistische leider Anseele die, als schepen van (onder andere) de haven, hemel en aarde bewogen had om de staking te vermijden, mocht dit knarsend aanzien.

Dat moet zo ongeveer de laatste stuiptrekking geweest zijn van *den brudoorlog*. De gemoederen kalmeerden. Nog in datzelfde jaar besloot de raad van beheer van *Vooruit* zelfs brood te leveren aan *Volksbelang*, toen dat met technische problemen te kampen had. Overigens had deze oorlog ook zijn goede kanten. De broodbakkerij moderniseerde sterk. Mede daardoor daalde de broodprijs van 0,36 fr. in 1881 naar 0,21 fr. /kg in 1897². Andere factoren in deze prijsdaling waren de dalende graanprijzen door de invoer van goedkoop Amerikaans graan en de oprichting van industriële graanmaalderijen.

¹ VANSCHOENBEECK, G., *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, doctoraal thesis, Gent, 1992, p. 396-399 en voor wat de dokwerkersstaking van 1912 betreft VERBEKE, A., *Het Gent van toen*, Brugge, 1982, p. 141-142..

² Cijfers afkomstig van *Vooruit* (VANSCHOENBEECK, G., 1992, p. 399).

Pamfletten en brochures van Volksbelang gebruikt tijdens de broodoorlog. Een keuze uit de rijke verzameling in het fonds Vliegende Bladen in de Gentse Universiteitsbibliotheek (trefwoorden: Boulangerie en Volksbelang)

Ondertussen was er al veel water door de Leie en de Schelde gelopen. De situatie was compleet veranderd toen, na een zeer bescheiden begin in 1872, de opkomende socialistische beweging, als coöperatieve vereniging in 1880 de succesvolle mechanische bakkerij *Vooruit nr. 1*, de eerste dergelijke onderneming in België, had ingericht in een oude fabriek aan het Garenplaatske, nu Edward Anseeleplein. Daar werd ook het eerste Vlaamse volkshuis ingericht, want de zaak lag politiek. In 1888 verhuisde de bakkerij naar een nog veel grotere en modernere installatie aan de Nieuwe Vaart.

Niet in het minst door haar goedkope broodproductie en distributie van andere producten, kreeg de socialistische beweging steeds meer aanhang. Tegenwind kwam er, onder andere, heel zeker ook al niet in het minst, via de oprichting door de patroons van een eerste grote concurrent. En dat was *Volksbelang*.

De naam *Volksbelang* kan in de Gentse context aanleiding geven tot heel wat verwarring. Het industriële complex aan de Waaistraat had niets te maken met *Het Volksbelang*, de voornaamste Nederlandstalige liberale krant uit die tijd, en evenmin was er een reële band met *Het Volk*, de katholieke arbeidersbeweging. De *Samenwerkende Maatschappij Volksbelang* werd gesticht door een merkwaardige tandem: de industrieel Maurice de Smet de Nayer en de journalist Jan Speltinckx. De eerste was geldschietter, de tweede werd directeur. Beide namen worden in verband gebracht met de katholieke politieke strekking te Gent, maar ook dat is misleidend. Maurice de Smet de Naeyer mag niet verward worden met zijn bekendere naamgenoot Paul, industrieel en vooraanstaand katholiek politicus, onder andere eerste minister (1896 - 1907), en ook niet met Fernand de Smet de Naeyer, eveneens textielindustrieel in diezelfde periode. Hoewel Maurice, de man achter *Volksbelang* geen politieke mandaten uitoefende, was hij niet alleen volgens partijdige bronnen een

liberaal¹²². Van het stichtingskapitaal van één miljoen frank uit die tijd onderschreef de Smet 970.000 fr. De overige 30.000 waren afkomstig van zes van zijn bedienden. De 5000 fr. die elk van hen daarbij inbrachten, vertegenwoordigden op zichzelf al zeer grote sommen voor mensen uit die categorie.

Speltinckx, de tweede man, was voordien journalist bij de uitgesproken katholieke bladen *De Landwacht* en *Het Fondsenblad*. Bij de oprichting was duidelijk een poging ondernomen om de 'katholieken' in de zaak te betrekken. In het geval van Speltinckx lukte dit opzet, maar Gustaaf Eylenbosch, meester-gast-typograaf en samen met Arthur Verhaeghen later stichter van *Het Volk*, wiens naam bij de oprichters in het Staatsblad verschenen was, trok zich al snel terug. De onderneming was, zo vertelt zijn levensbeschrijving, een *samenwerkende vereniging* die slechts in naam een arbeiderscoöperatieve was. Het kapitaal was niet samengebracht door de arbeiders. Zij hadden er wel hun naam mogen aangeven, maar ze werden nooit geraadpleegd en hun aanvragen om een algemene vergadering bijeen te roepen werden steeds stilzwijgend van de hand gewezen. We mogen aannemen dat Eylenbosch en zijn medestanders toen al volop aan het plannen waren om een volledig katholieke tegenhanger op te richten. De liberale leden waarmee ze tot dan toe hadden samen gewerkt in de Algemene Bond van Werklieden en Burgers, werden er uitgegooid en in 1896 zouden ze de coöperatieve *Het Volk* stichten. De verzuiling was zich aan het voltrekken.

Volgens de socialistische versie van het verhaal was de rol van katholieke fractie aanvankelijk minder passief. Met name Speltinckx had het idee opgevat een maatschappij gelijkaardig aan *Vooruit* op te richten, een *oorlogsmachine* om de socialistische coöperatieve onderneming *economisch de genadeslag* toe te brengen¹²³. De jongeren uit die richting begrepen dat men de

socialisten op hun eigen gebied moest bestrijden: dat men vakverenigingen, ziekenbeurzen, coöperatieven moest oprichten. Alleen het geld ontbrak. Het was opnieuw Speltinckx die daarvoor contact zocht met Maurice de Smet de Naeyer. Ook volgens die bron was deze laatste liberaal en daarbij nog franskiljon. Iemand uit een heel ander milieu. De rest van het verhaal is bijna gelijklopend in de katholieke en de socialistische versie¹²⁴.

Het *Volksbelang* had niet alleen bijval bij de werklieden, ook onder de burgerij was het succes niet gering. Bij *Vooruit* moest men lid zijn van de socialistische partij om van coöperatief voordeel te genieten ('rood of geen brood') en dat voordeel bestond enkel uit broodkaarten. Een deel van de winsten werd in het propagandafonds van de partij gestort. Bij het *Volksbelang* kon iedereen, burger zowel als werkmán, lid worden en de winsten werden driemaandelijks verdeeld onder de leden-kopers. Paul Kenis schreef: *Het Volksbelang kende dan ook een bijval waarbij zijn concurrent ver in de schaduw bleef; in de eerste weken reeds had het dubbel zoveel leden verworven als Vooruit in evenveel jaren. Wat vermochten de spaarpenningen van de wevers en de spinners tegen de miljoenen van de voorzitter der Gentse handelskamer?* Volgens dezelfde (niet onpartijdige) bron werd de nieuwe coöperatieve gesteund met alle middelen waarover het patronaat beschikte: *broodroof, vreesaanjaging, spionage, verklikking* waren oude wapens (zie kaderstuk).

De inplanting in de Waaistraat, op enkele meters van de socialistische stichting aan het Garenplaatske, getuigde van een meer dan gewone strijd lust. In 1892 kwam een eerste nieuwbouw (op kad. nr. 394, zie bouwhistoriek van *De Causse*) tot stand. Nauwelijks één jaar later gaf *Vooruit* de promotoren van *Volksbelang* op zijn beurt een zware 'pil' te slikken door aan het andere uiteinde van de Waaistraat een grootwarenhuis in te richten, enkele jaren later in twee fasen

gevolgd door nog majestueuzer nieuwbouw (zie bouwhistoriek van *Het Hulseken*). Hiermee kwam *Het Volksbelang* tussen twee socialistische vuren aan beide uiteinden van de Waaistraat te liggen. En alsof dat niet volstond, bouwde de katholieke arbeidersbeweging vanaf 1891 haar bastion uit aan de overzijde van de Leie in de Oudburg. Het keerde zijn achtergevel aan het water uitdagerend naar de twee concurrenten aan de andere oever.

Hoewel de geschiedenis van de *Samenwerkende Vereeniging Volksbelang* nog moet geschreven worden, en we betreffende het uiteindelijke belang ervan, uitgedrukt in productie en ledenaantallen, volkomen in het duister tasten, kan een kijkje in de 'Wegwijzer van Gent' uit 1922, toen de drie zuilen - ook letterlijk geografisch - stevig tegenover elkaar gepositioneerd waren, enig inzicht geven. *Het Volksbelang* was toen een naamloze vennootschap. De broodbakkerij was nog steeds aan de Waaistraat actief op de nummers 3 en 5. Daar was ook een tarwe- en meelhandel, een drogisterij, een apotheek en een kolenhandel (deze laatste met depot aan het Dok). Verspreid in de stad waren er nog 12 andere vestigingen. *Vooruit*, toen om en bij zijn hoogtepunt, had in dat jaar 32 vestigingen (44 huisnummers) met daarbij nog het feestlokaal aan de Sint-Pietersnieuwstraat en *Vooruit's kasteel* aan de Groendreef. Het Volk had er nog maar tien. Net zoals zijn concurrenten was het *Volksbelang* een bijna¹²⁵ volledig geïntegreerd productief - distributief complex.

Dankbetuiging

Dank voor hulp bij dit werk geleverd door Gerda Verheeke, Guido Deseijn, Dirk Boncquet, Daniël Lievois, Maria Negroni, Eric Van Schoonenberghe, Geert Vandamme en Lieve Okerman

¹²² Tal van details in ROCK, R., *Zo streeft Gustaaf Eylembosch*, 1954, Gent, 2de uitg., p. 156-158. De karakterisering als actief liberaal ook in SCHRANS, G., 1997, p. 489. M. de Smet de Naeyer was medeoprichter van de vrijzinnig-liberale kliniek *Institut Moderne*.

¹²³ KENIS, S. *Het leven van Edward Anseele*, Gent, s.d., p. 179-180, 183-184. Gelijkaardig in DE WITTE, P., *De geschiedenis van Vooruit en de Gentsche socialistische werkersbeweging sedert 1870*, Gent, 1898, p. 183. Enkele vergelijkende cijfers ook bij DEFOORT, H. in *Ons Huis*, 2002, p. 69.

¹²⁴ In de liberale geschiedschrijving uit die tijd kwam de onderneming *Volksbelang* niet aan bod.

¹²⁵ Alleen de producenten van de basisproducten zoals graan en steenkolen, waren er nog niet bij betrokken.

¹²⁶ SAG, reeks 535 nr. 340 - 22.

GEENE POLITIEK

Een der aanzienlijkste zedelijke voordeelen, aan de leden van **VOLKSBELANG**, is dat de maatschappij geene politiek maakt. Niemand wordt aangezocht om afstand te doen van zijne vrijheid van geweten, noch van zijne politieke overtuiging.

Geen enkele centiem, voor welk werk het ook zij, is ooit afgevraagd:

Geen boete, onder geen voorwendsel;

Geen aftrok, nooit;

Geen strijdpennning; geene schalen voor zijdelingsche uitgaven.

Men wordt lid van **VOLKSBELANG** zonder iets te betalen: het is genoegzaam zich te doen inschrijven, bij al de broodvoerders, in al de winkels en op het bureel.

De grootste en best becorraderde winkels der stad.

VOLKSBELANG

EEN LAATSTE WOORD.

Nieuwe vloed van schimpen en schelden van **VOORUIT**. Doch hetgeen eruit blijkt, is toch het volgende:

De socialisten zullen hunnen deel niet in geld betalen, en hunne leden zullen voort 30 per cent erop afgetrokken worden.

Wat het kosteloos broodpensioen betreft, zij weigeren te zeggen van waar het komen zal: men mag het dus voor weinig ernstig aanzien.

En als gevolg van dien langen twist, is bewezen:

Dat niemand enig belang heeft van bij politieke gezelschappen aangesloten te zijn, om stoffelijke voordeelen te genieten.

VOLKSBELANG betaalt zynen deel in geld, zonder den minsten rechtsverschillen of lozen afrok.

VOLKSBELANG heeft de levensverzekeringen voor iedereen inzicht, wel wezenlijk kosteloos.

VOLKSBELANG heeft de pensioenkas gesticht, om de leden mits eene geringe storting te doen voordeel trekken uit alle toelagen van staat, provincie en gemeente.

VOLKSBELANG geeft kosteloozen onderstand in geval van ziekte.

Eindelijk geeft **VOLKSBELANG** nog wat anders, dat nergens elders te vinden is:

Volkswelstand eerbiedigt eenieders vrijheid.

Om een goed en goedkoop brood te bekomen, moet men niet afzien van zijne vrijheid van geweten, en ingelijfd worden bij de politiek.

En er zijn te Gent talrijke menschen, die afkeer hebben van eiken dwang, die aan hunne rust en onafhankelijkheid houden: zij weten dat zij bovendien van tel zijn en de ware rechters der partijen.

Wij zijn overtuigd dat het aantal dier personen, zoowel en vooral bij de werklieden, nog dagelijks zal aangroeiën, naarmate de politieke maatschappijen meer geweld en dwang uitvoeren.

Wie allerbest brood wil hebben, — aan beterkoop prijs dan overal elders — zonder daarvoor zijne denkwijze afte staan — worde lid van **VOLKSBELANG**!

ALTIJD LIEGEN

blijft voortdurend het strijdmiddel van **Vooruit**. Nu durft hij beweerden, dat **Volkswelstand** dezelfde bloem verbruikt als hij, en zijn brood een centiem duurder verkoopt.

Vooruit verbakt alleenlijk dubbele zero, de gewone bloem.

Al de mulders zullen getuigen dat **Volkswelstand** minstens zooveel drie en vierdubbele zero verbruikt als dubbele. Die bloem kost fr. 1,50 per zak duurder.

Wil men namen? **Vooruit** kan het gaan vragen aan zijnen gebuur, de maatschappij de **NIJWE MOLEN**, Gazometerlaan, die deze maand nog 4500 zakken vierdubbele zero leveren moet en er 3000 verleden maand geleverd heeft.

Ook aan zijnen anderen gebuur, **M. VAN DER STRAETEN**, Groot Meerhem, die verleden maand 2000 zakken zulke bloem geleverd heeft.

Dat om niet buiten Gent te gaan. Dat men overigens ons personeel ondervrage.

En vooral, dat men ons brood vergelijkte bij dat van **Vooruit**.

Bloem zooals **Volkswelstand** meest verbruikt, komt er niet in de bakkerij van **Vooruit**.

Ondervraagt overigens al de handelaars die in het **Volkswelstand** leveren, in welk slach van artikels ook, of er hun niet altijd en in alles het beste gevraagd wordt. De kwestie van prijs is maar de bijzaak.

Wij houden nog staan, dat **Vooruit** zynen deel in koopwaren betaalt, omdat het een middel is, zijn brood onrechtvaardig duurder te doen betalen.

En let wel op, dat het juist 12 dagen is, op elf jaren, dat **Vooruit** in schijn een centiem beterkoop is dan de anderen.

En loensch middel dat hij gebruikt, om zijn wankelend kraam te trachten recht te houden! En om den slechten indruk te verminderen, bij zijne leden gelaten, door den overgrooten opslag, danks na de kiezing.

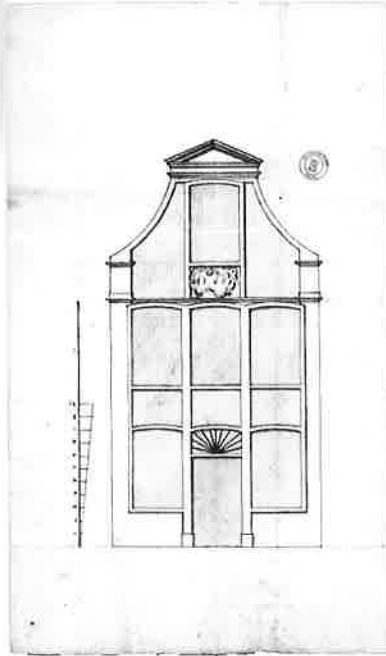
En wij herhalen het nogmaals: als het brood van **Vooruit** in schijn gelijk staat met dat der anderen, kost het in wezenlijkheid een dikke cent duurder.

Iedereen weet, dat onze maatschappij tracht wel te doen en hare leden te bevredigen, zonder ooit van iemand kwaad te spreken; nog veel min anderen uitteschelden. Maar tegenover de onwaarheden en de brutale aanvallen der socialisten, zijn wij wel genoodzaakt ons te verdedigen.

Keerom a. u. b.

Waaistraat nr. 6 waarin de meersenierswinkel van Hoorebeke - de Gou gevestigd was.

(SAG reeks 535 nr. 342, foto gerdaYD 2005)

Een stukje uit de lijst van winkelwaar anno 1762. Voor wie even wil rekenen: één stuiver was twee 'groten' waard. De waarde van de twaelf snuyt-doecken (bovenaam) was dus: $12 \times 24 = 288$ groot. Het driedelige getal er naast reken je als volgt om: 1 pond = 240 groot, 4 schelling = 4×12 of 48 groot, samen 288 groot. De derde kolom (hier 0) geeft het aantal groten aan.

En intussen aan de overkant van de Waaistraat ...

Het is onrechtvaardig. Alle aandacht ging in deze studie naar de 'rijke' westzijde van de Waaistraat. Daar was er op de grote en diepe percelen ruimte voor relatief belangrijke bedrijvigheid en de toegang tot de rivier hielp daar flink aan mee. Aan de andere straatzijde werd er minstens even intens gewerkt en geleefd, maar er bleef minder archief bewaard. Om dat onrecht een heel klein beetje goed te maken, hierbij een stukje (de laatste bladzij van vier) uit de inhoud anno 1762 van de *winkel van mercerije* van Pieter van Hoorebeke en Marie Joanne de Gou. Het koppel huurde een huis van leertouwer Jacques Haenecourt op kadaster nr. 424 (huidig huisnummer Waaistraat 6). De nog bewaard gebleven huisgevel werd in 1765 door Haenecourt opgetrokken.

De merceriewinkel was voorzien van twee *thoogen* met laden, een *casse* en *taefel*, een *craem* (vermoedelijk niet meer dan enkele staken, standers en een plank) en een *craemcleet*. *Snuyt-doecken* waren de allerbelangrijkste winkelwaar van onze meersenier. Het waren vermoedelijk geen neusdoeken, maar grote versierde doeken die door de vrouwen over rug, hals en borst gedragen werden. Bij onguur weer trok men ze over het hoofd. Zo'n doek kon een metselaarsdiender toentertijd in één werkdag verdienen.

Item twaelf snuytdoecken a 12	24 = 0 - 3
stuyvers het stück	Li = 4 = 0
Item 22 carwatten a 9 stuyvers	
het stück	Li = 13 = 0
Item 4 sack snuyt doecken a	
14 stuyvers het stück	Lo = 55 = 4
Item 20 kinder neusdoecken a	
9 stuyvers het stück	Lo = 13 = 4
Item 72 seide snuytdoecken a	
20 stuyvers het stück	Li 8 0 = 0
Item 28 snuytdoecken a 8 stuyvers	
het stück	Li = 17 = 4
Item 44 neteldoekische snuyt	
doecken a 12 stuyvers het stück	Li 4 = 8 = 0